

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2017/11

szám

KONTRA FERENC: Krokodilos álmom (elbeszélés)

DOBOZI ESZTER, VÖRÖS ISTVÁN, TORNAI JÓZSEF versei

BENE ZOLTÁN, ZSOLNAI GYÖRGY, ZSIDÓ FERENC prózái

TÓBIÁS ÁRON: Találkozások Tamási Áronnal – Gond és hitvallás

CSUDAY CSABA, STURM LÁSZLÓ, KOLOZSI ORSOLYA kritikái

KORTÁRS 2017 11

BÉNYI ÁRPÁD munkáival

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsonline.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

BÉNYI ÁRPÁD, Sorsok, 2006

A BUDAPESTI OPERETTSZÍNHÁZ
AZ ÁTRIUM FILM-SZÍNHÁZBAN

MŰVÉSZETI VEZETŐ: KERO®

SZÖVEG: JEFFREY LANE | ZENE ÉS DALSZÖVEGEK: DAVID YAZBEK
MAGYAR SZÖVEG- ÉS DALSZÖVEGÍRÓ: VARRÓ DÁNIEL

PEDRO ALMODÓVAR FILMJE ALAPJÁN

NŐK AZ IDEGÖSSZEOMLÁS SZÉLÉN MUSICAL

AZ EREDETI BROADWAY PRODUKCIÓT A LINCOLN CENTER THEATER MUTATTA BE NEW YORK CITY-BEN, 2010-BEN.

PELLER ANNA / FÜREDI NIKOLETT
JANZA KATA / VÁSÁRI MÓNIKA
GUBIK PETRA / KATZ ZSÓFIA
SIMON PANNA / KATONA KLAUDIA
ÁBRAHÁM GABRIELLA / PRESTYÁK ZITA
SZOMOR GYÖRGY / SZENTMÁRTONI NORMAN
MÉSZÁROS ÁRPÁD ZSOLT / PESÁK ÁDÁM
KOC SIS DÉNES / HORVÁTH DÁNIEL

KOREOGRÁFUS: BARTA VIKTÓRIA
ZENEI VEZETŐ: KOVÁCS ADRIÁN
RENDEZŐ: RÉTHLY ATTILA

A NŐK AZ IDEGÖSSZEOMLÁS SZÉLÉN bemutatását Magyarországon a MUSIC THEATRE INTERNATIONAL (MTI) és a THEATRUM MUNDI Színházi és Irodalmi Ügynökség által kötött különleges megállapodás teszi lehetővé. A produkció jogosított előadási anyagát az MTI biztosította.
421 West 54th Street, New York, New York 10019 Tel.: (1) 212 541 4684 Fax: (1) 212 397 4684
www.mtishows.com

www.operett.hu • jegy@operett.hu • 06-1-312-4866 • facebook.com/operettszinhaz

Felelős kiadó: Lőrinczy György főigazgató

Superbrands

fidelio

JEGY.HU

klasszikus rádió

LIFE1

RIDIKÜL

szinhaz.hu
Magyar Színházi Portál

MBI MAGYAR BRANDS

TARTALOM

- 3** DOBOZI ESZTER: Képek és képzetek *(vers)*
- 6** BENE ZOLTÁN: Azazel vigyora *(próza)*
- 11** VÖRÖS ISTVÁN: Eurüdiké-szonettek *(vers)*
- 14** KONTRA FERENC: Krokodilos álom *(elbeszélés)*
- 19** FENYVES MARCELL: Mindennapi elődeim *(vers)*
- 22** ZSOLNAI GYÖRGY: Terrakotta magány *(próza)*
- 28** TORNAI JÓZSEF: A fekete ember; Nélküled virulni; Kis dal a világról; Vadon-testvér *(versek)*
- 30** ZSIDÓ FERENC: Huszonnégyszáz *(regényrészlet)*
- 40** SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle II. – Magyar Csillag, 1944. április 1.
- 43** FALUSI MÁRTON: A város szerepálmái – Tűnődések a szülőföldről *(szülőföldem)*
- 54** SÜMEGI GYÖRGY: Bényi Árpád: az 1956-os forradalom, és ami utána következett *(képzőművészet)*
- 61** MÁRKUS BÉLA: Röpiratok változatai – Csoóri Sándor a hatalom látóterében *(3. rész)*
- 71** VILCSEK BÉLA: A vers legyen velünk! – Turczi István 60 éve
- 83** TÓBIÁS ÁRON: Találkozások Tamási Áronnal – Gond és hitvallás
- 86** L. SIMON LÁSZLÓ: Kontur András csontszobrai *(képzőművészet)*
- 90** CSUDAY CSABA: Felülnézet (Kertész Imre: A néző – Feljegyzések 1991–2001)
- 93** STURM LÁSZLÓ: Kemsei István / 40 év – 40 könyv. Válogatott bírálatok
- 95** SZAKOLCZAY LAJOS: Gazda József / A Golgota útján
- 97** KOLOZSI ORSOLYA: Rakovszky Zsuzsa / Célia
- 98** KIS PETRONELLA: Mohai V. Lajos / A drága váza
- 100** GAZSÓ DÁNIEL: Zelei Miklós / A kettézárt falu

E számunkat BÉNYI ÁRPÁD munkáival illusztráltuk.

A borítón: Ötvenhat emlékére, 1999 (részlet); Rácsok emlékére, 1990-es évek (részlet)

Kortárs-előfizetés: klikkeljen rá!

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/kortars/prodB049926.html>

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prino-tipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

KORTÁRS 60!

Idén ünnepeltük a *Kortárs* folyóirat hatvanadik születésnapját. Az eltelt évtizedekben hosszú utat járt be a folyóirat. Szeretnénk összegyűjteni minél több emléket erről az időről, ezért kérjük, hogy akinek saját tulajdonában olyan dokumentum vagy fénykép van, amely a *Kortárs* történetéhez kapcsolódik, küldje vagy juttassa el nekünk a szerkesztőségbe:

a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft, 1406 Bp., Pf 93. címre.

A dokumentumokat megőrizzük.

Köszönettel:

A szerkesztőség

www.kortarsonline.hu

DOBOZI ESZTER

Képek és képzetek

DOBOZI ESZTER (1956) Kecskemét

EZ VOLNA HÁT...?

Ez volna hát a tenger? Váltogatva
a kéket a zölddel, keverve itt-ott
a szürkét mindezekkel? Rozsdabarna
foltokat ejtett rajt' a szenny, hol ingott
pár vén karavella, ősrégi sajka
nekiszabadultan a víznek? Így volt.
Szinte láttam is álmaimba fúltan.
S levél csupán! Enyészik, mint a múltam.

CSATANGOLÁSAINK

Árnyékunkat csatangolásainkból
őrzi még a gép, egy-egy kósza képünk.
Harsány zöldekre rávetülve ingón
meg-megindul, ahogy kettőzve lépünk,
e kettős alakzat – tapadva bízón,
mint rész a részhez. Mi el sosem évül,
abból kell minékünk újjászülni:
iker az ikerben áttükröződni.

A GLÓBUSZÉ A VIRRADAT

Gombasapka s a tönkje volna? Most a
gombafelhő apokalipszisére
ne is merészelj célozni! Ki ontja
bíborát itt? A Nap? A Glóbuszé e
virradat? A részvét ott van a forma
ékességében is. Innen kilépve
s más világba át: a széttárt karoknak
rajzában Ő függeszkedik bizonytal.

A TÁJBA LEHELVE

*Polyák Ferit köszöntsé nevében,
keze alatt a szép csodák
öltöznek fa-redőzetekbe,
faragott-vésétt bibliák.
(Weöres Sándor)*

Csodáltam én ezt már André Bretonnál –
madár röpte s egy asszony háta íve
ahogy összevillan. Parasztmadonnák
ruharáncában most ugyanez ihlet
meg mestert – álmodón farönkbe formát.
Egy-egy vésőnyom, mint versnek a ríme,
időn kívülien éppúgy fölizzik.
S majd itt áll a tájba lehelve mindig.

AKÁR A KASBAN NAPOS CSIBÉK

Fészekformán az ujjak összezártan
és enyhén behajlítva percekben.
Asszonyi kéz ez itt? Valaki másnak...?
Azé, kit esdve kérsz, hogy rádtekintsen?
E tenyérszíri völgyben: sorsvonalában,
mint térképen, rajzolódik ki minden.
S benne mi rejtőzik? Akár a kasban
napos csibék? Átváltozóban angyal?

PÁSZTOR

Ahogy szorítja, s egybenő a bottal,
ahogy az ujjak összepréselődnek,
oly megejtő, s ismerős innen-onnan
a kéz, amely az eltévelyedőnek
oltalom s intelem, míg vándorolnak:
pásztor és a nyája. Nagyobb erővel
ki bírja itt a másikat le? Őrzők?
A karámok foglyai? Vagy az őszök?

TAPÉTAMINTÁS FÁK KÖZÖTT

Tapétamintás fák között a kertet
járni, a zuzmólepte derekának
nekidőlni, s végig maradni veszteg,
féregmód kúszni, bújni bogarakkal
a kéreg alá, ahogy áttelelnék
éveket élődik, más láthatatlan
apró lények, így lenni tetszhalottként...
Milyen volna, mondd, e visszafogott lét?

KIJÁRAT?

Ahogy a föld alá szorult – osonva,
fúródva tárnákról tárnákra –, mindig
a kijáratot kerested. Goromba
évek vittek egyre fentebbi szintig,
hegyet vajúdva jutottál oromra,
s egyszerre vágynál bent is lenni, kint is.
S most hogy dereng az út a lombokon túl?
Ne még! – jajongsz. – Ne hívj Magadhoz orvul!

TÁVOLBA LÁTÓ

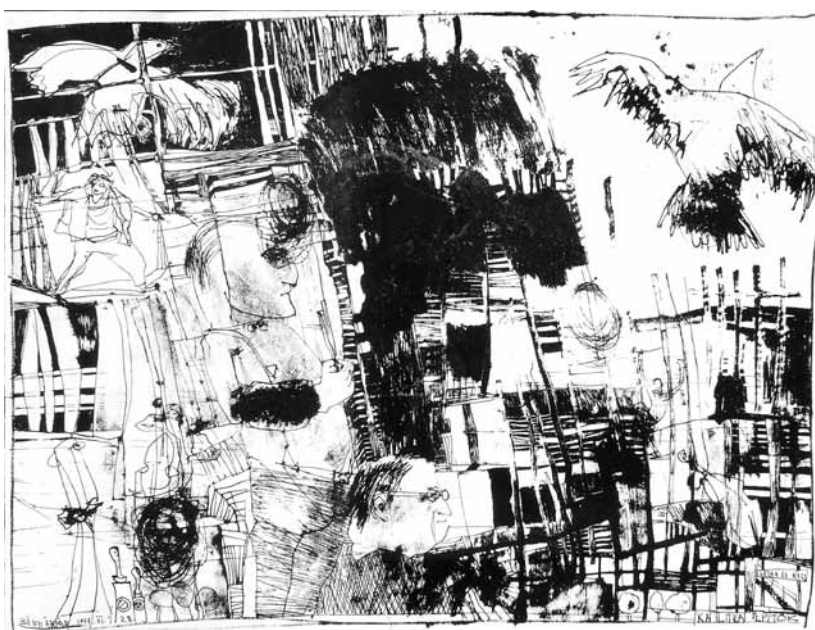
A semmi talajtalansága, az űr,
távolba látó szemeddel ha nézed.
Most száll alá valakiért a valkúr.
Penge villan. Tűz ég. Micsoda éjjel!
Akié az élet, óvatosan tűr,
mint gombák, zuzmótelepek a résben.
Föllélegzésedhez, nem a halálhoz
méred időd. Hatalmas bár, ki átkoz.

CSAK A VIRÁGZÁS

Kit száradt hajtások indítanak meg,
életre istápol mindent, mi korhad.
Ez az ösztöke, ez sürget a majdnem
szemétre valóból kicsalni borzas
burjánzásokat; ősgyep, ásatag kert,
ahogy kiküzdí magából a voltak
helyén a húsos levelet a gazból...
Csak a virágzás, méh dongása tartson.

KI MONDJA EL?

Mert nem elég a látvány és a kép ma.
A látható s a világ közti hálón
mi csusszan át? A tárgyak túlfelén, ha
nézed az éleket, ki szól kiáltón
hozzád, s az égre most mit ír a kréta?
Ellenfényben a cserszömörce lángol:
mint a veszthelyről kiszabadulván,
ilyen volna, ha szavakat vajúdnál.

BÉNYI ÁRPÁD, Kalitkacépitők, 1977

BENE ZOLTÁN (1973) Szeged

BENE ZOLTÁN

Azazel vigyora

Rossz és (sajnos) javíthatatlan szokásom, hogy túlságosan ragaszkodom tárgyakhoz. Amikor három-négyévente tönkremegy a kávéfőzőm, hetekig lelki beteg vagyok, mire sikerül kötődésemet a sebesen (ugyanakkor nagy körültekintéssel) vásárolt új gépezetre átsugározni. Valahányszor a számítógépemet cserélnem kell (pontosan az ötödiknél tartok), úgy gyászolok, mintha közeli hozzátartozómat veszítettem volna el. Most például erősen aggódom, mert a laptopomat javítják. Állítólag nincs komoly baja, az akkumulátor rakoncátlanodik, ma reggel adtam szervízbe, holnap délután mehetek érte, mégis emészttem magam. Hovatovább szorongok. Talán azért alakult így, mert időtlen idők óta egyedül élek. Már amennyiben Azazelt, a sisakos kaméleont nem számolom. Márpedig számolom, tehát valótlanságot állítottam az imént. Azazellel, a kaméleonnal élek – így helyes. Egy szállítmányozási cégnél dolgozom, a humánerőforrás-osztályon. Az olyanokat, mint én, régen munkaügyi-nek hívták, manapság háeres a nevünk. Sosem voltam nő, olykor hosszabb-rövidebb kapcsolatokba bonyolódom, többnyire vagy még házias, vagy frissen elvált hölgyekkel. Nem így akarom, így alakul. Távlati terveimben egészen más szerepelt hajdan: család, azaz asszony, gyerek. Csakhogy mindig úgy járok a távlati tervekkel, ahogy a szocializmusban az öt éves tervvel járt apám brigádja a kábelgyárban: folyton alulteljesítem. Lassan megtanulok tervek, pláne távlati tervek nélkül élni, egyik napról a másikra. Viktor Pelevinnél olvastam egyszer, hogy a vonat előremegy, de egész idő alatt mégis egy talpfa felé halad, amely semmiben sem különbözik az előzőtől. Így élek magam is. Igyekszem nyári szabadságtól nyári szabadságig ütemezni az életem. Tavaly Észak-Olaszországban jártam, idén Spanyolországba készülök. Azazel nélkül. Őt a szomszédasszonyom gondozza majd. Naponta átjön, kicseréli a vizét, ad neki enni (élő rovarokat és lárvákat helyez el a sajátos kialakítású etetőedényében, amiből azok nem képesek kiszabadulni, a kaméleon viszont a nyelvével ki tudja halászni őket), duruzsol hozzá, talán még dudorászik is, holott Azazel ki nem állhatja, ha dudorásznak neki. Ezt azonban az asszonyság nem tudja. Ez is a mi titkunk. A kettőnké, a kaméleoné meg az enyém. Olyankor szoktuk megvitatni az efféle titkainkat, amikor Azazel esténként a vállamon pihen meghitten, és szelíden figyel az arcom.

Nem tudom nem észrevenni, hogy nem úgy kezdtem ezt a levelet, ahogy az iskolában tanították. Kivált nem úgy, ahogy a főiskolán. Minden bizonnyal azért, mert nem hagyományos levelet írok, és nem is motivációsat – ugyan ki a fenét motiválnék? Meg aztán ilyen sokat kézzel évek óta nem írtam. Megerőltető. Igaza van Baudolinónak: *lofag ge nehez az iras minden uiam bele saidula*. Nehéz kenyér lehetett az írnoké, kétség sem fér hozzá. No, de ha állandóan mellébeszéllek (márpedig feszt ezt teszem), attól csak még nehezebb lesz. Valamiféle valamást körmölök, az az igazság. Leginkább gyónásnak nevezném. Bár eleddig soha életemben nem gyóntam. Magam sem tudom, miért nem.

Úgy másfél hónapja véletlenül összefutottam egy régi barátommal, valaha egy osztályba jártunk általános és középiskolába egyaránt. Megkeseredett, elégedetlen ember lett belőle, ez hamar kiviláglott a beszélgetésünkből, amit a Rózsafa nevű italmérésben folytattunk.

– Nincsenek már céljaim – jelentette ki a harmadik feles után, arról azonban, hogy hol siklott félre az élete, nem nyilatkozott. Tulajdonképpen föl sem tudom idézni, miről társalogtunk. A régi időket idéztük, a közös ismerősökről birtokolt információinkat cseréltük ki, egyebek szóba sem kerültek. Egyszerűen nem létezett más témánk, semmiféle közös érdeklődés nem mutatkozott az említettek kivül. Ettől a fölismeréstől lehangolódtam. Hazafelé baktatva elhatároztam, hogy változtatok.

Már másnap beiratkoztam egy amatőr színjátszó csoportba. Abban bíztam, ott barátokra lelek. Mert a régi cimborával folytatott beszélgetés mindekelőtt arra ébresztett rá, legnagyobb hiányt ezekből szenvedem. A színház, a színjátszás mindig érdekelt, középiskolás koromban diákszínjátszóként mérsékelt sikereket értem el. Ezúttal azonban csalódnom kellett. Elég volt néhány próba, hogy ráébredjek, ez a szubkultúra nem az én világom.

– A színész szótára egyetlen szóból áll – magyarázta a rendezőnk hazafelé menet (egy környéken lakunk), a csípős éjjeli szélben –, és ez a szó így hangzik: Én! Azért kezdtem amatőrökkel, hogy visszataláljak a gyökerekhez... Hát... Attól tartok, nincs visszaút.

Számomra volt. Azazel és a magányom. Föl is hagytam legott a színészetet. Föladtam helyette egy hirdetést, amelyben társat keresek spanyolországi nyaraláshoz. Nőneműt. Arra jutottam, legfőképpen mégsem a barátok, hanem a társ hiányzik az életemből, a valódi társ: egy nő, akiből idővel asszony válik. Csakhogy a hirdetésre többnyire ribancok válaszoltak. Aki nem rima volt, az ronda vagy olyan egyszerű, akár a faék. Újra lelombozódtam.

Akkor ismerkedtem meg a lánnyal. Valódival, aki nincs és nem is volt férjénél soha. Gyakornoknak vették föl a főnökeim, mellém osztották be. A harmadik napon együtt ebédeltünk, a negyedikén elhívott moziba. Különös érzéssel töltött el az invitáció, soha nem történt még ilyen velem. Addig mindig én kértem a nőket, tartsanak velem erre vagy arra a filmre. A világ viszont változik, és magasról tojik arra, hogy én nehezen alkalmazkodom. Az utolsó filmkockákra mindazonáltal nem emlékszem, mert akkorra vadul, önfeledten csókolóztunk. Mozi után a lány hazakísért.

– A szüleimmel lakom – magyarázta.

Megtörtént, aminek meg kellett történnie. Hogy miért kellett, azt nem tudom, de a mondat jól hangzik, számos filmben hallottam, nemegy regényben olvastam. Ezért írtam le most. S talán azért is, mert ha ilyen mondatokat használok, azzal arra utalok, mindenfajta döntés valamiféle magasabb szférában születik, nekem nincs benne részem. Egyszer olvastam egy esszét a szabad akaratról és az eleve elrendelésről, abban fejtegettek hosszasan, tucatnyi oldalon keresztül ilyen-olyan elméleteket a felelősségről és Európáról. Abban a manapság igen divatos, sejtelmes kijelentésben, miszerint „okkal történik minden”, meg a „nincsenek véletlenek” toposzában voltaképpen Európa és a nyugati civilizáció tagadása foglaltatik. Európa és a nyugati civilizáció ugyanis az egyén felelőssége nélkül alapjait veszti, márpedig ha a szabad akaratot tagadjuk, és minden egyes cselekvésről azt állítjuk, egy magasabb erő (Isten, Sors, Párkák) forgatókönyve szerint zajlik, akkor megkérdőjelezzük az egyén felelőssége mellett a döntési potenciálját is, vagyis az igazságszolgáltatáson kívül a demokráciát – magát a választás lehetőségét. Az eszszé, persze, sokkal bonyolultabban taglalta a kérdést, és az sem kizárt, hogy valamit (netán az egészet) félreértettem, nagyjából azonban (legalábbis nekem) erről szólt. Ha nem a szabad akaratom, hanem a sors kegye vagy tréfája alakítja az életem, akkor az erkölcs és a felelősség fogalmai értelmüket veszítik. Ez kényelmes ideológia. A bűn nem az én bűnöm többé, a siker viszont lehet még az én érdemem, amennyiben valamiért (véltetően kiválóságom által) rászolgáltam a sors nagylelkűségére. És így tovább. Bárcsak magamévá

tehetném ezt a praktikus hozzáállást...! – De ha nem térek vissza a tényekhez, kiserken a vér a körmöm alól...

Hét napig tartott a felhőtlen, boldog románc a lánnyal. Jókat beszélgettünk idegen országokról és szokásokról, filmekről és színdarabokról, kellemes vacsorákat költöttünk el, és szinte mindig együtt aludtunk. Kivétel nélkül nálam. Az egyik reggel aztán arra ébredtem, a kedvesem nincs mellettem az ágyban. A ruháit megtaláltam a fotelba hányva, őt magát viszont sehol. Pucéran csak nem mehetett sehová, gondoltam, ugyanakkor nem voltam biztos abban, nem hozott-e magával váltás ruhát előző nap vagy máskor. Mindenesetre ijedten öltözködtem, hevenyészve mostam fogat, fésületlenül rohantam dolgozni. Közben hívogattam telefonon, ám a vonal csak sípolt, a készüléke ki volt kapcsolva. Mire beérkeztem, őt már benn találtam a munkahelyünkön. Először szemrehányó pillantásokat lövellt felém, aztán félrefordította az arcát. Nem fogadta a köszönésemet sem.

– Szemét vagy – sziszegte, mikor mellé botorkáltam, s íziben faképnél is hagyott, mielőtt bármit haboghattam volna. Nem értettem semmit. A sírás kerülgetett, a szívem kalapált, a tüdőm zihált, a beleim görcsbe rándultak, el kellett rohannom a mellékhelyiségbe, könnyíteni magamon. Egész délelőtt élőhalottként ténferegtem, egymás után ittam a híg kávékat az automatából, tövig rágtam a körmeim, miközben a toalettre mászkáltam, kerültem a kollégáim tekintetét.

– Cefetül másnapos lehet – súgtak össze a hátam mögött.

Délután a másik gyakornokunk látogatott meg az irodában. Szintén nő, csak nem a vonzó fajtából való; a száraz kóró kifejezés jutott az eszembe, amikor csak ránéztem.

– Nem tudod, miért haragszik, ugye? – szegezte nekem a kérdést, miután behúzta maga mögött az ajtót. Hülye képet vághattam, mert fölvihogott. Meglepett, hogy egyáltalán tud a kapcsolatunkról.

– Nem – nyögtem.

– Ha megmagyaráznám, bolondnak néznél – somolygott, azzal magamra hagyott. Szerintem élvezte az egészet. A nyomoromat. Saját beavatottságát. A savanyú pofámat.

Írtam egy e-mailt a kedvesemnek, aki már talán nem is volt a kedvesem. Bocsánatot kértem, bármit követtem is el. Nem kaptam választ. Óránként küldtem újabb leveleket, eredménytelenül. Lógó orral, magamba zuhanva bandukoltam haza munka után. Minden reményem semmivé foszlott. Megfordult a fejemben, hogy leiszom magam a sárga földig, veszek egy üveg pálinkát, és egy hajtásra lehúszom, égesse a torkomat és süsse ki belőlem a gyötrelmet, mégsem tettem. Ahhoz sem maradt erőm.

A lány a lakásomban várt. Kínjaim között el is felejtettem, hogy két nappal korábban adtam neki kulcsot. A szívem hevesebben vert, amint megpillantottam, de mielőtt szóra nyithattam volna a szám, elém lépett, megfogta a kabátomat a mellrészén, közel húzta az arcom az arcához, és minden szót úgy préselt elő magából, ahogyan a csaknem üres tubusból a fogkrémet:

– Én sáskává változom, ha az a férfi, akivel szeretkezek, más nőre gondol az aktus közben.

És én, bármilyen hihetetlenül hangzott, azonnal elhittem a szavait. Nem dermedtem le, nem nevettem föl, nem rándult gúnyos fintorba az ábrázatom. Mert az előző éjszaka valóban megjelent a fejemben a főnök titkárnője, a cégnél dolgozó férfiak vágyának titokzatos tárgya, miközben szerelmeskedtünk. Már a végén tartottunk, s utána nyomban mély álomba zuhantam. És reggel a lány hült helyét találtam csupán az ágyamban, míg a ruhái maradéktalanul ott heverték a lakásomban, ahogyan arról már beszámoltam. A lehetetlennek is lehet logikája. Miként ebben az esetben.

– Elhiszem – suttogtam. – És a bocsánatodat kérem.

Elengedte a grabancomat.

– Veszedélyes így élni – mondta. – Az életemet kockáztatom. Míg egy sáska-testbe zárva hazajutottam, ezerszer meghalhattam volna.

– Megérttem.

Levettem a kabátom, fölakasztottam a fogasra, kikötöttem a cipőmet, kiléptem belőle, beoldalogtam a nappalimba. A kanapéra ültünk, hosszú, kínos némaság telepedett a lelkünkre. A szoba ajtaja fölött szép hálót szőtt egy pók, légy vergődött benne. Én is vergődtem. Jézus jutott eszembe. Mondott valamit arról, hogy gondolatban megkívánni más feleségét és képzeletben paráználkodni vele ugyanolyan bűn, mintha a valóságban tenné az ember. Mivel különb az, amit én tettem? Hogyan lehet ezt jóvátenni?

Nyomasztó némaságban lebegtünk, akár haltetem a víz felszínén.

– Nem is érdekel, miként változok vissza? – kérdezte a lány.

Bután bámultam rá. Tényleg eszembe se jutott. Azon tipródtam magamban, miként engeszteljem ki, hogyan bizonyítsam be neki, hogy megbízhat bennem, hogy többé soha nem kalandoznak el a gondolataim az intim pillanatokban.

– Nagyjából fél óráig tart a metamorfózis, utána újra emberré válok – árulta el. – De annyira utáltalak, hogy muszáj volt hazamennem.

– Iszonyatos! – nyögtem.

Ismét hosszú szünet következett. A lány fölállt, kiment a vécére. Hallottam, ahogy csobog a vizelete. Utána a tartályból zubogó vizet hallottam. Majd a kézmosás neszeit. Cudarul éreztem magam. És idegenül. A saját lakásomban. Ő közben kiment a konyhába, megnyitotta a csapot, teleengedte a vízforralót. Ő motozott, az óra tiktakolt. Pár perc múlva egy-egy bögre teával tért vissza a kanapéra.

– Azt hiszem, nem avatlak be, ha az a hülye barátnőm nem állít be hozzád – szölt a forró italt kortyolgatva, a lábait maga alá húzta.

– Szóba se álltál volna velem?

– Azt terveztem – bólogatott. A bögréjét óvatosan helyezte le a dohányzóasztalra, az enyém mellé.

– Beláthatod, hogy az életemmel játszom.

Beláttam, hogy így van.

– Agyontaposhatnak, megmérgeezhetnek, lecsaphatnak, akár egy legyet. Nem is beszélve a ragadozókról.

Az utolsó szavakat olyan kacéran ejtette, hogy a döbbenet, amit addigi kijelentései keltettek bennem, minden átmenet nélkül tomboló vággyá alakult. Hirtelen minden egyéb megszűnt, csak a testben zajló kémiai folyamatok maradtak, ezekre szűkült a világ. Egymásra néztünk, kiszáradt a szánk...

Nem részletezem. Szerelmeskedtünk.

Amikor magamhoz tértem jóleső, kielégült szendergésemből, senki nem feküdt mellettem. Ijedten ugrottam föl, izmaimban a *déjà vu* rettenetével. A ruhái a földön heverték, szanaszét. Azonnal a telefonom után nyúltam. Ez alkalommal kicsöngött – a saját konyhámban. Ott hevert a Huawei az asztalon, zümmögött és egy néhány évvel korábbi slágert játszott elszántan.

A lány, akibe szerelmes akarok lenni, sehol.

Azóta sem találom.

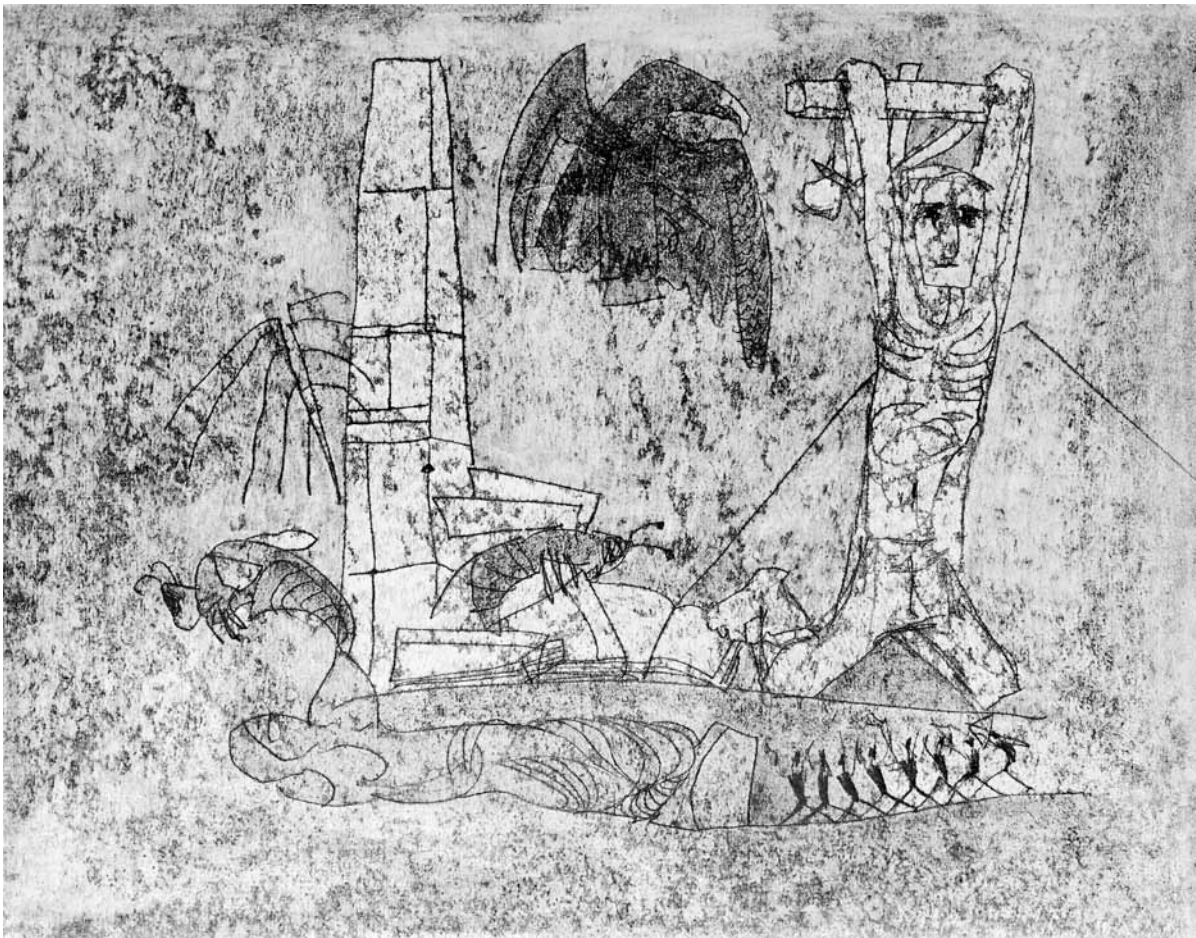
Senki sem hallott felőle.

A rendőrség eltűnt személyként kezeli, a szülei pszichológushoz járnak. A barátnője, cégünk másik gyakornoka úgy néz rám, akár egy gyilkosra. Majd fölnyársal azzal a savósínű szemével. Pedig nekem enélkül is lelkifurdalásom van. Nem vagyok biztos abban, hogy utolsó szeretkezésünk alkalmával nem villant-e be egy fél pillanatra valamelyik másik nő arca, alakja, aurája, szelleme. Nem vagyok, nem lehetek már biztos semmiben.

Már csak azért sem, mert Azazel tekintete is megváltozott. Valahányszor kiveszem a terráriumból, és a vállamra ültetem, már nem szelíden figyel, mint régen, sokkal inkább gúnyosan pislog rám, és a szája szélét nyalogatja hosszú, izmos nyelvével. Előbb-utóbb bele fogok ebbe bolondulni.

És van itt még valami. Magamnak is alig merem bevallani, hogy azon a délutánon, amelyiken a lány, akit szerettem, eltűnt, a terrárium fedele félig nyitva állt. Talán én felejtettem úgy, talán a kedvesem húzta félre, míg engem várt, aztán megfélekedezett róla, talán a sors keze által keletkezett a rés, a lényegre tekintve édesmindegy. Az sem kizárt, hogy rosszul emlékszem, és az üveg fedőlap mindvégig a helyén volt. Az azonban vitathatatlan, hogy Azazel más szemmel néz rám. Amiképpen az is, hogy a szerelmem eltűnt. Ezek tények.

Ezeket kellett meggyónnom. Ezek azok az események, amelyeket kimetszettem az életemből, mint orvos a rákos szövetet. Most vizsgálódhatnék. Nagyító lencséjére helyezhetném a metszeteket, kísérletezhetnék velük, kutakodhatnék gyógymód után. Nem lesz hozzá erőm. Az ujjaim elhaltak, az agyam üres, a szívem nehéz. Azazel hulló-fizimiskáján mintha csúfondáros vigyor suhanna át. Mintha tudná, hogy hiába próbálkozom, a metszetek visszamásznak majd belém, ezeket a lapokat cafatokra fogom tépni és a szemétre vetem. Mintha tudna mindent...

VÖRÖS ISTVÁN

Eurüdiké-szonettek

VÖRÖS ISTVÁN (1964) Budapest

8

Pusztán a Szidalom idejében
kezd a Dicsekvés nevetni még,
tud a Dicsekvés, ez a pribék
fellépni büszkén egy tanmesében,

mely hazugságot fogalmaz bölcsen,
bölcsséget dadog álmosan.
Szidtam is, de semmit nem közöltem.
A nemlét mérgez halálosan.

A Rágalom tud, és nincsen Kétely,
a Dicsekvés felejt, fejet lékel,
átformál mindent önnön képére.

Függönyt húz a látható elé,
és égtájak futnak négyfelé,
hogyan beállhasson a közepébe.

9

Aki a túlvilágra
átkozódva betört,
s látta az éjhomályba
burkolódzó időt,

szorult a térhiányba,
s mégis talált erőt,
annak tán nem hiába
nyílt ketté a föld.

Ott heverészett,
ahol minden lebeg,
s nincs rendje a napoknak.

Aki egyszer halottak
ételéből evett,
csak az a részeg!

10

A nemlét nemléte nemlétbe vált át,
tengerfenékbe kövül a csiga,
mielőtt voltunk, nem volt a soha,
mégis elzengett nagy néha egy zsoltárt.

Beszél a hiány, és a semmi élénk,
 a létező viszont hallgat csak, és
 a múlttól fogja el a szédülés.
 A világ rendjét akkor megkimélnénk,

ha nem volna neki se vége, eleje,
 ha nem volna a rend maga a rendetlenség,
 maga a múlt, hogyha létezni merne már,

létezne akkor is, ha nincsen ereje,
 létezne, mert ez a vaskövetkezetlenség.
 A biztos hallgat és a talán ordibál.

11

Nem úgy kell égre nézni most, ahogy
 egykor tették az emberek, ha
 a csillagoknak adtak gúnynevet, s a
 sok név rájuk valóságként hatott.

A csillagképek szétesnek, hisz
 a lenti fénytől alig látni fel.
 Az egyik forma neve „Lucifer”,
 amott egy úrhajó embert visz.

Az ég mint Ég talán nem létezik.
 Az ismeret minden hitet széjjelfeszít,
 nincsen szükségünk már az istenekre.

Hogy nem hisznek, azt sokan élvezik,
 de elveszítik közben érveik.
 A csillagképtető rég nincsen egybe.

12

A csillagképtető, a csillagképtető,
 igen, a régi ózonpajzs lyukas lett,
 nem formákban, csak virtuálisan megy
 a másvilágra minden emlékeztető.

De nem árt tudni, hogy az is csak itt van:
 világ helyett a fényvirág kinyílt,
 és minden titkot könnyedén lenyúlt,
 majd szétrepültek, mint az érett pitypang,

a virtuális égtájak felé,
 a ténytulajdon most már senkié:
 ez a titokvesztési kényszer.

A munkát nem tudod, hol végzed el,
 üres a tér, és nem fontos a hely,
 idődből sem gazdálkodhatsz felével.

13

Időd üres felén éretlen emberek,
 a dinnye, tök, a krumpli és káposzta,
 a bajt a bölcsesség, ami rád hozta,
 veled még nem kezdődtek el a kezdetek,

és éppen ebben áll a szégyened:
vagy is – meg persze nemlétben időzöl,
 mint az, aki vízcseppként hull a gőzből
 a vízbe, míg a teste ellebeg

a szókordon mögötti térbe,
 talán a titkokat elérte.
 De azt hiszed, csak ennyi feladat,

amit a létezés eléd ad?
 A túlvilágon is kemény vagy?
 Az ímél közben benned elakad.

14

Kört jár velünk a nap: a reggel és az este.
 Egy napba is annyi minden belefér.
 A haj reggel kinő, de este már fehér,
 hogy éjjel van hajunk, az kész szerencse.

Már délelőttre fölnövünk,
 és öregséget hoz az este,
 éjjel jövünk rá annyi lényegesre,
 mi volt talán, de mára rég letűnt.

Kört jár velünk narancs, banán, eper:
 az öröklétben főleg enni kell.
 A túlvilágon persze folyton inni.

A szellemi mezőkön nem jár senki se,
 hogy üzeneted onnan elvigye,
 de jelenléted így is ő jelenti.

KONTRA FERENC

Krokodilos álom

Leon és Mike úgy nőtt fel a gyermekórházban, mint két testvér. Nem a kórteremben helyezték el őket, hanem külön szobát kaptak a tetőtérben. Nem voltak igazi szobák, csupán gipszfallal elválasztott aprócska helyiségek, és a természetes fényt is úgy oldották meg, hogy tetőablakokat építettek a mennyezetbe.

Két kis szobát alakítottak ki, a szemköztiben az ápolónő lakott. Kicsit az anyjuk is volt, no meg szemmel tartotta a fiúkat, vett nekik újat, ha kinőtték a kabátjukat, és arra is gondja volt, hogy mindig tiszta ingben járjanak. A fiúk, ahogy nőttek, maguk vitték fel a mosott ruhát az alagsorból. A tetőtérhez egy széles erkély is tartozott, ami csak az övék volt, mert annyira távol esett az épület többi részétől, hogy mások nem is tartottak rá igényt. Kitettek egy kis fémvázás kávézóasztalt és műanyag székeket is.

Ahogy nőttek, az impulzivitásuk sem volt már kórosan ingadozó, bárhova el tudtak menni egyedül. Lassan be is lakták kis birodalmukat. Függennyel választották ketté a szobát, és saját belső területet a maguk ízlése szerint rendezték át.

Az ápolónő, akit időközben orvosasszisztensi életpályamodellbe minősítettek fel, eljárt a szülői értekezletekre mint hivatalból kirendelt gondnok. A fiúkat árvának nyilvánították, szociális segílyt kaptak, és az iskolában is csak annyit tudtak róluk, hogy intézeti gyerekek, hiperaktívak, ennél többre az osztálytársaik sem voltak kíváncsiak.

Leon csendes volt, szorgalmas és nagyon sérülékeny, fizikailag is: hetedik háromszor tört el a karja, és kétszer gipszelték be a térdét, jóformán nem is járt tornaórákra. Nála egyértelműek voltak a sugárfertőzés következményei. Az ADHD-s tünetei viszont fokozatosan háttérbe szorultak.

Mike mindenben az ellentéte volt, élénk és ravasz; túlmozgását a maga javára fordította, a foci pályán olyan könnyedén cselezett, mint egy táncos. Az iskolabajnokságokon ő rúgta a legtöbb gólt, ezzel váltotta ki a bizonyítványát is, különben biztosan évet ismételt. Az órákon néha kihagyott a memóriája, de a tanárok ráhagyták, végül is nem szemtelenkedett, és nem bántott senkit.

A gyermekórházon belül nemigen barátkoztak mással. Megvolt a saját világuk, a saját tervük, amibe nem engedtek kívülállóknak bepillantást. Személyiségüket is egymást csiszolva, a maguk törvénye szerint alakították ki. Hozzászórtak, hogy az orvosok sűrűn cserélődtek, de a bentlakók ritkán. Ha kellett, bárkit megtévesztettek illedelmes, koravén viselkedésükkel, legbelül mégis sebzett gyerekek maradtak. Leon lett a szemüveges stréber, aki alig jár ki a napfényre. A tudós, az orvos, aki a leleteket tanulmányozza az íróasztalánál. A varázsló, aki biztosítja a hátteret Mike csínytevéséhez, falaz neki, elviszi a balhét, ha eltűnik egy időre, és megírja a házi feladatait. Mike ezért cserébe megvédte, ha bántani akarták, mert képtelen volt visszaütni, ezért gyávának tartották. Az ágyával szemben a falra északi tájakat, fjordokat ragasztott a padlótól a mennyezetig.

Mikében egy kalóz lelke veszett el, csupán egy fekete vitorlás hajó képe lógott a falán. Ő volt az igazságosztó, a muskétás, a gladiátor, azokból a hősből rakta össze magát, akiket a filmekben látott. Vezette a felderítést a

padláson, átnézték a régi dobozokat, tanulmányozták a használaton kívüli műszereket, elképzelték, mit mire használhattak, különféle fogókat, furcsa olókat próbáltak ki. A kartotékokat böngészték, aztán röntgenfelvételeket is. Leon mondta mindig az esti mesét arról, akiről éppen a legtöbbet tudott meg, közben kitalálta hozzá az egész életét, olyan fordulatokkal, amik a valóságban nem történhettek meg. Olyan lények is szerepeltek a meséiben, melyek csak a fantáziájában léteztek, és persze a végén mindenki megmenekült és felépült a legsúlyosabb műtétek után is – de ez már ritkán jutott el Mike tudatáig, mert a sok diagnosztikai szakkifejezéstől rendre elszenderült.

A felolvasások kissé rituálisak és álszentek voltak, mivel mindketten tudták, hogy Mike diszlexiás, még a szótagolás se ment neki, mindez toxikózis okozta hiperaktivitással párosult. Leon ezt is a kórlapon olvasta, és kihasználta Mike naivitását, aki bízott benne, és mindent elhitt neki. Leon nem volt gonosz, és nem élt vissza a bizalmával, csupán próbálgatta a saját erejét, hogyan tud hatni másokra. Közben egyedül maradt a saját titokfejtő módszereivel, a sok-sok esettel, aminek felderítette az okát. Tudta, hogy ezekben a dobozokban azoknak a leleteit őrizték, akiket sugárzás ért a bombázások során. Olyan megszállottan kutatta az eseteket, nézte át mindenkinek a papírjait, mintha keresne valakit, mint aki a végére akar járni egy baljós esetnek.

Amikor befejezték a hetedik osztályt, Mikének végképp elege lett a betegek monoton történeteiből. Leon sem a padlás poros kartonjait nézegette már, hanem naphosszat a számítógép előtt ült, nyelveket tanult. A szobájukba egyre több polcot raktak, és külön laptopot is kaptak.

– Olyan vagy, mint aki egy mesében él, és sosem tudja meg, mi lesz a vége.

Leon pedig csak bólogatott, mint aki belátta, hogy változtatniuk kell: kimerészkedni a ketrecükből, hiszen komoly kihívások várnak rájuk, ha életben akarnak maradni, és ebben Mikének nagyobb volt a tapasztalata.

Elhatározták, hogy először felderítik az épület más részeit is. Leon hagyta magát, hogy olyan terepre vigyék, ahol nem érzi magát biztonságban, de edzenie kell, hogy feltalálja magát váratlan helyzetekben is. Éjszakánként ismeretlen raktárakat néztek át zseblámpával, különleges üvegcséket vettek magukhoz, melyekben rég nem használt orvosságok kristályosodtak borostyánkővé. Felfedeztek egy titkos lépcsőt, és azon töprengtek, miért kellett ez a menekülési útvonal vagy vészkijárat, amit már mindenki elfelejtett. Kik menekültek innen és hova?

A pincébe vezetett, ahol a mosókonyha volt, átcikázott előttük egy egér, zölden világított a szeme; itt is átfésültek mindent, mint valami bűnügyi helyszínelők. Fényes nappal mindez korántsem lett volna ennyire izgalmas.

– Mi az ördög ez? Minek ekkora vasrács egy lefolyó tetejére? Biztosan elrejtettek alá valamit – kerülgette a titokzatos helyet Mike.

– Persze, majd éppen te fogod megtalálni a város zsványainak összerabolt zsákmányát egy titkos ládában. Odalenn csak patkányok lehetnek.

– Akkor nincs mitől félnünk – mondta az ápolónő hangját utánozva Mike.

Egy lapátot használt feszítővasnak, az élet a résbe nyomta, és emelni kezdte a rács szélét.

– Úgy berozsdásodott, hogy képtelenség kimozdítani. De látod, olyan, mint egy vasajtó, egy csapóajtó... Ezek itt sarokvasak.

– Rendben van, akkor segíték. Majd tartom a nyelét, te pedig a csavarhúzóval feszítsd tovább a szemközti sarkát – erőlködött Leon.

Arra számítottak, hogy tiszta erőből kell majd nekifeszülniük, akkor felnyílik a csapóajtó. De korántsem volt annyira nehéz, mint ahogy gondolták. Ahogy felcsapódott, egy szabályos, sötét négyszög tátongott a helyén. Leon visszahőkölt. Mintha mindezt már átélte volna egyszer. Ugyanolyan tehetetlenül

nézte, mint akkor. Teli torokból ordított, és maga sem értette, hogy miért. Hatalmas csobbanást hallott, az ő kezében volt a lámpa, bevilágított az aknába. Mintha valamilyen élőlényt látott volna elsiklani a sötéten örvénylő vízben. Hirtelen felcsapódott valami alaktalan feketeség, mintha egy fenevad lenne, ami iszaposan sikamlós, alattomos, és hörögve megragadja a lábát.

– Nekem életben kell maradnom – hallotta valahonnan, de maga sem tudta már, hogy ez a saját hangja volt-e.

Itt elsötétült minden. Kihagyott az emlékezete. Fájdalmat érzett a fejében, a gyomrában. Mint aki farkaséhes. Nem tudta, hogyan került egyik helyről a másikra, és mennyi idő telt el közben.

A fiatal orvos a félkör alakú szoba kopott bőrfoteljében ült, vele szemben a kanapén Leon feküdt, nehéz volt a feje, és a lelógó kezével sem tudott mit kezdeni, összefonja-e az ujjait a hasán, vagy keresztbe tegye inkább a karjait a mellén.

– Le is engedheted kétoldalt, ha kényelmetlen, van elég hely. Nem a póz számít, hanem hogy ellazulj. Szédülsz még?

– Maga nem is pszichológus. Rosszul tette, hogy ide jött dolgozni.

– A gyermekkorházban vagy. Azt gondoltad, neked sosem lesz szükséged ellátásra?

– Miért kell itt feküdnöm? Van saját szobám.

– Mert addig innen nem engedlek el, amíg el nem meséled azt az álmot.

– Miféle álmot?

– Amiből mindennap felriadsz, mindig ugyanabban az órában, hajnalban, üvöltve.

– Mike mondta?

– Az ápolónő is hallotta, és senkinek nem jutott az eszébe, hogy ennek a végére járjon. Pedig fontos lenne, ha elmesélnéd. A te érdekedben.

Ez a szél most, ami beszökött a nyitott ablakon, és átsuhant a szobán, azokat a hajnalokat idézte, amikor az ápolónő a furcsa hangok hallatán a farkasok óráján megjelent az ajtóban hálóingben, és felkapcsolta a villanyt, hogy jobban szemügyre vegye a fiút, aki nyitott szemmel álmodott, és ez a rémálom nem engedte felébredni, csak sokkal később, mire a nap első sugarai bevágtak a tetőablakon, éles karcokat hagyva a falon.

– Nem tudom elmesélni – Leon a két tenyerét a szeméhez nyomta.

– Miért?

– Mert nappal van.

– Akkor tartsd a tenyered a szemedre. Valamiért különleges lehet, ha megjegyezted, mert leginkább elfelejtjük az álmainkat. De van, amire sokáig emlékezünk. Ha figyelsz rám, akkor talán sikerül felidézniük együtt, ebben akarok segíteni, hátha olyan részletesen megjelenik előtted újra, hogy nem is gondolnád. Mintha egy filmben lennél. Gondolj arra a jelenetre, amit először láttál. Hol voltál?

Bármennyire nehezebbre esett, Leon mégis belekezdett:

– Nem egyedül voltam.

– Jól van, azért meséld el, mert minden, ami történik velünk, valamilyen környezetben játszódik, ismerős vagy ismeretlen helyen. Hogyan kezdődött?

– Úgy kezdődött, hogy elindultunk hárman a folyó felé, egy kitesett ösvényen a nádas mentén, már láttuk a túlsó partot, aztán leereszkedtünk a fövényre, bokáig belesüppedtünk, ahogy befelé gázoltunk. Anyám egy-egy körtét adott nekünk, miközben ettük, a folyót néztük, elsiklott előttünk egy motorcsónak, piros szalagot húzott maga után. A folyó hullámokat vetett, és felcsapott ránk, elveszítettük az egyensúlyunkat. Süllyedtünk hirtelen az iszapban. Az öcsém ekkor észrevette, hogy úszik valami a zavaros, felkavart vízben. Nézzétek, úszik felénk. Egy krokodil siklott a fövényre. Nincs semmi baj! Anyám egy műanyag vöd-

röt tartott a kezében, még maradt benne néhány körte. Amikor a krokodil kitért a száját, hajított neki. A krokodil elkapta a levegőben, és visszacsobbant a vízbe, aztán anyám dobta a következő körtét, amikor újra kiemelkedett, és azt is elkapta, csattanást hallottam, akkor már csupa sár lettem, a szemembe ment, és már nem láttam semmit. Az égvilágon semmit. Csak ordítottam a sötétben.

– A krokodiltól féltél?

A két öklét belenyomta a szemgödreibe, és egyre gyorsabban ingatta a fejét jobbra-balra, mint aki nemet mond. Hánykódott a kanapén, mintha csónak lenne. Az egész testére áterjedt ez a nemet mondás, a tiltakozás, a tagadás, a tehetetlen düh. Ahogy fetrengett a kanapén, a fiatal orvos attól félt, hogy leveti magát a padlóra, odaugrott, hogy lefogja a két vállát.

– El kell őket engedned!

Lassan oldódott a görcs, a kézfeje ernyedten koppant a padlón, ökléből szétnyíltak az ujjai. Mély levegőt vett, kinyitotta a szemét. Oldalra pillantott. A fiatal orvos álldogált mellette, egy összehajtogatott, véres gézt tartott a kezében.

– Megharaptad a nyelved, és ezzel töröltem meg az arcodat.

– Mennyit aludtam?

– Talán kétórányit.

– Mike elmondta?

– Eddigi orvosi praxisomban azt tapasztaltam, hogy aki nem természetes álomból ébred, az a legőszintébb kérdésért teszi fel, éppen azt, ami utoljára foglalkoztatta. Tehát aggódsz azért, amit Mikétől megtudhattam. Azt mondta, hogy mindig rosszat álmodsz, ezért lettem kíváncsi az álomra. Az emberek visszatérő álmukból szoktak üvöltve felriadni.

– Azt is elmondta, mi történt a pincében?

– Csak annyit, hogy rácsaptad a szennyvízcsatorna vasfedelét. Vagy véletlenül csúszott a csatornába, vagy belelökted. Reggel találtuk meg. Nagyon megfázott, szerencsére nagyobb baj nem történt.

– Mást nem mondott?

– De igen, azt, hogy teljesen elment az eszed, mert azt mondtad neki, hogy ő egy krokodil, és ott kell maradnia lent, a vízben. Jobb lesz, ha neki is elmeséled, miért mondtad ezt. Meg fogja érteni.

– Bolondnak tart.

– Neked magadnak kellene elfogadni, feldolgozni a veszteséget. Ha már eddig eljutottál, hogy öntudatlanul is belegyömöszölted minden fájdalmadat egy álomba, akkor ezt hagyd is ott, ahol van, egy dobozban az emlékeid között. Tekintsd egy mesének, amit másoknak is elmesélhetsz, mert mindannyiunknak lehetnek rossz álmai, tragikus emlékei és veszteségei. A lényeg az, hogy mese maradjon. Mert ha ezt az álmot elkezdjük kicsomagolni, olyasmik tárulnak a szemünk elé, amit nem kellene látnunk. Bármilyen szörnyű a gondolata is annak, hogy édesanyádat és az ikertestvéredet felfalta egy krokodil, ezt a történetet mégiscsak egy gyerek fantáziája szülte, mert elviselhetőbb, mint maga a valóság. Az orvostudomány nem hisz a véletlenekben. Én mégis ki merem mondani, hogy egyedülálló, sőt megmagyarázhatatlannak tartom, hogy életben maradtál. És meg akarlak nyugtatni, ha a helyedben lennék, az én életemet is végigkísérné az a tény, hogy születésemkor elveszítettem az anyámat és az ikertestvéretem.

Leon mintha hirtelen magához tért volna, tisztán és érthetően csak annyit mondott, hogy olyan érzése támadt, mintha az álom valóságba fordult volna egy pillanat alatt, és nem tudott abban a pillanatban értelmesen cselekedni, egyszerűen elsötétült körülötte minden, nem a krokodiltól félt, hanem attól, hogy az elméje borul sötétségbe.

Az orvos csak bólogatott, látta, hogy Leon valamiért bizalmatlan vele szemben, aztán mégis folytatta:

– Előtte is rejtély, tudat alatt hogyan teremteted meg magadnak ezt a mezevilágot, ami igazából megvédett attól, hogy maradandóbb mentális torzulásod legyen. Eltelt tizenhat év, az nagyon sok idő. Már nincs szükséged többé a krokodilos álomra. Ezért javaslom, hogy ne csomagoljuk ki ezt a dobozt, mert akkor kénytelen lennék felírni egy gyógyszert, amit talán életed végéig szedned kellene, és a hatásuk nagyon is kétséges lenne. A gyógyszereket nem egyedi esetekre fejlesztették ki. Minden történetre mást kellene szedni. A te eseted atipikus, nem ismerjük igazából. Most olvastam egy amerikai tanulmányban, hogy az egérkísérletek szerint hamarosan törölhetőek lesznek a fájó emlékek. Ha a kamaszkort megúszod néhány ilyen rohammal, akkor még nagyon is jól jártál. Felírok mégis egy gyógyszert, egyetlenegy, naponta vedd be. Tudom, utána fogsz nézni, hogy micsoda, nem baj. Aki ennyi orvosi könyvet tanulmányozott, annak tudnia kell: még növekedésben vagy, és egyáltalán nem mindegy, hogy a fejedben hogyan telik el ez a néhány év. Kivételes képességeid vannak, rajtad múlik, hogyan bánssz velük. Vigyázz a gondolataidban elhangzó szavakra!

– És Mike? Ezután hogyan bízná meg bennem?

– Mike nem ilyen traumás eset, nagyobb pofonokat is kapott már. Kérj tőle bocsánatot, hogy rácsaptad a pincében a vasajtót, neki sem volt mindegy. Aztán nevessetek ezen együtt, a ti korotokban ez lenne a természetes. Nem változhatsz meg egyik napról a másikra, ezt Mike is tudja, nem lehet folyton görcsben élni. Az a legjobb jel, hogy megkérdezted: vele mi lesz. Mihelyt törődsz a másikkal, magadon is segítesz. Mondj igazat, magad miatt, mert felnőttkorodban is kísérteni fog, ha most valami fontosat nem mondasz el. Most itt a lehetőség, hogy ezt a dolgot számodra megnyugtató módon rendezd.

Leon közben a fejét fogta.

– Még maga sem ért mindent, doktor úr.

Görnyedten elindult, hogy kipróbálja, elmúlt-e már a szédülése, látja-e még azt a homályos foltot, ami folyton ott lebegett a szeme előtt. Ott sötétlett mindennek a közepén, amire csak nézett. Nem volt ereje tovább beszélni. Talán még korainak is tartotta. Kereste ugyan a megfelelő szavakat, de nehezebbre esett megfogalmazni azt az egyetlen kérdést, mintha kavicsot görgetett volna a nyelve alatt. Fájt a nyelve a harapástól. Megint megtörölte a száját, csupa vér volt.

– Van egyáltalán valami magyarázat arra, ami most velem történt?

– Megbeszélhetjük, elemezhetjük, akkor könnyebb lesz, de konkrét magyarázattal, megfejtéssel nem szolgálhatok, mert ez nem egy matematikai képlet.

A félkör alakú szobában, mintha dermedt réműletükből ocsúdtak volna a tárgyak, élesedett a kép, mozdultak a fák lombjai, aztán kintről mozgás hallatszott, a szökőkút csobogása, a nyikorgó biciklilánc; felhallatszott a parkból a zsvaj, a mesterséges tó körül egy kutyát futtattak a gyerekek. Kölyök volt még ő is, futott egy piros szalag után, amit előtte lobogtattak.

– Nézd, Mike is ott van.

Homlokán egy dudorral, amire sebtapaszt ragasztott az ápolónő. Mezőben, kopott tornacipőben rohant a többiek után. A tó vizében visszatükröződött a piros szalag hullámozó csíkja.

– Hozzatok még ilyen játék illik.

Ekkor lépett be az ápolónő. A fiatal orvos megkérdezte, hogy maradt-e valami maradék a konyhán, ez a fiú biztosan nagyon éhes lehet.

Az ápolónő végigmérte, és mondta is mindjárt a saját diagnózisát:

– Leon, az isten szerelmére, hányszor mondjam, hogy húzd ki a hátad! Úgy vonszolod itt magad, mint az öregemberek! Olyan hirtelen megnyúlt, és olyan mufurc lett, nem gondolja, doktor úr?

– Már semmi baja.

FENYVES MARCELL

Mindennapi elődeim

FENYVES MARCELL (1970) Budapest

MIRŐL HALLGAT ÓRIGENÉSZ?

(Papcsúfoló fabliau-k nyomán)

Hol kettéágazik szilaj Loire;
kövekkel gördül sziklák közt az ár,
a barna parton fenyves hallható.
Az erdőben sereg dzsungellakó.
Na persze főleg szarvasok, nyulak
meg őzek; égi, földi madarak.
Medvék között is éltek emberek?
Egy szerzetes. Lehúzott tíz telet,
szeszélyes őszt, tavaszt meg hús nyarat.
Emelt magának fából pár falat,
rakott tetőt és vágott ablakot:
felállt a házikó, felállt legott
az egyszemélyes erdő közepén –
János barátról szól e zöngemény.
Miféle ember volt a szerzetes?
A jámborságáról nevezetes.
És tiszta ő. Havonta felsöpört,
hol főzögette belga mód a sört.
Csinált bohémianust, németet,
mert minden komlófőzetet szeret.
Ne tántorogjon: érlelt sajtokat,
tanulva fortélyt sok-sok év alatt.
Komái mégis fák csak? Állatok?
Figyelj. Okát azonnal megtudod.
Korábban János egy rendházban élt,
hirdetve sült parasztnak az lgét.
Az ódon épület sötéten állt.
Falak mögött lakott itt pár barát.
A sajt! A sajt okozta végzetét.
Becézgeté, mint más a kedvesét
a kőkeményen gördülő gruyère-t:
a pamlagán egész tucat hevert.
Egy nap serényen rórátéra ment:
e tájt az ember rémeket terem,
mik megkísértik aztán szellemét.
Szólott Jánoshoz Belzebub, ek'ént:
*Mihaszna báb! Te dőre szolga,
neved se lenne a Pokolba'.*
Miért is veszkődöm veled?
Előttem semmi érdemed.
Csak szórakoztatom magam.
Az ördögnek flegmája van.
Tudod, mi lesz ma? Sajtmenet.
Kint gyűlnek már a sajthegyek.
E nap szegény még nem mondott imát,

a hír így védtelen szívet talált,
 amelyben öltre menne két titán:
 páncélos angyal és a parmezán.
*Csak meglesem, hogy talmi volt a szó,
 vagy színigaz s lenyűgöz sajt-való*
 – magában így kiált és futni kezd
 és majdnem fellöki az esperest.
 Azért köszönti is felettesét,
 de birtokolja már a sajt eszét.
 A zárdaajtó nyitva; illatoz
 megannyi kékpenészes. *Kerberosz
 se tántoríthat* – mondja. *Mit teszek?*
Az illatok forrásához megyek.
 A cél felé robog. Nem éri el,
 mert megszólítja őt egy mademoiselle.
 Igen butuska és csúnyán hadar,
 amúgy valódi bombázó a csaj:
Még szűz vagyok. Szájtáti lagziban.
Barát uram! Megáldaná likam?
Áldás után hamar férjhez megyek;
legyen család: csinálunk gyermeket.
Őtöt se bánnék én, kerek Kató,
a szorgalmas gyerekpotyogtató.
 Mi kis bohó! De mester lánya volt,
 neves sajtmesteré. Csak szónokolt:
*Nagy kecskesajt a bére. Rá a grátisz
 palack bordeaux-i bor s egy tál homár is.*
 El'inte János még berzenkedett,
 de aztán – szóra szó – „igen”-t rebeg.
 Ilyen próbához küld erőt az Úr?
 Munkához lát. Tapasztalatlanul.
 Repült a szoknya és tudós barát
 – először életében – lát csodát:
De szép tiltott gyümölcs! Az íze méz?
Hallgatsz erről is, jó Origenész...
 Az elhadart tizenkét Miatyánk
 azért a helyzetében obligát.
 Szegény János! Ha tudta volna ezt:
 kileste őket álnok esperes,
 akit korábban meglökött.
 Most azt morogja: *Ördögök!*
János barát – míg élek én –
nem lesz csuhás e féltéken!
 A nagy felindulást követte tett:
 a szerzetes világgá űzetett;
 világba, hol csak fák s az állatok
 vesznek körül. De ezt már tudhatod.

E történet mindenkit arra int,
 a sajttal baj lehet, barátaim.

APOKRIF BOSCH-VÁZLAT

Fajankók: képükön derű.
 Bitó alatt egy ember áll.
 Az Úr közöttük egyszerű
 ruhában jár. Telefonál.

Egy pap kezében hosszú kés,
 az égig nyújtózik vele:
 báránylevélbe szúrja, és
 a várost hó borítja be.

Magiszter görbed lapjain,
 napestig baj nem érheti:
 jelenbe hívná Szaladint,
 de árnya nem felel neki,

dühében földhöz vágja még
 a hétpecsétes lombikot,
 takarja mind a két szemét,
 mert látja azt, mi jönni fog.

BÉNYI ÁRPÁD, Börtönfirkák III., 1997

ZSOLNAI GYÖRGY (1986) Budapest

ZSOLNAI GYÖRGY

Terrakotta magány

– Nem lesz ebből sértődés?

– Hogy érted? – billentette oldalra a fejét Pethő, a közigazgatási államtitkár.

Pethőt már vagy három éve ismerte Márton személyesen is, nemcsak Julitól, hallomásból, persze ez azért nem volt elég idő ahhoz, hogy bármit megengedhessen magának vele szemben. Az ehhez hasonló visszakérdezésekkel például semmit sem tudott kezdeni. Nyilván nem viccből nem kérdezett rá egyenesen, de ezt talán Pethő is pontosan tudta. De hogyan merészelje éppen ő felhozni Várdayt, nyilván nem véletlenül nincs kitéve az asztalra. Vagy azért nincs, mert a festmények kiválasztására nem terjed ki a kormánybiztosi megbízatása, vagy azért nincs, mert nagyon is kiterjed. Pethő mindenesetre egészen fontos szereplő, talán még Várdaynál is fontosabb egy bizonyos szemszögből. Más szemszögből viszont Várday maga az atyaúrsten, több vonalon van bekötte a megfelelő helyre, mint egy telefonközpont.

– Csak arra gondoltam, hogy ez a téma elég sokszereplős.

– Marci, ebben a projektben sokan dolgoznak, ez csak nem lehet probléma.

– Nem, valóban nem.

– Várdaynak a komplett központi közigazgatást kell mozgásba hoznia, nem lesz sem ideje, sem energiája ilyesmire. Ezeket a témákat amúgy is jobb hozzád hasonló, ígéretes fiatalokra bízni. Most a dobozból kifelé kell gondolkodni.

– Dobozból kifelé – ismételte Márton, közben bólogatott.

– Nézd azt a képet a kanapé fölött! – mutatott a közigazgatási államtitkár a zöld műbőr kanapé felé, ahol egy szomorúfűzfát ábrázoló, a kanapé sós-kás színvilágához éppen passzoló festmény lógott. – Mintha valami erdészetről dolgoznánk.

– Milyen képre gondol akkor a Tóni bá?

– Hagyd már ezt a „bázást”... Mondom, gondolkodj a dobozból kifelé! Olyan kép legyen, ami modern, és nem alszik el az ember, ha ránéz. Rendben?

– Rendben. Esetleg kölcsönözhetünk valamelyik múzeumtól is.

– Ne bonyolítsuk, nincs erre külön sorunk – hessegette el az ötletet Pethő.

– Kitalálok valamit – bólogatott meggyőződés nélkül Márton, tudván, hogy nincs több kérdésre lehetősége, az államtitkári időkeretet jócskán kimerítette.

– Egy hónap! Ennyit tudunk erre szánni. És téged se vonhatunk el ennél tovább bokros teendőidtől, igaz?

– Nem, bizony nem.

– Ez a megbízatás nagy lehetőség, végre megmutathatod magadat! Hogy milyen szemed van a művészethez és milyen arányérzéked. Na de mesélj, mikor látogatjátok meg végre Tóni bátyátokat Lajosmizsén? Egy jó horgászás erejéig... – kérlete Pethő.

•

A közigazgatási államtitkár még aznap feljegyzést küldött minden államtitkárságra arról, hogy Kiss Márton titkársági referens intézi a *minisztérium költözésének tárgykörében az egyéb, a jelenkor esztétikai követelményeihez szer-*

vesen illeszkedő belső terek kialakításához kapcsolódó feladatokat, egyben kérte az államtitkárokat és a titkárságvezetőket, hogy mindenben támogassák Kiss Mártont a jelzett feladat minél magasabb szintű elvégzésében.

Mártont magát is váratlanul érte a felkérés. Alig egy évvel korábban került az Energiaügyi Minisztériumhoz, nem sokkal azután, hogy felesége, vagyis Juli nagybátyját, Pethő Antalt közigazgatási államtitkárnak nevezték ki. A minisztériumi állásajánlat a lehető legjobbkor találta meg, mert a könyvesboltból, ahol fél évig volt eladó, már igencsak leszerelt volna. Arról persze álmodni sem mert, hogy valaha is művészettörténész végzettségének megfelelő munkát talál, és a kezdet kezdetén a minisztériumi adminisztrátor sem tűnt éppen olyan állásnak, amely ifjúkori álmaihoz akár távolról kapcsolódott volna. Aztán jött a nagy költözési projekt, amelynek egyik záró akkordjaként (a bútor-, az irodai és az informatikai eszközrendelést követően, amit amúgy is egy központi eseti tárcaközi bizottság felügyelt) felmerült az irodai dekoráció rendezésének kérdésköre is (beleértve az irodában elhelyezhető növényeket, egyéb irodai segédeszközöket, térképeket, archív műszaki rajzokat, tervrajzokat, installációkat, modelleket, maketteket, posztamenseket és persze a csupas falak díszítésére rendelt festményeket is), amelynek kezelését Várday Kálmán kormánybiztos a tárcákra hagyta, illetékességből. A közigazgatási államtitkár a feladattömeget megfelelően szegmentálta, és a festmények kérdését sógorára, Kiss Mártonra bízta, míg az összes többi feladatot Kovácsné Pelyvás Emíliára, az iktatót felügyelő osztály vezetőjére. Igaz, utóbbi külön megbízatásról nem küldött fejléces körlevelet egyetlen államtitkárságra sem. Márton elsőként éppen hozzá fordult tanácsért.

– Emike, mégis, hogyan zajlik ennek az esetnek a kezelése? – kapta el a teakonyha előtt néhány szóra.

– Miért, hogyan zajoljon? – kérdezett vissza az osztályvezető.

– Erről nincs információm. De a festmények kérdése érdekelne elsősorban.

– A festményeké... Arról viszont nekem nem került átadásra iránymutatás. De sok sikert kívánok, a vagyoniügynökség biztosan segít majd.

– A vagyonkezelő?

– Az.

Márton ilyenkor tökéletesen tehetetlennek érezte magát. Már egy ideje sakkozott ezekkel az emberekkel, de sosem tudott olyan lépést tenni, amire ne lett volna valamilyen megsemmisítő válaszuk. Mindig talált valami bizsergetően távolit a szavaikban, de egy rövid idő után maga is használni kezdte a kulcsfordulatokat mint már bevált kombinációkat, ám a lényegét tekintve mindig csak utánuk kullogott a mindennapos hivatali érintkezés során.

A feladat viszont izgalmasnak ígérkezett, és egyenesen az államtitkártól kapott arra menlevelet, hogy a megszokott munkáját, vagyis az iratok, beadványok, feljegyzések, postai levelek, átiratok, parlamenti anyagok érkezését félretegye. Márton már a körlevél kiküldését követően időpontot kért az államtitkári titkárságokon, kabineteken, és nagy szerencséjére már másnap személyesen tudta fogadni a családi energiafogyasztásért felelős államtitkár, Kántorné Cséve Ilona.

– A kurátor! – széttárt karokkal és őszintének tűnő örömmel fogadta Mártont Kántorné, és rögtön a lényegre térve egy garnitúrára mutatott, amely fölött üres volt a fal. – Ilyen fehér és kopár felület lesz az új helyünkön is. Ezt a leharcolt kanapét viszont nem érdemes alapul venni, a Várba már frissen kárpitozott, Anjou-rózsákkal kirakott ottománokat viszünk.

Mint amikor kezdő zongoratanítványát hallja a tanára melléütni, még a foga is belesajdult Mártonnak a rózsákba. Egy államtitkárnak mégsem mondhatja, hogy „helyesen: lilium”, a nyelvbottlás ellenére attól még ő a családi energiafogyasztás első számú arca Magyarországon.

– Márton, hogy látja? Szerintem valami olyasmi lenne méltó a Várhoz és az államtitkárság missziójához, mint, mondjuk, az *Arnolfini házaspár*. Azt biztosan ismeri Ön is. A *Született feleségek* elején is megjelenik. Imádom azt a képet. Valahol megtestesíti a nő és a férfi egységét, de egy rendkívül izléses, tradicionális módon.

Márton agyán végigfutott közben, hogy az *Arnolfini házaspár* című festményen szereplő feleség, akit a szakirodalom is csak Giovanni di Nicolao Arnolfini feleségeként nevezett meg, államtitkár volt-e, vagy viselt-e bármilyen köztisztviselést akár Itáliában, akár Brugge-ben, ahol a házaspár az élete nagy részét élte, de nem jutott eszébe ilyen adat.

– Attól tartok, államtitkár asszony, hogy azt a festményt a londoni National Gallerytől kellene kölcsönöznünk.

– Értem... a britek. Mindegy, maga a szakértő, Márton, biztosan ért engem. Csak valami hasonlót kellene találni. Kifejezőt. És szép képkeretet, természetesen.

Márton még találkozott személyesen pár helyettes államtitkárral, főosztályvezetővel, de a legtöbb igényt feljegyzésekben küldték meg a részére, kivétel nélkül felsővezetői aláírással, a szükséges előlappal. A jogi osztály vezetője ragaszkodott egy kisplasztikához, egy bizonyos Justitia-szoborhoz, amit az évek során minisztériumról minisztériumra hordott magával, de még mindig állami tulajdonban volt, ezen kívül azonban más érdekesség nem volt.

•

Az éjjel közepén felriadt, kiült az ágy szélére, ilyenkor persze Julit is felriasztotta.

– Tessék aludni... – simogatta meg a hátát a feleség.

Az elalvás nem ment vezényszóra, szóval csakhamar a gangon kötött ki, ahol egymás után szívta a cigarettákat. Közben a fejében kattogott az összes szempont, az üres falak, a képkeretek, az Uffizi és a Louvre állandó kiállításának festményei, és a határidő is, éppen a piros betűs november elseje után egy nappal.

– A nikotintól nem tudsz aludni – mondta az ajtóban Juli.

– De legalább nyugtat.

– Miért vagy ideges?

Márton nem válaszolt, csak sóhajtott egyet, és lepöckölte a hamut a cigijéről. Julinak mégse panaszkodhatott Pethőre, elvégre ő szállította a nagy lehetőséget, ő maga a kitörési pont, és csak köszönetet lehet neki mondani, hogy észrevette benne a tehetséget, mondta magának.

Rendszerint fél öt körül mászott vissza Juli mellé, hogy aludjon néhány félórát, de a szeme hamarabb kipattant, mint kellett volna. Juli ébredéséig a konyhaasztalnál böngészgetett 20. századi, kevésbé ismert vagy egyenesen tehetségtelen MDP-s vagy MSZMP-s magyar festők után, aztán amikor csörgött az ébresztőóra, szinte elájult a fáradtságtól.

•

A következő hetekben sokszor megfordult a vagyonkezelő központi raktárában. Egy ötvenes hölgy fogadta ilyenkor, a műtárgyi csoport főreferense, a hóna alatt egy négyzetárcsos spirálfüzettel.

– Tájékeket szoktak a leggyakrabban kölcsönözni. A munkásmozgalmi képek már érthető okokból nem mennek. De azért vannak határesetek is. Mondjuk, egy darab búzamező egy darab cséplőgéppel, lelkes ifjúmunkások koszorújában. Az ilyenek simán beférnek egy-egy háttérintézményi tárgyalóba.

– Értem. Nálunk ez természetesen nem jöhet szóba. Vannak nagyobb nevek a listán?

A főreferens nagyot sóhajtott, aztán elővette a füzetét és belelapozott.

– Nézzük csak. *Nagyobb nevek...* Van két idősebb Mészárosunk.

– Már mint Mokry-Mészáros? Vagy Mészáros Géza?

– Mészáros. Idősebb. Itt csak annyi van. *Terrakotta magány* és *A fiumei ki-kötő III*. Ez a képek címe.

– Albumuk nincsen a tárolt művekről?

– Nem volt eddig erre igény.

– Mit gondol, érdemes lehet ezeket megnézni?

– Ha engem kérdez... De ahhoz hívnunk kell egy karbantartót is, mert nincs mindegyik tárolóhoz kulcsom.

A főreferens írt egy SMS-t az egyik karbantartónak, aztán leült egy sarokban álló tonettszékre.

– Egyébként milyen igények szoktak jönni Önökhöz?

– Legyen a kép világos, kábé két méterszer fél méter. Legyen egy tájkép, sötét színekkel. Vadászlak vagy gyárépület. Ilyenek. Maga az első, aki idejön válogatni. Ezt a részét általában meghagyják nekünk. De nekem mindegy.

A kék overallos karbantartó komótosan érkezett meg a tárolókhoz, és hasonlóan komótosan nyitotta ki az egyik tárolót.

– Mit keresünk? – kérdezte.

– *Terrakotta magány* – nézett a füzetébe a főreferens, és hümmögött egyet.

A karbantartó tágra nyitotta a tároló ajtaját, és néhány gyakorlott mozdulattal beugrott a becsomagolt képek közé.

– Krisztácska, mekkorát keresünk?

– Ötvenszer hetvenes.

A karbantartó alámerült a becsomagolt képek között, nyomában hatalmas porfelhő szállt fel, a főreferens gyakorlattan kapott a szája elé egy zsebkendőt. Márton egyik lábáról a másikra állt, aztán jó öt perc múlva azért megszólalt.

– Biztos jó mélyen van.

•

Nehéz volt Pethőnek ismét nemet mondani, sűrű elnézések követték egymást a telefonban, de azon a november elseji hosszú hétvégén tényleg nem tudtak volna Lajosmizsére ellátogatni, szerdán ugyanis éppen Pethőnek kellett bemutatnia a koncepcióját. Így hát mind a négy napot azzal töltötte, hogy az előző hetek során kikért festményeket, amiket egyenként le is fotózott a telefonjával, hozzápárosítsa az Energiaügyi Minisztérium nagyobb szervezeti egységeihez és a Várbéli épület megfelelő, üres falfelületeihez, a megfelelő képkeretekkel. Az első nap még szolidáris volt vele Juli, de a porszívözümmögéssel és vissza-visszatérő, kósza kérdéseivel csak tovább hizlalta a feszültséget.

Vasárnap délután Márton már a közeli Klauzál tér egyik padjánál dohányzott, miközben egy véget nem érő permutációs játékot játszott. Valahol mindig kilógott a lóláb: Kántorné nem kaphatta meg a vontatóhajós képet, mert azon egy házaspár sem volt, viszont csak az illett a méretét tekintve az államtitkár imaginárius ottománjai fölé. Ugyanígy nem oszthatta be a méltán ismeretlen Huszlicska Tibor Jenő *Naplemente, nyulakkal* című festményét az Atomenergiaért Felelős Helyettes Államtitkárság Dísz térre néző, stratégiai tárgyalóhelyiségébe, mert bár méretben odaillett, de szégyentelenül giccses volt, amit legfeljebb egy kevésbé jelentős főosztályvezető irodája bírt volna el.

Juli vasárnap este elment a főiskolai évfolyamtársaival a belvárosba bulizni, szóval Mártoné volt az egész albérlet. Felcsavarta a szőnyeget, és a parkettán üldögélve folytatta a nagy kirakóst. Juli ugyanitt találta meg reggel hétkor, de akkor már az oldalán feküdt, a papirosai pedig tocsogtak a kávéból.

Hétfőn és kedden egész nap esett, szóval Juli sem ment sehová, hanem könyvet olvasott és sorozatokat nézett a közös laptopon. Márton a gangra nyíló ablaknál ült és kettésével szívta a cigiket, miközben a megfejthetetlen rejtvényen dolgozott, azon belül is az átkeretezhetetlen képek abszurdításával. Új keretekre vagy éppen restaurációra nem volt külön költségvetése, így hát be kellett érnie azzal, amivel kiadta a vagyongazdálkodó műtárgyakat.

Juli hétfő este feldobta az ötletet, hogy szívjanak el egy spanglit, de Márton legyintett és folytatta a munkát.

– Néha kompromisszumot kell kötni – szólalt meg egyszer csak Juli.

– Hogy érted?

Juli csak elkerekedő szemével válaszolt a kérdésre, és kiment a konyhába.

Aztán kedd délután, a közeli dohányboltból hazafelé tartva megvilágosodott Márton, hirtelen a helyére került az összes elem. Hazaért és gyorsan lekörmölt mindent, aztán bebújt Juli mellé az ágyba filmezni. Hamar elaludtak.

•

Szerda reggel a trolibuszon álldogálva, a minisztériumba tartva azért még elővette a zakózséből a listát. Egészen a Bajcsy-Zsilinszky útig úgy érezte, hogy minden rendben van a listával. Aztán rájött, hogy a legfontosabb szereplőt kihagyta a képletből: Tóni báb.

Az irodába falfehéren mászott be, a szobatársa, aki már háromnegyed nyolckor ott facebookozott, majdnem mentőt hívott hozzá. Amíg bekapcsolta a számítógépét, elüldögélt ugyan az asztalánál, végighallgatva a kolléga életviteli tanácsait, de nem sokáig tudott egy helyben maradni. Vett magának egy automatás kávé, aztán kiment a minisztérium mellé elszívni néhány cigit, hogy lenyugodjon. A másodiknál kezdett el cseperegni az eső, úgyhogy behúzódott az eresz alá, szinte rálapulva a minisztérium homlokzatára. Hamar megjelent a reggeli törzsgárda, köztük Villányi Anna főosztályvezető is, akivel el-eltudott beszélgetni dohányzás közben. Most ő volt az utolsó mentsvára. Márton néhány perc alatt rábeszélte, hogy tulajdonképpen nincs is szüksége festményre a Várban, a szemnek valahol pihennie is kell, szóval egy festménnyel beljebb volt.

Addig-addig variált a néhány órája még véglegesnek hitt listával, hogy végül mindenkinek jutott festmény, még Pethőnek is. Márton a *Terrakotta magány* újságpapírba csomagolva vitte fel a páternoszteren a hatodikra, Pethő irodájába.

A titkárnő rögtön beengedte, nem kellett előszobáznia, de ezt akkor inkább hátránynak érezte.

Pethő az asztala mögött ült, egy hatalmas paksaméta fölött.

– Épp KÁT-os felkészítőket olvasok, gyere csak be!

Márton megállt az asztal előtt, letámasztva maga mellé a képet. Egy darabig nem nézett fel Pethő, hanem valamit vadul írt az egyik irat margójára. Az asztalon körös-körül testes paksaméták hevertek, mindenféle szerelt és érkeztetett irat, összefirkált előterjesztés-előlapok, bőven kitöltött véleményezési formulák, telejegyzetelt post-it-ek, egyszóval minden, ami egy közgazgatási államtitkári értekezlet előtt elképzelhető.

– Ez lesz az én képem? – nézett fel hirtelen Pethő.

– Igen, ez lesz, Tóni bá. A teljes listát és a többi paramétert természetesen a titkárságra érkeztetem, de gondoltam, ezt magam hozom fel.

– Jól tetted. No, mutasd csak...

– Igyekeztem a dobozból kifelé gondolkodni, ezért döntöttem úgy, hogy Tóni bára hallgatva egy modernebb irány felé kellene elvinni az iroda enteriőrjét...

Pethő az órájára nézett, ami egyértelmű jel volt. Márton nem várhatott tovább, kicsomagolta a festményt, és felállította az államtitkári íróasztalra.

– Csomagold csak ki, teljesen – mutatott a kép felé Pethő.

A *Terrakotta magány* idősebb Mészáros Lajos, kevésbé ismert és elismert somogyvámosi festő monokróm műve volt. Egy terrakotta téglalap.

– Ez nem csomagolás, Tóni bá, ez a kép maga. *Terrakotta magány* a címe.

Pethő megfogta a festményt, és az ablakhoz lépett vele. Vizsgálta a beszűrődő napfénynél, mint valami bűnjelet.

– Igen, látom – bólintott. – Legalább sokat ér?

– Sok függ attól, kinek az irodájában és mennyi ideig lóg.

A közigazgatási államtitkár letámasztotta az ablak előtt a képet, és visszaült az asztala mögé.

– Jó gyerek vagy, Marci! De most hagyj, még át kell nézmem tizenkét napi-rendi pontot...

Márton a következő pillanatban már a titkársági szobában, majd a folyosón találta magát. Egy darabig álldogált a páternoszter előtt, nézte a maga egymásutánjában fel és lefelé tartó fülkéket. Az egyikből Emike lépett ki, biccentett felé, majd a közigazgatási államtitkár irodája felé vette az irányt.

BÉNI ÁRPÁD, Rácskészítők tablóképe, 1977

TORNAI JÓZSEF (1927) Budapest

TORNAI JÓZSEF

A fekete ember

Asztalomon imádkozik a fekete ember.
Kihez rimánkodik a fekete ember?

Afrikából hozta valaki
a fekete embert.

Vasfából faragta valaki a fekete embert.

Lábszára csontos és rövid.
Hatalmas szózat a két karja,
elfödi a mellét.

Hosszúkás fej. Kitátott
szájából résdobok fájdalma
dübög, dübög.

Nélküled virulni

Ha maradtál volna,
világ-kódorognék
csak veled álmodva.

Arcodat de látnám,
csókok minden perc-szám,
útjaim köveznék,
úgy vigyáznál énrám.

Kozmoszunkba szöktél,
ahol se nap, se éj,
ahol emberszívünk kínja elfér.

Nem volt jó sors nélküled,
de gyehenna is veled
a fényévig-szeretetet.

Jobb belenyugodni,
holtoddal virulni,
amíg én is elmegyek.

Köszöntjük a 90 éves költőt és hajdani (1976–1987) munkatársunkat!

Kis dal a világról

Elfogy az elfogyhatatlan:
mi a világ?

Koponyád kevés ahhoz, hogy
szemüveget hajíts a világtalanhoz,
te, délibáb.

Röpül a galaxis-madár,
jegenyéágra száll:
mi ég tovább?

Jelentkezz bolygódagasztónak,
s tied lesz a karbon kori csónak,
anyád, apád.

Nem fogy el az elfogyhatatlan!
Nap és Hold festi magát,
és kész a világ.

Vadon-testvér

Újra az erdőn a hosszú, beteg évek után,
ott ült az egerészölyv a berkenyefán.
A Vadgalamb-tisztáson még megtaláltam
a vén kőris-óriást térdre-álltan;
s a kisebbek közül egy nagy, kockás tűzhelykövet.
Öreg fenyőket az északi szél földhöz szögezett.
A bogyói mutatták, hogy az üregi nyúl még ott lakik,
a baglyokat is hallottuk volna, ha maradunk hajnalig.

Nehezen húztam a lábam, fiam szorította karom,
magasra nyúltak a nyár- és akácpagonyok a dombokon.
Megnéztük a nád- és sás-benőtte csatorna vizét:
kiapasztotta a júniusi nap, éppen csak térdig ért.
De hát fürödhettem volna-e még kilencvenévesen?
Elég volt, hogy hínárig lecsúszhattam a homok-térdeken.
Nem láttunk parti fecskékre, gyurgyalagokra,
földbe fúrt fészkeiknek nem maradt csak a bokra.

Mégis vártak a gyalogösvények, a krisztustövis-liget.
Nem pusztították el a reményeimet,
hogy ott lehetek hajlottan, sántán, hol évekig
nézhettem, a telihold hogy emelkedik
az égre, mint arcomra a csönd.
Ó hát megmaradt az annyira féltett vadon-testvér,
éppúgy ropogott talpam alatt a sárga göröngy,
aztán hazaröpítette lombhonom a por-kezes szél.

ZSIDÓ FERENC (1976) Székelykeresztúr

ZSIDÓ FERENC

Huszonnégy

A panel következő lakrészében Gábosék laktak, Vajda Gergely tudta, nem kell attól tartania, hogy nem lesznek itthon, s nem elsősorban azért, mert lassan este kilenc óra, hanem azért, mert náluk nem divat munkába járni. Gábosék ügyeiről ő is tudott, mert hát, ugye, Piroska időnként tiszteletét tette náluk, el-kottyintott ezt-azt, s kért ezt vagy amazt. Azt is tudta, hogy nem fizetik rendszeren a közöltséget, na nem Gábosnétól: a földszinti hirdetőtáblán a tartozók neve, s az összeg pirossal ki volt emelve. Míg kopogtatott, Vajda arra gondolt, egy fikarcnyi kedve sincs ehhez a famíliához, de már fel is harsant a kissé erőszakosra sikeredett gyere, no!, Vajda kelletlenül belépett, arra gondolt, legalább egyszer ő is viszonzza a látogatást; Biri néni, Gábos Lajos anyósa, mert ő is ott élt a fiatalokkal (nem, nem a nyakukon!), meglepetten, szabadkozva tessékelt be a konyhába:

– Elnézést, azt hittem, Nagyné! Ő szokott ilyenkor jönni!

Vajda legyintett, hogy ugyan, kérem, szóra se érdemes, s leereszkedett egy foltos, szétült székre.

Rögvest megjelent a konyhában Gábos Lajos is, Vajdát széles mosollyal üdvözölte mint rég várt vendéget, gyere, asszony!, szólt be aztán a szobába, főzz egy kicsi kávé!, pálinka is került az asztalra, Vajda meg se tudott nyikkanni, már a második pohárral töltötték, milyen jó kicsi itóka, ugye?, mondta Piroska, míg a kávéval foglalatzkodott. Pléhcsuporban főzte, nem kotyogóban vagy valami rendes filteres kávéfőzőben, s míg a kávé forrt, bőszen kavargatta, ki ne fusson. Nem is kellene igyunk többet, mondta, nem is annyira az urának, mint a vendégnek, ez már a hatodik vagy a hetedik ma, de azért olyan jólesik... Jól, jól, nyugtázta Lajos is, Vajda pedig csak pillogtatott, hogy hű, napi hét kávé, nem csoda, ha nem futja a közöltségre... Idegenkedve, kissé ingerülten nézte Gábosék elégedett arcát: azok élvezettel szürcsölgettek a kipercent szélű csészékből, tekintetükben nyoma sem volt gondnak. A cigaretta is előkerült, hát persze, gondolta Vajda; már csak két szál van benne?, kérdezte Piroska az urától, miközben kivett egyet a feléje tartott csomagból, kérdésében nem volt semmi szemrehányás, inkább belenyugvó csodálkozás. Ezek aztán tudnak élni!, zsörtölt magában Vajda a körbetartozásra gondolva, ugyanakkor meglepetten állapította meg, hogy minden idegenkedése ellenére csodálja is őket: könnyedségük miatt. Ja, hogy ez a könnyedség inkább felelőtlenség? Meglehet, de olyan jóleső lehet! Ők aludni sem tudtak rendszeren, ha netán elmaradtak valami fizetnivalóval...

– Egy adag kakast is pattogathatnál, te asszony – szólt oda a feleségének Gábos Lajos –, úgy megkívántam!

– Milyen igazad van – tüsténkedett az asszony –, a mikróban egy-kettőre megvan!

– Most nemrég vettük ezt a mikrót – mondta közben magyarázólag Vajdának –, s erősen örülünk neki! Egy darabig mind néztük, hogy ennek is van, annak is, csak nekünk nincs, s aztán azt mondtam magamban, állj meg, ván-

Részlet egy készülő regényből.

dor, elmegyek a bankba, kérek föl egy kicsi pénzt, s veszünk, hogy legyen nekünk is. Ne legyünk alábbvalók másoknál... S ha már belefogtam a dologba, hát annyi kölcsönt vettem fel, hogy a gőzelszívóra s egy új automatára is jusson belőle...

Vajda elhűlve hallgatta az asszony beszámolóját. Mikrót kölcsönből? Micsoda eszement ötlet! Mikor ételre is alig jut?! Eszébe jutott, mit mesélt Irma néni: hogy Biri néni végigjárja a vénasszony barátnőit a városban, kitől egy kicsi paszulyt, kitől egy borkánlekvárt, kitől egy kicsi füstölt csontot kér, „hozomra”. Minden nap megteszi ezt a „beszerző körutat”, kacsázó, mégis szaporra léptekkel (sokan csak Rapid Birinek hívják a háta mögött), és sosem tér haza üres kézzel. Ahová betér, ott úgy előadja magát, olyan tökélyre fejlesztette a sajnáltatást, hogy az illető rendszerint hálás, hogy adhat valamit. S ha netán elutasítják, Biri néni akkor sem esik kétségbe, másnap-harmadnap ismét visszatér, abban bízva, hogy hátha jobb lesz a csillagok állása: magyarán, hátha röstelli fogják újból visszautasítani. S ha mégis megtörténne, az sem világvége: Biri néni nem szégyenlős fajta. Túl van már ő azon. Sok mindenén túl van már. Néhány merészebb húzása is volt karrierje során. Például pár évvel ezelőtt közfelháborodást váltott ki, hogy kölcsönt vett fel a bankból (ez visszatérő motívum volt életében, mint ahogy gyermekeiben is), kezesnek hívta egy régi ismerősét, s aztán törleszteni esze ágában sem volt, s hivatalos, beterhelhető jövedelme nem lévén, a bank a kezes fizetéséből automatikusan húzni kezdte a havi részleteket. Amikor az illető kétségbeesetten futott Biri nénihez, az sajnálkozva széttárta a kezét, s csak annyit mondott: én fizetnék, de nincs miből; húzz szórt a tenyeremből, ha tudsz... A bajt csak tetézte, hogy az illető felesége meggyanúsította az urát: a kezeseséget néminemű ellenszolgáltatásokért cserébe vállalta. Az, hogy Biri néni miféle ellenszolgáltatásokra lett volna képes a maga hetven évével, nem tudni, de a féltékenység, mint tudjuk, irracionális dolog. Hogy az illető miként tisztázta ki magát, s hogy a családi béke mikor állt vissza, arról már nem sokat lehetett hallani, mindenestre Biri néni úgy járt-kelt a városban, mintha mi se történt volna. Régebben állítólag igencsak elesett asszonynak számított (most minden nyomorúsága ellenére elégedett volt helyzetével), mert olyan ura volt, aki először ütött, s csak azután kérdezett. Amikor összekerültek, s ahogy a verések megkezdődtek, Biri néni egy ideig rimánkodott, ne üsse, de nem volt foganatja; később azt kérte, hogy legalább ne az arcát üsse, hogy ne látszódjon, de eme óhaja sem talált meghallgatásra, utóbb aztán már nem kért semmit, mert rájött, hogy azzal csak rontja a helyzetét. Az évek pedig teltek, ő sem értette, hogyan, de megcsinálódott Piroska és István, s valahogy fel is nőttek, férjhez mentek, megházasodtak, aztán egy nap, minden előjel nélkül, az ura beadta a kulcsot. Biri néni megkönnyebbülten eltemette, majd fogta cuccait, s átköltözött a lányához. Úgymond, új életet kezdeni.

Miközben a vénasszony történetét magában felelevenítette, Vajda Gergely végig Irma néni rosszalló tekintetét látta maga előtt, amint fejét ingatva, sápi-tozva mesél. S közben még arra is volt ideje, hogy fél füllel a Gábos Lajos előadását is hallgassa:

– A boltban mind néztük, hogy az olcsóbbikat vegyük, de ez sokkal fájínabb volt, ennek még digitális órája is van, né! – mutatott büszkén a mikró jobb felső sarkában villogó kijelzőre.

Te jó ég, micsoda embereket hordoz a hátán a föld!, morfondírozott Vajda. A felelőtlenység csúcsragadozói...

– S az nem zavar – akarta kérdezni aztán, Irma nénit s a meséit elhessegetve –, hogy... ö...

– Miért zavarna? – vágott szavába Lajos élesen. – Akinek adóssága van, arra vigyáznak!

Vajda egy pillanatig értetlen képpel meredt Gábosra, majd kényszeredet-
ten felnevetett:

– Tényleg?...

– Hát nem tudtad? – nézett Gábos kioktatóan Vajdára. – A nyolcvanas
években itt az egész kommunista blokk ezt csinálta, nemcsak mi, hanem a
csezkók, jugók, mindegyik: vették föl a kölcsönöket a nyugatiaktól, mert szá-
mítottak rá: azoknak arra is lesz gondjuk, hogy tudják megadni.

– Aha... – nyögte Vajda, aki nehezen viselte, ha félműveltek leckéztették.

– De úgy látszik, ehhez te túl fiatal vagy...

– Hát...

– Hánybéli is vagy te?

– Én '76-os...

– Én '69-es. Azért nem vagy te se már gyermek, no!

– Hát...

– Szóval, mi ebbe nőttünk bele: egy-két adósság nem árt...

– Hm...

– Tudod: úgy még sose volt...

Ekkor Gábos Piroska, aki korábban kilépett egy pillanatra, két tubus fog-
krémmel jelent meg a konyhaajtóban:

– Fájni fogkrémem van eladó. Németből hozták. Ha kettőt veszel, olcsóbb!
– mondta Vajdának, s unszolóan tekintett rá.

Vajdát heves irtózat fogta el, a fogkrémre nézett, majd az asszonyra, s meg-
rázta a fejét.

Az nem hagyta magát:

– Csak hat lej a kettő! A boltban öt lej volna darabja...

– Nem, köszönöm... – nyögte Vajda erőtlenül –, a feleségem minap vett öt
darabot...

– Aha, értem! – szólt Piroska csalódottan. Majd kisvártatva élénkebben:

– Eladom egy-kettőre! Más viszi, mint a cukrot, tudják, hogy megéri... S ha
nem én, hát édesanyám!

– El én, egyet se törődj! – nyugtatta meg Biri néni a lányát. Erősnek tűnt,
életrevalónak, Vajda Gergely nehezen tudta elképzelni, amint rimáncodik,
hogy legalább az arcát ne. Mosolyogva beszélt, kávéjából élvezettel kortyolva.

– S valami munka került-e, na? – fordult Vajda Gergely Piroska felé, a fog-
krémes témát „lerázva”.

– Munka az van örökkéért, csak pénz nem nagyon.

– Úgy-úgy! – bólogatott Gábos Lajos.

– Mert én hatszáz lejért nem megyek a gombásokhoz! – folytatta az asz-
szony méltatlankodva.

– Ne is! – helyeselt az ura.

– Sem a varrodába 650-ért, hogy lyukadjon be a hátam! Akkor inkább itt-
hon ülök. Inkább elvállalok havi egy-két nagytakarítást. Igaz, az se könnyű, de
legalább jól fizetik.

– De azzal az a baj, hogy kiszámíthatatlan, nem? – kérdezte Vajda Gergely
kissé akadékosan.

Az asszony legyintett:

– Ha van, van, ha nincs, nincs!

– S a lányok? – kérdezte Vajda, hogy ők is szóba kerüljenek.

Két felnőtt lánya volt Gáboséknak, az egyik Olaszországban dolgozott,
a másíkról nem nagyon lehetett tudni semmit. Egyesek szerint kurvázkodott.

– Ildikó azt mondta, valamikor augusztusban fog hazajönni – szólt a csa-
ládő.

– Igen, a tegnap is beszélünk skype-on, azt mondta, van munkája, jól van
– fűzte hozzá Gábosné.

– Skype-on? – csodálkozott Vajda. Ki se nézte volna belőlük, hogy tudnak skype-olni.

– Biza nagy találmány! – bólogatott Gábos. – Igaz, gyakran akadozik az internet.

– Aha. S hát a másik lány?

– Erika itthon van... – vont a vállát Gábosné.

– Ő dolgozik-e?

– Most nem, de úgy tervezi, hogy ő is kimegy Olaszba.

– Aha.

A társalgás megakadt. Gábos Lajos kivette az utolsó szálát a csomagból, s újra rágyújtott. Vajda belebújt a kávéscsészébe, s azon törte a fejét, hogyan tovább.

– S törökországi menetek? – érdeklődött aztán, mert hallotta, hogy évekkel ezelőtt az volt Gábosné fő foglalkozása.

– Á, annak vége! Amióta bejöttek az olcsó kínai portékák, azóta lóttek a törökországosdinak. Pedig milyen jó évek voltak azok! Na mindegy, majd csak kitalálunk megint valamit.

– Rendelünk szappant Kínából... – kedélyeskedett az ura.

– Igen, egy egész konténerrel. Már itt a lépcsőházban el tudjuk adni felét, ugye, Gergely? – élcelődött az asszony is.

Vajda Gergely kényszeredetten nevetett, közben azokra a szaftos sztorikra gondolt, melyek Gábosné törökországi útjaihoz kapcsolódtak. Turistaútnak álcázott bevásárló kiruccanásaira többnyire együtt ment egy szomszédos lépcsőházbeli asszonysággal, akkoriban innen, a városból is menetrendszerinti járat volt Törökországba. Hétfőn elmentek, pénteken jöttek az irdatlan rafiatáskákkal, volt abban kávé, ruházat, edényfésülés s legfőképpen arany. Akkoriban az egész környék török kávéit ivott, török tréningnadrágot hordott, a szobákban virítottak a mű perzsaszőnyegek, s a nyakakon, fülekben az ékszerek. Hatalmas pezsgés volt, hatalmas élet. Gábosék akkoriban úgy éltek, mint a kiskirályok. Aztán beütött a krach: Gábosné a másik asszonysággal közös kasszán dolgozott, s egyszer csúnyán összevesztek osztózáskor. Az üzlettárs kikelt a képéből, rendőrt hívatott, s ez nem elég, a folyosón, hogy az egész lépcsőház hallja, megkiabálta Gábosnének, hogy csak hallgasson, mert a piaci tranzakciók nagyját ő intézte, ő, mármint Gábosné elsősorban azért járt Törökországba – a mesélők szó szerint idézték a szaftos kijelentést –, hogy „baszassa magát hátulról a hosszú faszú török férfiakkal”. Ez elég volt ahhoz, hogy legyen min csámcsogjon pár hónapig a lakónegyed, de ahhoz is, hogy Gábosné törökországi kiruccanásainak vége szakadjon.

Vajda Gergely ránézett Gábosné kiélt arcára, és a hosszú faszú török férfiakra gondolt, amint azok hátulról... Aztán elfintorodott. Arra gondolt, ha ő hosszú faszú török férfi lenne (és nem csak akkor), nem Gábosné akarná meg... hátulról. Igaz, annak, hogy Gábosné – állítólag! – a hosszú faszú török férfiak hátulról meg..., már tíz éve is van, akkor még nézhetett ki valahogy ő is, de az ilyenek – gondolta Vajda, majd megakadva megkérdezte magától, milyenek? – hamar vénülnek.

Gábosné egyébként nem igyekezett megcáfolni üzlettársa kijelentéseit, és az esetet követően nem is viselkedett úgy, mint akinek szégyennivalója van. Arról, hogy férjével az ügyet miként tisztázta, Vajda Gergelynek nem volt tudomása, most azonban úgy tűnt neki, eme affér túl mély nyomot nem hagyott a házasságukon. Legalábbis úgy látszott, egész jól megvannak. A férj vagy hitt neje ártatlanságában, vagy nem érdekelték a hosszú faszú török férfiak ténykedései. Vagy még hálás is volt nekik, ki tudja.

BÉNYI ÁRPÁD, Memento '56, 2000; A kivégzettek temetője, 2006

BÉNYI ÁRPÁD, Gyász, 2006. A terror emlékére, 2004

– Mindegy, az a fő, hogy ne keseredjünk el! – mondta Gábos Lajos, kissé talán erőltetett vidámsággal. – Akinek volt, annak lesz! Majdcsak kitalálunk valamit!

– Ki-ki! – bólogatott az asszony.

– Hányadika is van ma? Elseje? Másodika?

– Csak harmincegy, na...

– Úgy is jó! Tizedikén úgyis jó a postás, hozza anyádnak a nyugdíjat...

– Csak ne volna olyan kevés...

Dolgozott volna többet az anyád!, gondolta Vajda Gergely rosszállóan.

– Bezzeg idele Irma néninek nem olyan nyugdíja van, mint anyámnak!

– Hanem?

– Azt mondják, az ezer lejt is megkapja!

– Ezer lejt? – szisszent fel Gábos.

– Azt biza! De bezzeg amikor kölcsönért mentem, csak siránkozott, hogy milyen kicsi a nyugdíja, hogy neki se elég...

– Volt pofája?

– Volt.

– Na, mondd meg, te Gergely – fordult Gábos Lajos Vajda felé –, micsoda népek vannak ebben a lépcsőházban! Nem sülsz le a bőr a képükről panaszkodni ezerlejes nyugdíj mellett, s kölcsön nem adnának tíz-húsz lejt...!

Vajdának jött, hogy védelmébe vegye Irma nénit, de aztán jobbnak látta nem előhozakodni azzal, hogy ő tudja, mennyi az öregasszony nyugdíja, s bizony nem ezer. Hogy a beszélgetés menetét meg ne akassza, inkább megpróbált rosszálló képet vágni, s még valami olyasmit is elmormolt a bajsza alatt, hogy ejnye-bejnye.

– Na hadd el, üljön csak a pénzén! Tartsa meg magának!

– Tán a párnájába gyűjti? A koporsóba is magával akarja vinni?

– Mocsok egy portéka, azt mondom! – vált indulatossá Piroska hangja.

– Azt a drága jó Géza bácsit is addig szekálta, hogy szegény odalett. Te nem ismerted az urát, ugye? – fordult Vajda felé, majd amikor az tagadóan megrázta a fejét, folytatta: – Szegény öreg minden pénzét le kellett adja Irma néninek, egy sörre valója se volt, azt is úgy kellett kikunyerálja. A vénasszony pedig csak akkor adott, ha az öreg kitakarított s elmosogatott.

– Úgy-úgy!, a férfiak a kocsmában sokat lövögették emiatt! – tette hozzá Lajos.

Vajda Gergely elképedve hallgatta Gábosékat. Nocsak, mik ki nem derülnek a drága jó Irma néniéről! Erről bezzeg nem akart mesélni a lelke! De ki tudja, mindez igaz-e – hűtötte le aztán magát –, ezekből a gyűlölet beszél.

– A vénasszony csak ült a pénzen, s dirigált. Ott az öregnek nem volt se szava, se megállása – mondta élesen Piroska, úgy, hogy azt is érteni lehessen, bezzeg ő..., bezzeg náluk...

– Aztán amióta egyedül maradt, még zsugoribb lett – mondta fitymálóan Lajos.

– Nem adott soha kölcsön? – csúszott ki ekkor Vajda száján az óvatlan kérdés.

Kíváncsi volt, elismerik-e, hogy azért mégiscsak kaptak pénzt Irma nénitől, s hát azt, hogy nem nagyon adták meg. Csak valamennyit belőle, részletekben.

– Hát, egyszer-kétszer... – válaszolt kelletlenül Gábosné.

– Adni éppenséggel tényleg adott – folytatta felesége gondolatmenetét Gábos Lajos –, de aztán úgy ki volt kelve a képéből, ha egy kicsit késtünk a megadásával...

– Aha...

– Képes volt kitámadni a folyosón...

– Úgy biza! Volt pofája szégyenbe hozni minket, mintha olyan nagy szüksége lett volna arra a pár lejre! – tromfolt rá Piroska az urára.

Vajda újból megpróbált együtt érző arcot vágni, bár ez most nehezen sikerült. Mert az már csak mégis több a soknál, hogy még annak álljon feljebb, aki tartozik, s nem adta meg!

Pár pillanatra feszült csönd állt be. Sőt, az én anyám picsája!, jutott eszébe Vajdának egyik újságíró kollégája kedvenc mondása, amit feszültség-levezetés gyanánt szokott hangoztatni a lapzárta hevében.

– S hát a turkáló? – kérdezte aztán, témát váltva (közben átsuhant az agyán, hogy annyit faggatózik, a végén még „gyanút fognak” Gábosék).

Gábosné legyintett:

– Az nem volt jó bolt! Nem vált be. Azzal kezdődött, hogy maga a helyiség nem volt elég forgalmas helyen. Aztán folytatódott azzal, hogy két hónapja se volt, hogy megnyitottuk, behozták a törvényt, hogy fertőtleníteni kell minden ruhát, s ez megdobta az árat. S ez nem elég, ránk szálltak a fináncok, a fene a belüket!

– Az az! A mocsok piócák! – helyeselt Gábos Lajos is.

Vajda Gergely úgy hallotta, hogy tényleg jöttek a fináncok, de elsősorban azért, mert a cégnek sok volt a tartozása az állam felé, s hogy a gondok ott kezdődtek, hogy Gábosné is, az ura is számolatlanul vette ki a pénzt a kasszából, hol tíz lejt, hol százat; hogy nem volt tisztességes nyilvántartás, könyvelés. Szóval felelőtlenek voltak, de legalábbis – finoman szólva – „nagyvonalúak”.

Mintha megérezte volna, mire gondol, Gábosné így szólt:

– Mindegy, megtanultuk, hogy az üzletben nincs nagyvonalúság...

– De azért nem jöttünk ki mínuszban a dologból! – védte az ura a mundér becsületét.

– Nem, nem! – bólogatott az asszony is. – Pedig a végén mennyi ruhát odaadtunk a szegényeknek!

– Hát igen. Azóta is hogy köszönnek! Kicsit ránk is kaptak, azt hitték, ez így fog menni, míg a világ.

– Biza! – helyeselt mosolyogva az asszony. – Egy kicsi asszonykára rá kellett aztán szóljak, hogy immár kopjon le, mert bezárt a bolt.

– Úgy-úgy!

– Ha rajtunk is ennyit segítene valaki...

– Hadd el, asszony! Mi megleszünk. Jövő héten hívott Békási szerda-csütörtökre a brigádjába, alapot öntenek, kell a segítség. Az ötven lej napjára. Nem rossz pénz. Aztán te is kapsz valami munkát.

– Kapok, kapok!

– Váncsané nem hívott takarítani?

– Nem, bejárónőt fogadott.

– Affene, hogy felvitte az Isten a dolgát.

– Föl annak!

Vajda Gergely azt vette észre, úgy beszélgetnek, mintha ő ott se lenne, bensőségesen, egyetértésben. Látszott rajtuk, minden nyomorúságuk ellenére jól megvannak együtt, Vajda azon se csodálkozott volna, ha róla tudomást se véve Gábos nekifogna az asszonyának hátulról, csak talán kevésbé vehemensen, mint egykor a hosszú faszú török férfiak.

Akkor én innen most mehetnék is, esett le neki a tantusz, míg eszükbe nem jut, hogy tőlem is kölcsönkérjenek; köszönöm a kávé, emelkedett föl a székről, szívesen máskor is, szerencséjére nem kérdezték, miért jött, tán azért, mert hozzá voltak szokva, hozzájuk az emberek csak úgy jönnek; na, akkor minden jót, nyomta le a kilincset, neked is, szervusz.

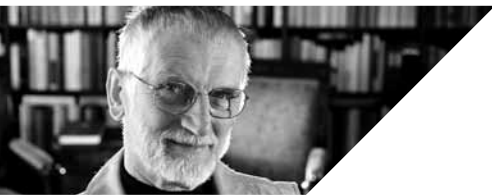
BÉNYI ÁRPÁD, Hattyúdal, 1997; Daltalan táj, 2002

BÉNYI ÁRPÁD, Rácsok mögött, 2003; Bezárt világ, 2004

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle II.

Magyar Csillag, 1944. április 1.

Ha Ariadné fonala nélkül bolyong az ember a múlt labirintusában, sokszor meglepődik és könnyen eltévedhet. A Magyar Csillag utolsó, 1944. április 1-jén megjelent számát lapozgatom. Biztosan azt sem tudom, *megjelent-e* a lap. Kinyomtatták, ez tény, de tizenkét nappal Magyarország német katonai megszállása után valószínű, hogy utcára, a hírlap-árusokhoz példányok már nem jutottak el; a náciak a lapot betiltották, az utolsó számot bezúzták.

Ahány írás, annyi érdekesség és meglepetés.

Kisregénye kéziratát – *Hajnali háztetők* – Ottlik Géza az óév végén, az újév elején adta át közlésre a folyóirat szerkesztőinek (a március 15-i és az április 1-jei számban olvasható a mű első öt fejezete), s a közlés megkezdése előtt Illyés Gyula, Schöpflin Aladár és Örley István biztosan olvasta, ismerte a történet végét. Mi lett a sorsa a kézirat utolsó, már nem közölt részének? Mikor döntött Ottlik Géza úgy, hogy asztalfiókban *felejt* 1944-ben csak felében-harmadában napvilágot látott regénye kéziratát? Tucat évvel később miért döntött úgy, hogy 1943-ban született regénye hőseinek történetét – 1956-os évkeretbe zárva, itt-ott alaposan kibővítve, átírva – befejezi, és 1957-ben átadja kiadásra a Magvető Könyvkiadónak?

Húsz évvel később, 1977-ben olvastam először a kisregényt, a mű harmadik kiadását. Negyven év múltán hasonlítgatom most egymáshoz az első, 1944-ben az olvasó számára végenincs és a végső, 1956-ban befejezett változatot. Számomra titok, hogyan fejeződött be Ottlik Géza regénye 1943-ban. Miért érezte úgy 1956-ban, hogy el kell mesélnie, mi történt hőseivel, sorsuk miképpen alakult 1945 után? Lappang még valahol a regény – az író által 1943-ban befejezettnek ítélt – kézírata? Vagy „újraírás” közben Ottlik Géza megsemmisítette a *felesleget*?

Biztosan akad tudós irodalomtörténész, aki e kérdésekre tárgyyszerű pontossággal tud válaszolni.

Kezemben a régi folyóirat és a negyven éve vásárolt könyv. Kíváncsi *olvasó* vagyok: az 1943-ban befejezett, 1944-ben töredékesen közölt, 1956-ban átírt, bővített, 1957-ben megjelent *két szöveget* egy időben olvasom.

1943–1957: elpergett másfél évtized, és kies hazánkban rettenetesen megváltozott a világ. Írás

közben Ottlik Gézának 1943-ban nem jutott eszébe az a szó: *elvtárs*. 1956-ban Magyarországon az is elvtárs volt, aki nem volt elvtárs.

Jó lenne a regénynek azt a hetvennégy éve befejezett változatát olvasni, amelyet Illyés Gyula, Schöpflin Aladár és Örley István olvashatott a világháború ötödik évében, a még nem náci és nyilasok uralta Budapesten.

Lapozok. Másfajta furcsaság: két keretezett hirdetés a folyóirat hátsó borítólapján.

1. „Új előfizetők a Magyar Csillag eddig megjelent 41 számát (1941 okt. – 1943 dec.) 91.50 P helyett 50 P-ért rendelhetik meg a kiadóhivatalban.”

2. „A Magyar Csillag 1943. december 1-i száma elfogyott. Teljes áron visszavásárolja a kiadóhivatal.”

Tehát a teljes három évfolyam el nem adott példányai majdnem féláron megvásárolhatók, de az 1943. december 1-jén megjelent szám már 1944. április 1-jén bibliofil ritkaság, és a kiadó hajlandó teljes áron visszavásárolni az egyes példányokat.

Mi jelenhetett meg abban a hamar elfogyott, sok olvasó kíváncsiságát fölkeltő decemberi számban?

Az ember könnyen felejt, néha eltéved a saját múltjában.

Kotorászom a könyvespolcomon: Magyar Csillag, 1943. december 1. A két vezető írás – *Hírünk a világban* – Illyés Gyula és Keresztury Dezső válasza Balogh József azonos című, a lap november 15-i számában megjelent vitáitára. Illyés írása szélsőségesen indulatos vitát kavart a napilapokban: kíváncsi olvasók hamar elkapkodták a lap december 1-jén megjelent példányait. A támadásokra visszafogottan, bölcsen 1944. február 1-jén válaszolt Balogh József, a vitát a folyóiratban Illyés Gyula március 15-én zárta le.

A múlt század hetvenes éveiben olvastam először – akkor vásároltam meg a Magyar Csillag négy évfolyamát az elsőtől az utolsó számig – Balogh József, Illyés Gyula és Keresztury Dezső írásait. Egy kötetbe gyűjtve, bevezetővel, jegyzetekkel az írások – *Hírünk a világban* – az általam megálmodott-szerkesztett *Gondolkodó magyarok* sorozatban jelentek meg 1985-ben.

Újraolvasom az 1985-ben megjelent karcsú kötetet. Újraolvasom a Magyar Csillag megsárgult

példányait. Kik vagyunk, mik vagyunk, miért vagyunk: *Hírünk a világban*. Kik vagyunk, mik vagyunk, miért vagyunk mi, magyarok a világban: 1943-ban, 1985-ben, 2017-ben.

A Gestapo emberei által 1944. április 2-án meggyilkolt Balogh József a Magyar Csillag 1943. november 15-én megjelent számában figyelmeztette a magyarokat: a tisztánlátó önismeret az első, talán legfontosabb feltétele európai nemzetként életben maradásunknak a Kárpát-medencében. „A múlt világháborút nem a harctéren veszítette el a magyarság, hanem a nyugat-európai közvéleményben: a magyarnak azzal a képével szemben, amelyet ellenfelei állítottak a világ elé, nem tudott olyan képet vetíteni, amely meggyőző erővel védhette volna meg jogait. Nem utolsósorban azért történt ez így, mert ellenfelei érvelésének tartalma áttekinthetetlen labirintus volt a magyarság számára, nem tudta azt, amit mások róla tudni véltek.”

Lapozok. Lengyel Balázs könyvbírálatában újra és újra elolvasok egy gondolkodásra ingerlő mondatot: „Végletek között ingadozó irodalmi életünk, mely ítéleteibe annyi irodalmon kívüli szempontot belekever, hány író fedeztet fel velünk, szinte évente.”

Oláh Gábor debreceni író, költő 1942. június 23-án halt meg, *Heten vagyunk* című regénye már halála után, 1943-ban jutott el az olvasókhöz. A *Magyar Irodalmi Lexikon* második kötetében, 1965-ben 143, azaz száznegyvenhárom sorban méltatják Oláh Gábor terjedelmes életművét. Három évtizeddel később az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*ban a szerkesztők csupán 32, azaz harminckét sorba sűrítik az íróról és életművéről még szükséges tudnivalókat.

Hálátlan, feledékeny utókor?

Az ifjú kortárs Lengyel Balázs szigorú ítélete 1944-ben: „...a *Heten vagyunk*-on keresztül – mint a felnyílt ablakon át – belátni a debreceni költő műhelyébe, hol egy jelentős írói tehetség küszködik a provincializmus porával, látó szem és ábrázoló képesség önmagához gyenge írói ösztönnel, egyéni mondanivaló letűnt stílrányokkal”.

Aki 1944 tavaszán olvasta Lengyel Balázs irodalomérzékes könyvbírálatát („Mint egy túlhúzott rugós szerkezet, a regény berregve lejár.”), aligha kapott kedvet Oláh Gábor regényének elolvasásához. Ma sincs másképp.

Lapozok. Visszafelé indulok a labirintusban. *A líra „válsága”*: Rónay György indulatos vitairatát olvasom az 1944. áprilisi számban. Halász Gábor januárban írt az új költőnemzedékről, a hús- és harmincévesekről, elmarasztalva őket, mert – Rónay György értelmezésében olvasom Halász Gábor véleményét – „...az új költőnemzedék túlságosan realista, »klasszikus« vagy inkább neo-, sőt pszeudo-

klasszikus, nem tör új utakat, nem vállalkozik merész kísérletekre, hiányzik belőle a termékeny bátorság, a fölfedezés és a kaland merészsége”.

Rónay György szerint mindez nem új gondolat, hisz „Halász Gábor valójában csak Szerb Antal régi »vádjait« ismételte meg”.

Silány mű, vacak vers, korszínű klapancia, tehetségtelen költő akad mindig bőven. Rónay György egyetértően idézi Németh László gyilkos mondatát a semmire sem jó lírikusok ártalmas szaporaságáról: „Libák tolokodtak libasorban a halhatatlanság felé...” Egy költőnemzedéket azonban nem a tolokodók és hamar hátramaradók, hanem legjobbjainak művei alapján illik, sőt kötelező megítélni. „Nem mutatós »forradalom« ez: – ne féljünk az elkopott hasonlattól: föl kell törni ezt a lírát, mint a dióhéjt, hogy meg tudjuk ízlelni a gyümölcsét. Ez az, amit Halász Gábor, úgy látszik, sajnos, elmulasztott. Különben észrevette volna, mennyire »új« az előző nemzedékkel szemben: fegyelmet hozott, az intellektus megbecsülését, a forma öntudatos művészetét – nem epigon formabűvészkedést, mint vádolni szokták! –, fegyelmet az ihletben is: visszaadta a versbe azt a villamos szikrát, melynek fényénél a strófák zenéje, mint angyali kar, megragadja, gyűrűjébe öleli, rabul ejti az örökkévalót, az ideákat.”

Rónay György maga is költő, a támadott nemzedék tagja.

Halász Gábor az áprilisi számban higgadtan válaszol: hangsúlyozza, hogy nem Szerb Antal évekkel ezelőtti vádjait ismétli, írása – *A líra ellenforradalma* – különben is másfél évvel korábban, 1937 áprilisában jelent meg, Szerb Antal esszéje csak 1938 októberében. Tisztában van azzal, kik a nemzedék legjobbjai, hisz nincs versszerető ember, aki „ne élvezné és méltányolná Weöres Sándor színjárságát, Rónay hajlékonyságát, Jankovich lágy erejét, Képes meghittségét, Radnóti melegségét, Vas melankóliáját, Takáts Gyula szelídségét”.

Elismerő szavak, de a nemzedék költői teljesítményének összegzése szép hasonlatba rejtett korholás: „Mintha mindig a reggeli fürdő kellemes, temperált melegét kapnók, még amikor a paskoló, üdítő tavaszi záporra vágyunk is.”

Haladok az időben visszafelé: Magyar Csillag, 1944. január 15., Halász Gábor írása: *Továbbjutni*. Keményen üt az első mondat, nem meglepő, ha Rónay Györgyben (és sokakban) felhorgadt az indulat. „Újabb költészetünk kátyúba jutott, s ami a leg súlyosabb, jól érzi ott magát.” A félig-meddig dicsért Jékely Zoltánról, Radnóti Miklósról a második mondat már poéta számára szívgödörítés: „Mindkettő friss borzongásokat hozott; csak nem akarnak ezentúl megnyugtani bennünket? És a többiektől is

hasztalan várjuk, ha kell, a szemérmetlen és rikantó kiáltást.”

Sorjáznak a bíráló, keményen ítélkező mondatok: „eszükbe sem jut, hogy a költészet területén tárgítsanak”, „hogy szélvédett helyre húzódás helyett örvénylő szelek huzatába kerüljenek”; Halász Gábor szerint az új költőnemzedék „jobb szeret aludni, mint álmodni”.

Előkerestem a Nyugat 1937. áprilisi számát. Mi lehet Halász Gábor szerint a líra *ellenforradalma*?

Érzékletes és elgondolkodtató kifejezés: *önmaguk ingyenceinek* minősíti az ifjú költőket. „Úgy költők, ahogy az ételvezők magánemberek; kihasználva idegeik érzékenységét, túlfeszítve eszmélőképességüket, belefeledkezve a belső kavargásba, amit a legkisebb alkalom fel tud zaklatni bennük.” Névre szóló elismerései sem túlságosan hízelgők. Értékítéletei hét évtized múltán igencsak elgondolkoztatóak, de Halász Gábor *akkor* ítélte így. Számára az ifjú nemzedékből a *legjelentékenyebb* Jékely Zoltán, a legtöbbet *fejlődött* Radnóti Miklós, a *legrokonszenvesebb* Jankovich Ferenc és Zelk Zoltán, a *legmultságosabb* Devecseri Gábor és Weöres Sándor...

Tény: az említettek valamennyien – ha nem is azonos rangban – ma már a magyar irodalom halott főtisztjei, életművük nemzeti kincs. De miért a *legmultságosabb* Weöres Sándor, és a kritikus számára vajon Zelk Zoltán, Jankovich Ferenc személyisége vagy költészete a *legrokonszenvesebb*?

Halász Gábor új hangot, új indulatot, új poézist vár: „A költőt, aki megbotránkoztatni is tud majd újságával...”

Egy évvel később Szerb Antal is valami hasonlót kér számon az ifjú költőnemzedéktől: „De hol a

dac, a szekta, a jelszó, a révület, a »mánia«? Hol van valami, amit meg kellene tőlük tanulnom, valami, amit végre nem értek, valami, ami újra a csodavárás sodrába ragadna?”

Ilyen állóvízben veszteglő, megfeneklett bárka a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején az új magyar poézis?

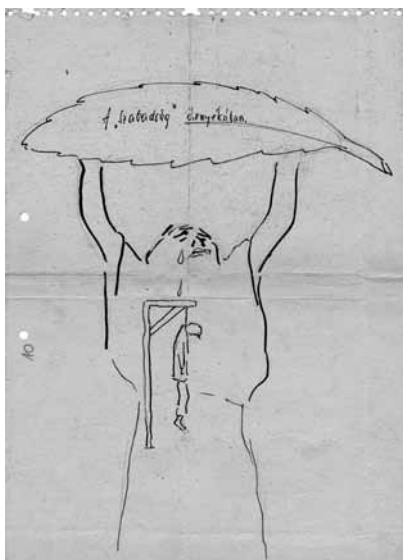
Rónay György 1944. április 1-jén óvatosan, de egyértelműen fogalmaz: „Halász Gábor talán nem látja helyesen a mai lírát.”

Megválaszolhatatlan kérdés: lehet-e *helyesen* látni a kortárs irodalmat, pontosan felismerni, hogy a húsz-harminc éves poéták közül ki lesz (majd!) nemzeti klasszikus, ki jeles alkotó, ki megbecsült kismester, ki érdekes színfolt, ki érdektelen korkegyenc s ki az, aki idő múltán örökre eltűnik az irodalmi emlékezetből. Halász Gábor, akinek számos írása jelent meg a Magyar Csillagban, s bizonyára ezért is rendszeresen olvasta a havonta két alkalommal megjelenő irodalmi folyóiratot, kemény ítéletet mond a huszonéves ifjú költőkről, de egyetlen nevet sem említ azok közül, akik a Magyar Csillagban időről időre feltűntek. Tűz Tamás – már két önálló kötete is megjelent! – egy verse éppen az áprilisi számban olvasható. Elfeledett nevű költők (verseik is felejthetők) mellett sorjáznak a tehetséges fiatalok művei: Rába György (1943. 3. szám), Kálnoky László (1943. 8., 12., 15., 19., 24., 1944. 6.), Csorba Győző (1943. 9., 1944. 6.), Pilinszky János (1943. 11., 13.).

Őket s magát védi Rónay György: *A Jövendő fehéréit*.

Amikor írását nyomdába adta, nem tudta: irodalmunk viharfelhős égboltján a rászakadó hosszú éjszaka előtt már csak pillanatokig ragyog a Magyar Csillag.

BÉNYI ÁRPÁD, A Szabadság árnyékában, 1956 (plakátterv); Szabad Magyarországot, 1956 (rekonstruált plakát)

FALUSI MÁRTON

A város szerepálmai

Tűnődések a szülőföldről

szülőföldem

FALUSI MÁRTON (1983) Budapest

Cs. Szabó László emlékére

I.

A Thököly és a Stefánia sarkán egy görgőitől és forgójától megfosztott irodai szék hánykolódik. Olcsóbb fajta, de tartós. Napok óta követem a bomlás fokoza-
tait; a végvonaglását. Kis szakadás az ülőke huzatán, kivillan a sárga szivacs. Határozottan széthasad a fekete műbőr, és nekilát táplálékának a zsiszegő
kosz. Időről időre odébb vánszorog a néhai bútordarab, húzza kifordult belét,
vonszolja lepattant karfáját; hol a Thökölyhez, hol a Stefániához araszolgat kö-
zelebb. Első pillantásra megismertem, akkor még csak egy vékony vágás sebe-
sedett rajta. Macskakarom okozta, de nem utcai bestiáé; a valamikori házi cir-
mosom sértette föl: ugyanis az én székem volt. Már a Budaörsi úton a légópín-
cébe száműztem; ülő- és hátlapját leválasztottam a gázliftes lábkeresztről,
gondosan becsomagoltam, és a téli gumik mögé hajítottam. Később az új, Thö-
köly úti lakás pincéje fogadta be; innét pucoltam ki lomtalanításakor. A lomis bri-
gád törzsfőnöke trónolhatott puha kárpitján, melynek sorsa ekkorra végképp
különvált a talpazatétól; így hagyhatták utóvédül a pusztulásból hanyatt-hom-
lok menekülő tárgyak. Végül elnyelte az utca csillapíthatatlan étvágyú cethal-
gyomra. Otthonom tartozékát? Sorozatgyártott termék, akárcsak bármelyik
kortársa; nem csigázták el hintázó tépelődéseim, nem látszik meg viselkedé-
sén, mint egy biedermeier szekreter szobrocskáin, hol töltötte be hivatását.

Ilyen városban születtem volna? Lehet-e szülőföldünk a domborzatánál,
vízrajzánál, tárt karral ölelő vidékeinél a földgömbön szétszóródott többi test-
véréhez jobban hasonlító nagyváros? A szülő nélküli, árva metropolisz, ame-
lyik felmenőire, a hegyekre, a folyóra, a polgárságát duzzasztó, vásáros pa-
rasztkra nem emlékeztet; csupán agg bátyáira, Rómára és Párizsra, avagy
félvér unokahúgára, a brit koronaékszerek közül elmart, dúsgazdag Szinga-
púr-ra? A magyar irodalom értékcentruma sokáig a falu volt, mert az lehetett,
oda nyújtózkodtak gyökerei, de itt szökött fel sudáran, itt hajtott lombot. Tar-
tózkodási helyek olvashatók a keresztezésekben, bizottságok és elvek ra-
gasztották őket az utcasarkokra. Egyikük sem bővölhetett el úgy, mint ahol az
urbánus életformától viszolygó irodalmi hősök kalandoztak; Tamási Áron he-
gyezi góbésan Havasalját, Sinka István balladái borzolják a Viharsarkot, Kor-
hányt, Pusztapándot, Kölesért, Hórindzsát. De hiszen költött díszletek mind,
s csupán a művészi megformálás emeli és süllyeszti őket, adagolja a száraz-
jeget, kapcsolja be a szélgépet, csavargatja a fényszórókat! Annyifelé meg-
fordultam már életemben, oly sokfelé laktam, annyi szülőházat és nyughelyet
kiszemeltem magamnak. Goethe weimari fészke, Wagner bayreuthi villája, a
Házsongárd és a Père-Lachaise jobban megközelíthetők egy eldugott alföldi
sírkertnél, amelyet több száz rokon meghatalmazásával néhány fejkendő
anyóka gondoz. Irigyelhetem a kharóni révbe ért halottakat, mert nem a saját
jövőkkel vetett össze a gyerekkorom, amikor évről évre látogattuk édes-
apám szülőföldjét, s az abonyi temető sírkövein csupa Falusi Márton és Falusi
Mártonné várta a tisztító, novemberi drótkéfét. Bölcs barátaim tanácsolják,

hogy vidékről válasszak párt, megbízhatóbb és tisztességesebb lesz, erősebb szájak fűzik a családjához, s így talán majd hozzám is. Családi ragaszkodásaim, kár lenne tagadni, lelkiismeretlen rokonszenvvé lazulnak. Könnyelműbben vágok neki az ismeretlennek, hiszen nem az én feladatom, hogy Budapestben megkapaszkodjak; ezt már elvégezték az előttem járók. Egyszerűbb így élni? Inkább kíméletlenebb, és nagyobb megfontoltságot, tervszerűséget igényel. A falu, ha kultúrát többé nem is, még mindig pakol a paprikás csirke mellé életprogramot: kitörni és nem felejteni. Csakhogy a városban túl sok az emlékezet, túl sok a tudás; burjánzik, tekereg, fojtogat. Itt a felejtést, az ingerek szűrését, a selektálást kell szakavatottan begyakorolni. Ezért tarthattak aggályos rendet az urbánus eszmék között azok, akik első generációs városlakóként rajongtak az egymással feleselő filozófiákért és a féktelen tempóért. Két ékes bizonyága ennek Sára Sándor *Feldobott kő*, valamint Jancsó Miklós *Oldás és kötés* című filmjei. Mi azonban a várost a városból, a történelmet a történelmen kívülről nézzük. Megtanulunk-e jól emlékezni és helyesen felejteni?

A város lelkét még a testét környékező magaslatok és átszelő medrek alkati jellemzőinél is kevésbé határozzák meg bálványozott építményei; az ősi kövek, a hajmeresztő szerkezeti trükkök, a merész arcélű homlokzatok. Ezért gyakori, hogy az összefüggésekre kíváncsi történetbúvárt hidegen hagyják, ő inkább a könyvek és a múzeumok, sőt a levéltárak mélyére ás, a gótikus bolt-hajtásból klasszicista portikuszba terelt, ájult turistát pedig csömörrig töltik feldolgozhatatlan, sűrű élményekkel. A múzeum nem a várost, hanem az eredetét, a képtár talán nemes, mára megfakult ideáljait, a bolt-hajtás farizeussá züllött gyerekkori istenkeresését, a romlatlan naivitást, a portikusz kevély uraskodását hivatott kifejezni. Kifejezni? Elképzelni? Netán mesterségesen kitalálni; elföldni a mindennapi hajszát betevőért, túlélésért, életminőségért? Vajon a város az emberiség legmagasztosabb vállalkozása, hogy megfogalmazza a tér és az idom arányos szépségét, valamint az öröklét égbe szökő jó-ságát; vagy maga a téboly, a pestises harcmező, ahol elbukunk a tudattalan pokoli szörnyetegeivel birkózva, a gyötrő magányt pedig színre visszük és szoborba öntjük, de nem vonjuk beszélgetésbe? Ha szellemét keressük, jellegzetes csarnokait, mindjárt a múltat találjuk. De a múlt nem a város, ahogy a jelen sem az; a város mindaz lenne, ami a múltat összekapcsolja a jelenrel. Ez rejtőzködik a történetbúvár és a turista elől is; jegyezzük meg: lakói is többnyire antikváriusok vagy érdeklődők. Mert róla eszünkbe jut az agóra, a fórum, a palota, a templom, a színház, az országház; csupa olyan intézmény, amelytől a mai átlagpolgár eltávolodott. Polgártársam – milyen dohos e szó lehelete! – nem veszi ki részét a civil társadalom munkájából, a történelmi és a vallási tekintélyeket kiállítási anyagként, kupolákban ébredő és oszlopokkal levezetett fizikai erőként tartja számon. A régi korok erőfeszítéseit, nem pedig esztétikai teljesítményeit méltányolja; s nem véletlen, hogy a színpadok igazi rendezői koncepciók, az államformák kulturális tartalmak híján üresednek ki. Holott a város hagyományosan az emberi psziché tartós megállapodottságát jelenti: itt születik a művészet – még a bukolika is innét vágyódik el –, itt a tudomány; erre nyílik a sztoa és a pályaudvar kilátása, központját kerülgetik a peripatetikus séták és a körgyűrűk. A hősénekek törzsei nemzetté szerveződtek, hogy végső alakzatuk valamely város képét igazítsa magára. Trójából indul haza Odüsszeusz és a római nép ősatyja, Aeneas. Buda és Etele is letelepíti nemzetségeit; a felkent uralkodó a sátras szállásterületekből előbb-utóbb királyi központot alapít. A város ily módon mindig az emlékezet helye, Tacitusa, Kézai Simoné, az akadémikus történetíróké és a *miénk*, egyéni és közösségé egyaránt; s mivel a régmúltat a jövő felől írjuk, vágybeteljesítő jóslat egyszersmind. Nem mondom ezzel újat, a mnemotechnika működését olyan koponyák fejtegették, mint Jacques Roubaud vagy Pierre Nora. Sőt *A láthatat-*

lan városok szerzője, Italo Calvino – bár a műfaji lepel, melyet ráterít, a fantasztikum – a képzelet rakoncátlanságát mutatja meg a térformák absztrakciójában. A mongol kán és Marco Polo párbeszéde a valóságos városokba vetíti a virtuális világot; így teszünk mindannyian, amikor nemcsak felidézünk, de értékeljük is – mondhatnám: kanonizáljuk – életünk eseménysorát.

Az ókori polisz márványkövezetén a filozófia sütkérezett, a középkori város levegőjét iparosok, kereskedők és egyetemi polgárok tüdözték le mélyen, a reneszánsz palota a vagyoni, politikai és szellemi függetlenség jelképe. Lüktetni kezdett a véráram a városszövetben. Dóмок és katedrálisok épültek sejtenként, téglánként, évszázadonként; a város uralkodott, fölfelé, a sacerdotium, lefelé, a föld gyomra, és kifelé, az imperium irányába terjeszkedett. Némelykor a központosítás aratott győzelmet a sugárutak fegyverével, máskor a szertelen piac verte föl itt-ott sátorfáit. A börtönőr és a terem főoltára előtt kegyesen bíráskodó tanár is csak arra intett, hogy aki a fogságot átvészeli, önként szegődhet szolgálatba, de ha rátermett, szabad egyetemi polgár is lehet. Az első különös törést, szakadást mégiscsak a múzeumi funkció kiötlése okozta; hiszen a muzeális érték felülmúlhatatlan, nem továbbgondolható, csupán helyreállítható. A múzeum lezárja a történelmet: ki merészelné túlszárnyalni a tökéleteset? Térdepeljen elé, hódoljon és lábjegyzeteljen. De okosabban teszi, ha egyéb dologgal törődik. Ez a magatartás persze ellustít. Akkor is, ha vázát, a klasszicista épületet kortárs pallérozottsággal és anyaghasználattal rekonstruálják, mint a Schinkel-tanítvány, Stüler Neues Museumát Berlinben. Nagyobb baj, hogy az iskolák, a börtönök és az egyetemek is emlékszerűvé, a műveltségelemek memoriterré, vitrinben őrzött kincssé nemesedtek és fakultak. A tudást két részre bontották: a műveltség és a teljesítmény fölé, kivált nagyra becsülve őket, a Tádzs Mahal mauzóleumát húzták; a sikerhez szükséges ismeretekre pedig nem a patinás homlokzat mögött és a vakolatlan falak között kell szert tenni. Aki kreatív, ügyet sem vet a múltra; aki olvasottságában pöffeszkedik, száraz adatok rabszolgasorába süllyed. Mivégre büntet a társadalom, és kinek a nevében, mihez képest javít vagy torol meg? Jártunkban-keltünkben nem venni észre, hol és kik végzik az elismert, értékteremtő munkát. Ókori amfiteátrum, középkori katedrális, palota Palladio modorában, koloniál hivatal, klasszicista múzeum, biedermeier komód, art deco majolika, empire könyves szekrény. Nem nőhettem föl ilyenek között, csupán a rekonstrukciójukat kísérhettem figyelemmel a szétlőtt, roskadozó műemlékeknek. Ybl Miklós emlékéve egy város arculatára vall. De nem mostani igényeinkre. A rossz közízlés beépült a közelmúlt tapasztalatába; komfortzónájából kiléptette a falut a vinklis ház, a várost a tűzépbarokk. Mi újat hoz a 21. század, a mai szellemnek és életformának adózó intézményeket és térformákat? Halljuk a posztmodern választ: volt középkori emberkép, reneszánsz emberkép, újkori emberkép, de nincs kortárs emberkép. A város: szubkultúrák összevisszasága, valamennyi közlekedési csomópont korlátozza a mozgásszabadságot. A hegelianus eredetű, egészen a posztmarxizmusig nagy karriert befutó „elidegenedés” élményét lecseréltük az exhibicionizmusra. Ha társtalan vagy, csakis azért, mert senki más nem érhet föl kiválóságodhoz; hát mit se törődj vele, légy magányos és közkedvelt: posztolj, blogolj, gyűjtsd a lájkokat. Ne stílusod legyen, hanem egyéniséged: a stílus más erőlteti rád. A stílus elnyomó hatalma alól viszont, amint a törmelékeket és a roncsokat elhordták, nem szemüket dörzsölgető néposztályok másztak ki felszabadultan – Roland Barthes mentolos szája íze szerint –, hanem szemfényvesztett generációk. A stílust magáról lerázó szöveg és a múltját rogyasztó teherként a centrum turistanegyedeibe félretéve város nem Calvino gazdag képzeletvilágába tette át székhelyét.

Többé ugyanis nem a városmagból nő ki a lakó- és ipari övezet, ennél fogva mára minden középület, köztér, murália – régi fogalmaink szerint bármilyen

tetszetős is – hazug látványosságba fordul. Hogyan kapcsolódik a régi pompájában rehabilitált Kossuth tér – mégoly impozáns is – Angyalföld gomba módra szaporodó sivár lakógépeihez? Mi befektetővel és ingatlaneperttel tárgyalunk, nem Tisza István daliás mágnásaival. A porig rombolt varsói belvárost Canaletto képeire sandítva alkották újra. És van-e köze a mai Varsóhoz? De menjünk csak vissza az időben. Mivel biztat a Hősök tere királyi panoptikuma vagy a kiegyezést és Trianont rózsaszín bakacsinba vonó Mátyás-templom, mit képvisel a Vajdahunyad vára? Azóta saját szemébe hazudta a város a multiplex mozit Hófehérke-kastélyba falazó Nemzeti Színházat. Törvényszerű, hogy nemzet nélkül a nemzeti színház stílusa is rendeltetéséhez méltatlan. Új közterünk, a média, az antihumánus internet a műveltséghez vezető sugárutak és a személyes kötődésekhez zarándokló zegzugok, lépcsők, benyíló, átjárók, közök, sikátorok helyett a reptéri tranzitónába, az úri hideg hátán futkosó szuperstrádát aszfaltozza le. A virtualitás immár nem a művészeté, még csak a tudományé sem; a látszat szépsége az illúzió hamisságaként csillan párás üvegünkön, szélvédőinken és tükreinkben, bármerre fordítjuk fejünket. A színház múzeuma, a palota múzeuma, az országház múzeuma, az iskola múzeuma és a börtön múzeuma. Sőt a múzeum is a múzeum emlékműve, emlékműveink is a szobrok szobrai, s nem a „világ emlékművei” – ötlük fel Csoóri Sándor egyik verseskötetének címe. Ennek mintájára szülőházam, a bérház egy tőlem idegen tapasztalás emlékműve lett, családi könyvespolcunk, a szellemi örökség pedig a szellem emlékműve, akárcsak Elias Canetti a *Káprázatban*. Városainkban turisták vagyunk mindannyian, gyarmatosítók, nem élhetünk fesztelenül a bennszülöttek módjára. Ha olykor fellélegzünk is, hazaértünk, arra kényszerülünk, hogy az otthonosságot már ne tudatosítsuk, hanem szuggeráljuk. Mi a 21. századi város jellegadó épülete, látképe, funkciója; térszervezése és kulturális tömege? Mit dokumentáljak, amikor körülmélelek?

Föléleszthető-e az emlékmű? A múzeum múzeumának ellenpontja a berlini Zsidó Múzeum. Libeskind, a tervező célja elsősorban nem a méltó dokumentáció, hanem a felrázás. A légszomjat, orientációs zavart, szédülést, hányingert és fejfájást keltő terek bevonnak a történelembe: az emlékezet nem utalható mindenestül a múltba, idegrendszerünk, reflexeink, de még sejtjeink osztódása is tudomást vesz elődeink szenvedéséről, rémtetteiről. Ilyen minálunk a Terror Háza. Igen ám, de képesek lennének-e gondolatlan hatni, s nem csak zsigerileg, a tudatra? Hányszor és hányszor barangoltam be városokat, hogy elsajátítsam őket. Kószáltam és álmélkodtam. Részesültem-e a nagy, 20. századi városélményekhez fogható katarziszban? Ady és nemzedékének Párizs-élménye sokáig kísértett. Kassák és Illyés a művészet, valamint a szociális igazságosság felhajtóerejére bízhatta magát; a kávéházi asztalok köré gyűlt vitákra, a vitákból kisugárzó apró Golf-áramlatokra. Divat volt a nemzeti különöséget nyugtázni. Jászi Oszkár például a tudományos francia pedantériát észlelte finom szenzorokkal. Illyés a felvilágosodás, Voltaire és Diderot torkolattüzét látta villogni, amikor a szürrealista költők a polgári radikalizmus egyik nyugati fároszát, Anatole France-ot ócsárolták halálos ágyán. Ilyen a lázadás hagyománya – vélekedett az uradalmi cselédek származéka. Az Erasmuson, Morus Tamáson, Shakespeare-en és Leonardón nevelkedett Cs. Szabó László műveltségesezménye más; ő a minél kimerítőbb lexikális tudást gyűjti Angliában, a hellén szigeteken és főként Itáliában. De olyan nyelven teszi, hogy az fölér egy új irodalomalapítással! Nem vonhatjuk össze múltunkat egyetlen közös nevezőbe. Sokszor a reciprok ugyanannyira igaz, mint az alapul vett tört. Más az esszéíró Kolozsvára, más Reményik Sándoré, Dsidáé, és persze más típusú város Márai Sándor Kassája; a sor végeláthatatlan. Akad ám közös bennük: a városok múltja nem holt ismeretanyag, szenttelen tényközlés számukra. S ha régi gondolkodóink idegen utcákra vetődnek, magyar megfelelőik cimbalommal kira-

kott, termékeny metaforáján veri sarkuk a nótát. Mindaz, ami megegyező, és mindaz, ami eltérő Párizs és Budapest, Kolozsvár és Firenze, a National Gallery és a Szépművészeti Múzeum, Breton és Kassák között, a gondolkodást serkentette. Minél nagyobb volt a kontraszt, ha Budapestet párizsi fényvel árasztották el, elődeink annál közelebb tolhatták a Montparnasse-hoz pesti asztalaikat a New York kávéházban. Mit látunk ma a pályaudvarból művészteleppé és drog-tanyává avanszírozott berlini csehóban, és élesebben vehetjük-e szemügyre önmagunkat a Kazinczy utca romkocsmáiban, ha kreuzbergi vagy neuköllni romkocsmákban hörpöljük a sört, hallgatjuk a technót? A knósszoszi palotából, a veronai arénából, a stockholmi néprajzi múzeumból, Split kikötőjéből, Sevilla erkélyeiről, a brüsszeli Tanácsból mit látunk meg idehaza, Budapesten? A Parlamentben hidegtelelően, sorsára egyedül várakozó Bibót az ENSZ-palotából és a hágai bíróság emelvényéről megpillantjuk-e? Hát a sok évszázadnyi csodát, a magyar irodalmat a német művészeti akadémia Esterházy-portróján keresztül, a Brandenburgi kapu tövében? A sevillai Cartuja Makovecz-pavilonját körbejárva, a székelykapu ábeli jelgijéről elkapjuk-e tekintetünket az Alkotás utcai emléktáblára? Csalódottan állapítjuk meg, hogy nem Sütő tanul Nagyenyeden, nem Mozart muzsikál Salzburgban, Liszt és Bartók sem nekünk játszik a világ hangversenytermeiben.

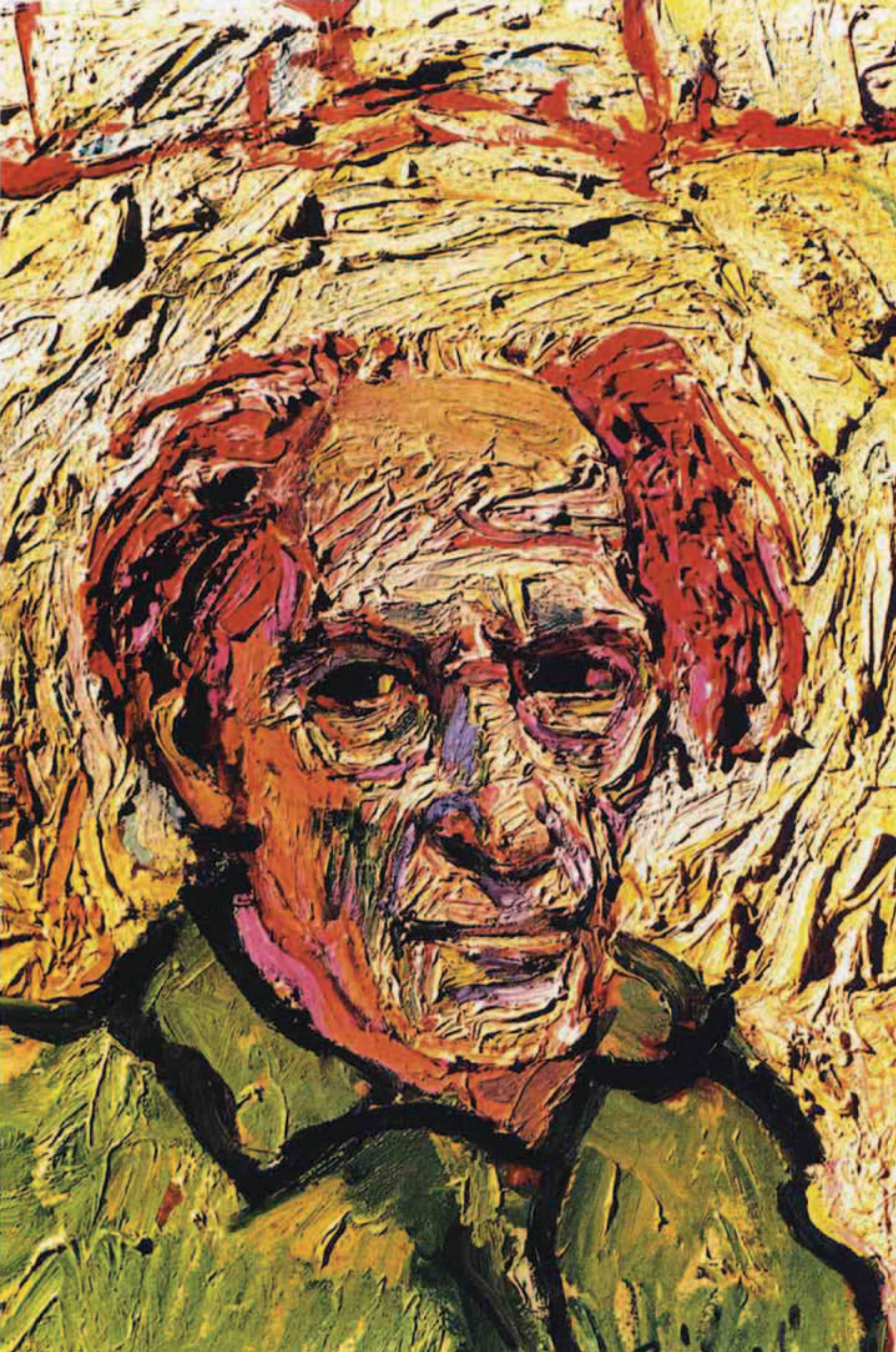
II.

Nemzedékem büszke lehet arra, hogy kicsit ide is, oda is tartozik; nem utasítja el a könyvhalmozó értelmiségi magatartást, használja és alakítja a fejlesztő informatikusok és designerek kreatív világát. Persze, rossz közérzet gyötri a határon billegőt. A magamfajta írófélelem keskeny mezsgye jut. Inkább szót értek idősebb pályatársaimmal, hüledezem a fiatalabbak preferenciáin. Születésem, eszmélkedésem színhelyei e köztességet lokalizálták, a léthelyzetet vetítették környezetemre. A XII. kerület, a Hegyvidék nem éppen tizenkettedik kerületi miliójében nőttem fel. A budai világnézet, amelyet Térey János darabjaiból vagy Léka Géza identitásfakasztó dokumentumregényéből, az *Árva ragyogásból* fölidézhetünk, megfertőzött ugyan, de nem döntött le a lábamról. Lappangó vírusként elő-előtör. Az igazi Hegyvidék, a Böszörményi úttól fölfelé, vonzott, csábított, noha nagy megilletődöttségemben könnyen tévútra vitt. A Teleki térnél, oda udvaroltam, s Népszínház utcai szegletében húzódtam meg egy darabig, távolabbinak bizonyult a kocogásnyira, karnyújtásnyira magasodó Sas-hegy. Olyan időkből szereztek ott lakást művészek és tudósok – Tornai József, Ferdinandy György és Schrammel Imre mai napig szomszédok –, amikor a város még nem feledkezett el jobbik énjéről. Megdöbbenett, hogy a huszonnyolcas villamos, a Blaha Lujza tértől az Új Köztemetőig, milyen más közönséget fuvaroz, mint a hatvanegyes. Mégsem azonosulok testestül-lelkestül, ez is határozószó, a MOM Park finnyás dámáival és gigerli ficsúrjaival. Emitt késsel hadonásznak felém; amott undorodva méricskélnek, mert a helyett, hogy a hosszút túrném fel, miként dukál, rövid ujjú ingben mutatkozom. Nem félek a késtől, és csak azért is rövid ujjú! Mára Budán, azon a fertályán, ahová nem tessékelték be korábban a pártkádereket, felfuvalkodott, zavart egzisztenciák veszik át a többségi irányítást. A még csak nem is tősgyökeres budai, idősebb Léka Gézával, a Magyar Állami Népi Együttes világlátott alapító táncosával – nemzedéktársaival és nála fiatalabb generációkkal – együtt a városban, valamint a kultúrában megélt otthonosság szállt sírba. Szükséges-e tovább érvelnem? Többet se kell mondanunk, mint hogy efféle életmód-programot népszerűsített két iszkázi költő, Nagy László és Ágh István is, akiknél urbánusabb típust keresve sem találni. *Esne a hó, csak esne a Somló tetejére*

és a Duna közepébe. Egyazon éghajlati övre települ a szellem meteorológiai állomása mindenütt. Térey elbeszélő költeményének (*Protokoll*) elpocsékolt tehetségű antihérosza, Mátrai Ágoston protokollfőnök a mai Buda embere; az etikett kultúrasemleges szokásaiban járatos, mit sem tud a nép történelméről, amelyet minisztériumában képvisel. Fogadásokon vedel, és rongyrazó nőkre ront, mint bika a vörös posztóra. Nem Kosztolányi Logodi utcai bálját látogatja erkély fölött, Hold alatt, hanem a Mamut bevásárlóközpont tetején üzemelő éjszakai mulatót. Meghitt távolságra onnét, a rózsadombi Paradicsomkertben sorakoznak a milliárdos villák, lakóparkok. Az egyházi „holt kéz” kései utódai, egy bukott politikai és gazdasági elit üdvözült itt a Golgota helyett. A rendszerváltással keletkező magánvagyonokat ide hordták össze, nem forgatták vissza működő gyárakba és cégekbe. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy innen, a budai hegyekből rántotta magával az uralkodó politikai és gazdasági elit a kulturális elitet is: a pénz értékfedezetét elvonva, együtt rakták tevékenységük közös emlékművét, a plázákat egy torz társadalmi rend piramisaként. Egyszer az én nemzedékem feladata lesz, hogy az értelmiségi kultúra és a nemzeti életöszön kiveszésének folyamatát utólag rögzítse.

Senki más nem ismerheti úgy Budapestet, mint a notórius albérlet- és lakáskereső, aki én is voltam éveken át. Szülőföldem örökös bővítője a bankszámlakivonat tanúsága és az elszántság mértéke szerint. Hogyan élnek Pesten és Budán? Elég, ha a közvetített ingatlanok belvilágát kitapogatjuk. Két fontos körülmény a hirdetések böngészőknél: a kazán és a kéménybélelés állapota. Tíz hónapig laktam a legalsó rózsadombi utcában. Önbecsapás volt? Különös egybeesés folytán, ahogy én följebb, az albérletárak éppen alacsonyabb szintre húzódtak. Boldog házasságnak hittem, ami feleségemmel rövid végjátéka felé tartott a Zivatar utcából; odafönt, a parlamenti kilátás szédületében mindez észrevétlen maradhatott. Nyílászárók, jól-rosszul csukódó, nyikorgó, korhadt vagy hangszigetelt műanyag ablakok, hevederzárral biztosítandó bejárati ajtók vágják ketté a világot. Pörgeti őket az agy, mint egy paksaméta katalógust. Elsősorban mégis a szeretkezések tolnak föl tudatomból. Értelemmel töltötték meg a szobákat és a konyhapultot. Fölül kellett befejeznem, hogy a nappali hófehér kókuszszőnyegéről elkapjam az első pillanatot, a Parlament kupolája körül keringő madarakat, amikor fölgyulladnak a díszkivilágításban. Talán a város ébredése és ünnepi ruhába öltözött lefekvése is irányítható; késletethető, siettethető innét. Napközben tisztán látszott az erkélyről, hogy Budapest sárga színű. Az összhatás, az egy rend kopottas vakolat: kímélve és nagy ritkán pucolható. Vissza az igazi szülőföldre. Újra a Budaörsi út, a BAH-csomópont, nagyanyám egykori lakása, de immár egyedül, mint addig soha még, válás után.

Addig tart otthonom, ameddig a hatvanegyes villamos vonala. Azzal egyidejűleg, hogy a viszonylatot meghosszabbították, másikkal összevonták, egyre több városrész fogadott bizalmába, üdvözölt ismerőseként, ugratott barátjaként. Nagyanyám haldoklása voltaképpen akkor kezdődött, mikor a Budaörsi útról Törökbálintra hurcolkodott. Rendelkezésemre bocsátotta a lakást; nősültem. Ő volt a tősgyökeres budai, s az ő révén lett azzá édesanyám. Alig emeltem át hitvesemet a küszöbön, már a Budakeszi úti bíróságon feszengek remegő térddel, és készen állok a borítékolható, újabb baklövésre. Nem maradt el, csak kicsit váratott magára. Előtte, egy inséges, sötét napon, derékon fogtam a telet, lezártam a fűtést, kihúztam a dugaszokat, felcíhelődtem a számítógéppel, és legjobb barátomhoz költöztem, az Andrássy útra. Ruháimért tértem haza rendszeresen, anyám mosott rám Törökbálinton. Nincs szálamomra méltóbb a kihült lakásnál. Egy kihült emberi test talán jobblétre szenderül, de az otthon megéri távol lévő gazdája gondjait. Könyveim a törökbálinti garázsban vizesedtek, ruháim a szórványban szerteszt. A beépített sifonér háta mögött indult meg

a penészedés, villámháborúja nem ütközött ellenállásba, diadalmasan végigvont a konyhán, hogy egyesüljön a szobai sarokgarnitúra fedezékéből kivezényelt csapattesttel. Fürdőmben a csap szelepe kapitulált, hangosabban batorkodott recsegní a hajópadló, köszörilte torkát, hogy nem szégyelli, miközben titkos lépcsőházakba surrantam egyedüléteimet tompítandó. Pincérlánynak tettem a szépet, hordtam asztalokat, ajánlottam békebeli kávéházi muzsikát Párizsból. Hetente háromszor – mikor a lány műszakba állt – asztal alá ittam a Kodály körönd elhivatott kocsmahuszárjait; és írtam, írtam.

Végül ismét berendezkedtem odahaza. Szülőházamtól alig pár utcányira, mégis egy másik, a XI. kerületben. Ahogy az áradás a folyókat és torkolatokat, költőzködéseim az utakat és kereszteződéseket viselik meg. Gyerekkorom vidékét. Teret veszít az otthon a terjeszkedő látómezőben. Minél tehetősebbé növesztem személyiségeimet, annál törpébbre zsugorodik a velege. Érinthető-e még? A MOM Park a Magyar Optikai Művek elhagyott gyárkaszárnájából sarjadt; a gyár felszámolása, lebontása, a kommersz üzletközpont megnyitása közben nőttek fel. A plázaépítés ideje váltja ki a dómépítését. Gesztenyét a Gesztenyés kertben szedegettem ősszel, egy sem akadt, amelyik modellként a jobb jegyhez segített volna hozzá rajzórán. A szocreál építészet – azóta példásan felújított – dísz, a kulturális központ, ahol mostanság olykor irodalmi esteket celebrálok, tanulmányi versenyekre hívtam. Óriási pannóján biggyeszkező traktoroslányokat mustráltam; ma is megcsodálhatók. Óvodámnak és mindkét teniszpályának, ahol csaknem tizenöt évig játszottam, edzettem, fogyókúráztam kitartó trénerem felügyelete alatt, a Csörsz utca kerített, szorított helyet. Az óvoda nincs többé, a TF-pálya megmaradt, uszoda és tornacsarnok nyílt a kiégett, elhantolt sporttelepen. Attól az uszodától nem tángitok, Pestről is átkajtatok, ha tehetem. A Gesztenyés kert felől cserkészem be. Külső medencéi, éppen a régi teniszpályákra betonozva, leúszott hosszaiamat a tékozló fiú töredelmes penitenciájának számítják be. Mindig feloldoznak. Ha gyorsúszáskor oldalvást levegőt veszek, a párálló Sas-hegy ormán édesanyám alma matere, az Arany János Gimnázium sejlik át. Iskoláim, a Pannonia Sacra – mely eredetileg az Alkotás utcában működött – és a Kiss János altábornagy légvonalban nem esnek messzire gimnáziumomtól és egyetememtől. Össze kellene adnom, hány évig csimpaszkodtam – s így egyvégtében mennyi időt tölthettem volna – a nyolcas és a száztizenkettes járat buszain, amikor a Veres Pálné utcába, majd az Egyetem térre dőcögtem velük.

Megfigyeléseim epicentrumából, a Hegyalja és a Budaörsi út sarkán székelő Aranyhíd sörözőből a fél várost ellenőriztem. A dunántúli autópályák, a Déli-pályaudvar és három főút torkollanak ide. Gyerekszobámból estéknént, ahogy elült a forgalom, a hatvanegyes villamos és a vonatok zakatolására is fölneszeltem. Kicsit mintha vasútnál laktam volna, csak meredekebben; a lejtő alján szaladnak a sínek, ahol az Avar utca élesen belemetsz Budába. Valamelyik gangos házban élt Tersánszky Józsi Jenő. Kakuk Marci a szomszédos, Bán utcai Sport Kocsmában iddógált; az író – így szól a fáma – a Márvány utca vasúti felüljáróján koldult egy kéregető hajléktalantól. Valahányszor ott keltam át a Pálya utcai konditerem felé, elmosolyodtam ezen. Aki kitartó, két költővel is találkozhat, csak iparkodjék, mert egészségük ritkán engedi, hogy kimerészkedjenek környékbeli lakásukból, Kiss Benedekkel és Marno Jánossal. Tágabban a Moszkva tér és a Móricz Zsigmond körtér, szűkebben a Tabán és a Gellért-hegy lába határolják ezt a vidéket.

Legszentebb utcája azonban ott bújik meg, ahol születtem, és huszonhárom esztendőn át éltem. Mi jellemzi Budapestet? Tegyük fel, hogy igaz, amiben én is hiszek. A sok hamis birodalmi ábránd után a várost az ötvenhatos forradalom részesítette a gondviselés kegyelméből, s azzal teljesítette be sorsát. Amit az idő 1956-ban, térbeli memóriám ebben az utcácskában örökít

meg. Több mint négy méter magas gyerekszobám természetes ablakaival átellenben – *srévizavé*, ahogy nagyanyám mondaná – egy kápolna üveghomlokzata veri vissza a kicsiny ház alakját. Egyemeletes hajlék, kilenclakásos. A fehér rácsokat és a piros muskátlikat leszedték azóta. A kápolna karzatáról viszont még mindig nagyokat bólintgat öreg pálmafánk; a lakás eladásakor édesapámmal cipeltük át, hogy jótékonyan szabaduljunk meg tőle. Vasárnap kipattan szemem az orgonaszóra. Mise kezdődik a túloldalon; nagyanyám bundáskenyeret süt, hogy ha a kilenc órára már nem is, a tizenegyesre átérjünk. Ott kereszteltek meg, tanítottak hittanra, elsőáldoztam, nyertem el a betlehemes játékok valamennyi szerepálmát. Nincs többé mise, nagymama, és betöltendő szerepálom sincs többé. Nem sikerült családot alapítanom, hogy jelenemet, a Thököly út ötvenötöt összekössem múltammal, ahonnan útra keltem, és ahová álmaimban minden lánnyal visszatérek ölelkezni, mert meddő szerelmeim ugyanabból az álomból szövődnek, összebújunk a levegőtlen galérián, matracomon, és eggyé válunk vele, a Táltos utca tizenhárommal.

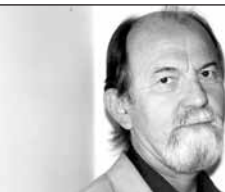

BÉNYI ÁRPÁD, Poros hangszerek, 1966

BÉNYI ÁRPÁD, *Fájdalmas örökség*, 2006

SÜMEGI GYÖRGY (1947) Budapest

SÜMEGI GYÖRGY

Bényi Árpád: az 1956-os forradalom, és ami utána következett

A történeti változások szele Bényi Árpád (1931–2006) festőművészt is megérintette, a Petőfi Körök tevékenységéről, az írók, értelmiségiek rendszerkritikus hozzáállásáról naprakészen tájékozódott: „hajnaltól késő estig olvastam az újságokat, hallgattam a rádiót. A baráti körrel való intenzív kapcsolat abban merült ki, hogy én elmeséltem, amit ők nem hallottak, s ők is elmondták, amit én nem tudtam.” A forradalom előrehaladásával párhuzamosan radikalizálódott Bényi. Október 24-én „biciklivel elmentem Debrecenbe megnézni, mi történik ott. Mire Debrecenbe értem, itt már megalakultak a forradalmi bizottságok.” Kunhegyesen bekapcsolódott a helyi Petőfi Kör munkájába, amelynek háromtagú bizottságába is bevásztatták. Az ő kézírásában fennmaradt, 1956. november 7-én keltezett, „kunhegyesi pedagógusok” aláírású, általa fogalmazott levélben „a jelenlegi Kádár-kormány minden ténykedése ellen” tiltakoznak. Ugyanazon a napon, tehát november 7-én délelőtt, a 2. és 3. rajzóráján a hetedik osztályos tanulóinak plakátkészítési feladatot adott, ezzel a naplóba beírt intencióval: „Elég legyen! Tiltakozás az orosz agresszió ellen. A tanulók egy része nemzeti-színű lobogókat rajzolt, melyet szovjet tankok tipornak el.” A baloldali beállítottságú Bényinek belső konfliktust, komoly problémát okozhatott – ahogyan sok gondolkodó, baloldali magyar embernek abban az időben – a saját elkötelezettségének, párttagságának kérdése, mibenléte. Párttagkönyve egyes oldalait kék tintával indulatosan fölülírta, s ezzel a gesztussal mintegy semmissé tette, a maga számára érvénytelenítette. A párttagkönyv második oldalán, a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” szövegre ezt: „Hazádnak rendületlenül légy híve óh Magyar!” Az 1956. második félévi bélyegoldal fölé jegyezte: „Új golgota, milliók újjászületésének, felejthetetlen [1956 október] 23. napja!” Az 1957. évi bélyegrubrikákra jegyezte, mintegy összefoglalóan: „Tiszta lelkiismerettel léptem ebbe a pártba. Már akkor láttam az örült hibáit, de hittem erejében, hogy ezeket fel tudja számolni. Párttagságom minden lehetőségét felhasználtam a kíméletlen pártlojalitás elleni harcra. Nem szégyeltem múltbeli párttagságomat. És ha lesz egy nemzeti magyar kommunista párt, egészséges alapokon, akkor tagja leszek annak. 1956. dec. 1.” A kunhegyesi történések, illetve a forradalom leverése utáni bénltság nyugtalanította: „November 10-én felmentem Pestre. [...] A Kossuth térre vitt az utam, aztán a Köztársaság térre és máshova is, megnéztem az ávosok golyónyomait. [...] Ezzel töltöttem el tizenegy napot Budapesten. Utána hazajöttem egy halom újsággal, amely az Október 23 címet viselte. [...] A baráti kör révén terítettük a községet ezzel az újsággal.” A fővárosban látottakról s az ott szerzett tapasztalatairól beszámolt a kunhegyesi Petőfi Körben, és egy abban az időben keletkezett párbeszédese jelenetében is megfogalmazta az általa látottakat: „Mi van Pesten? Üvegcserepek, romok a járdán, vigasztalan hideg a szobákban, de mégis bizakodnak. Hisznek.” A többszereplős jelenete („írtam még egy színdarabot is, melynek főhőse egy festő, vagyis személyem”) hű tükre az akkori hangulatnak, és egyúttal a Kunhegyesen alakuló eseményeket is rögzíti. A szereplők szájába a saját véleményét adva hibáztatja az oroszok behívása miatt Kádár Jánost, és tehetetlen gyűlölettel fordul az erőszak ellen. Két figurájában (Zsitvai és Karcsi-Károly) két, egymásnak feszülő pólusban mutatja meg a szélsőségest, a pusztítani, „rendet teremteni, akár áldozatok árán is” magatartást és a higgadt, mérsékelt fölfogását. Ő maga az utóbbi mellett foglal állást, elhatárolódik a helyi atrocitásoktól, demokratikus, parlamentáris formák alkalmazásában bízik, és az ország függetlenségét szorgalmazza. Egyfajta idealizmus itt is tetten érhető, hiszen mindennek az adott történelmi korszakban nem volt realitása. A jelenet mindezekén túl azért is tanulságos, mert a végén a tervezgetők eljutnak a plakátkészítéshez, amit végszóként, összefogásként, közös cselekvésként rögzít.

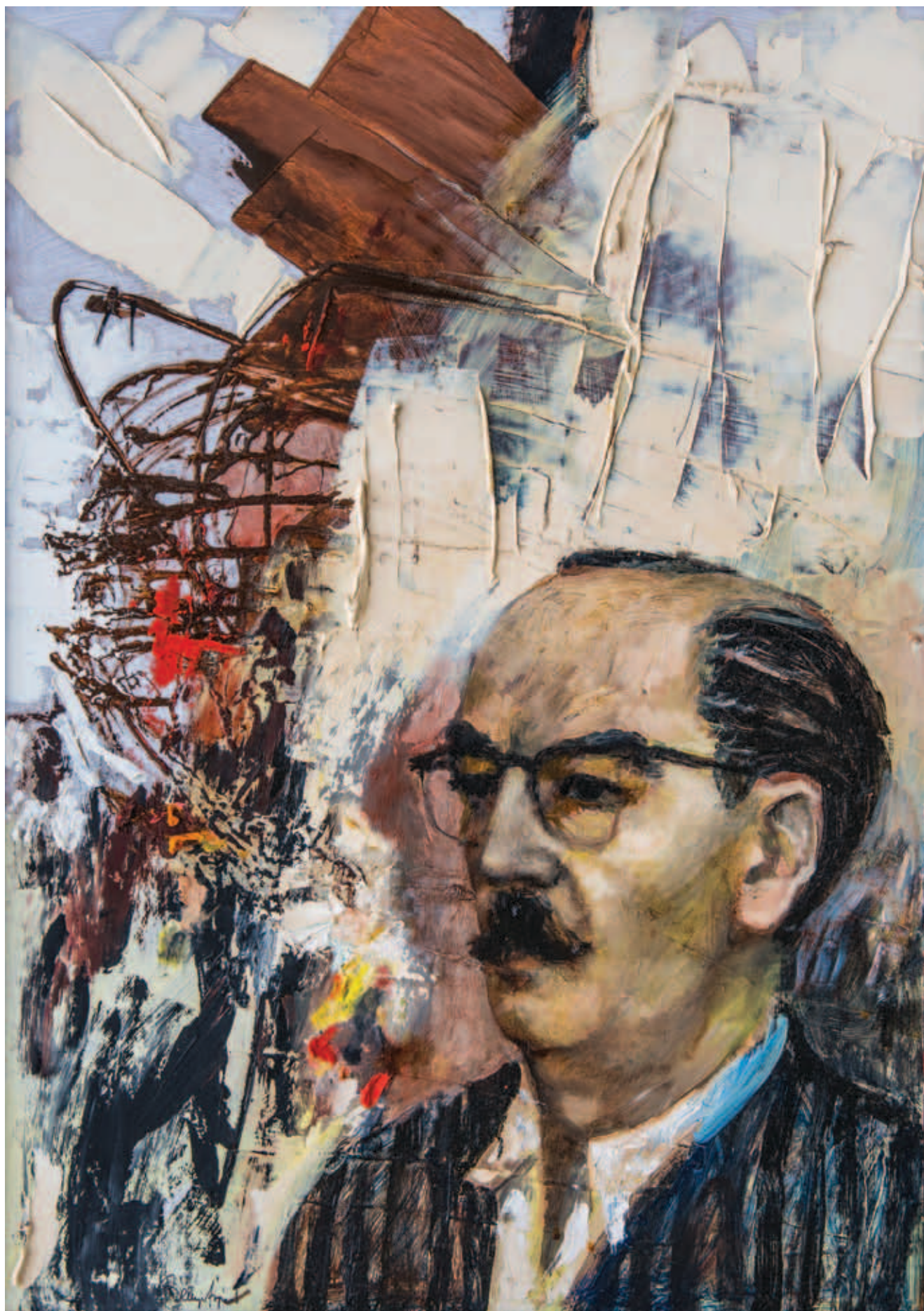
A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadásában megjelenő könyv egy fejezete.

Radikalizálódása a salgótarjáni sortűzről kapott hírek után fordult cselekvéssé. Ez volt az utolsó csepp, erkölcsi érzékenysége és tűrőképessége határpontja. „December 8-án a Szabad Európa egyik adásában hallottam a salgótarjáni sortűzről. Egyszerűen nem akartam hinni a fülemnek. Megint fölültem a biciklire, és elmentem Salgótarjánba. [...] Szinte az egész város kórusban üvöltött a tehetetlenségtől. Ilyen még nem volt, hogy öt perc alatt ennyi halott legyen. [...] Akkor ezen iszonyatosan felháborodtam. [...] De '56. december 9-10-én miféle cselekvésre volt lehetőség? Hazaérkeztem. Akkor már harmadik éjszaka nem aludtam. Bementem az egyik asztalos barátom műhelyébe, kértem tőle egy puhafát, ami nem túlságosan szálkás, és közönséges asztalos vésőket. Nekiestem a fának, és elkezdtem egy korábbi kompozíciómat fába vésni. Volt egy vázlatom, korábbi elképzelésem egy Radnóti-illusztrációról, az *Erőltetett menet* című verssel kapcsolatban. Erre emlékeztem fejből, ezt metszettem fába.”

Az elkészített plakátja előzményéről Bényi Árpád 1957. május 3-án ezt vallotta: „Én egy fametszet-sorozat készítését kezdtem el 1954-ben, hogy Auschwitz, Dachau haláltáborokat elrettentő emlékeztető példaként művészileg ábrázoljam. Ezt azzal a céllal készítettem, hogy a Béketanácsnak felajánljam. El is készítettem 24 festményt, amit metszetmásolatnak készítettem. A 24 db. festményből egynek a metszetét készítettem el, amely egy internálótábor, a háttérben krematóriumot ábrázol. Ezt a fametszetet a kultúrházba vittem még korábban, ahol 24-25 példányt készítettem róla, hogy felküldjem a Béketanácsnak, s akkor ott is maradt.” Ehhez a grafikához csináltak a kollégái gumiból kivágott föliratot, és festékezés után azt nyomtatták fölé: *Ez ellen harcolunk!* A fametszetből 200 példányt nyomtattak, és a kijárási tilalom idején a plakátragasztók, a baráti kör tagjai – köztük természetesen a grafikusművész is – két csoportra oszolva Kunhegyesen, december 16-án este kiragasztották azokat. A rendfenntartók, a karhatalmisták, ismertebb, korabeli néven: a pufajkások hamar fölfedezték, és még aznap este a kunhegyesi falakról, kerítésekről letépték a tiltakozó falragaszokat.

A kunhegyesi Petőfi Kör tagjai december 16-ra házi sokszorosításban elkészítettek két röplapot: *Mi nem vagyunk fasiszták, független szabad hazát akarunk* címen és Petőfi Sándor *Föl a szent háborúra* versét. A röplapok elkészítésében Bényi nem vett részt, csupán tanácsot adott hozzá: „a föliratot, illetve annak betűit gumiból ki kell vágni, és azokat valamire ráragasztani, s ezzel lehet röpcédulát nyomtatni”.

Különösen érdekes, hogy a házkutatásakor Bényitől lefoglaltak között, a fametszet próbanyomatai mellett két vázlata is szerepelt. *Statárium* fölirattal egy megkezdett kompozíció terve: anya, óvón öleli, szorítja magához karon ülő kisgyermekét. A másik egy hevenyészett plakátterve lehet: Kisfaludi Stróbl Zsigmond Gellért-hegyi Szabadság-szobrának pálmaággal föltartó – Bényi által könnyezőnek megjelenített – figurájába rajzolt, bitóra akasztott emberrel. A pálmaágba beleírta: *A „szabadság” árnyékában*. Itt az idézőjelbe tett szabadság valójában rabság, annak a kifejezője, hogy akkor, 1956 novemberében és decemberében az agresszió, az orosz fegyverek árnyékában élt az ország. „Ezt azzal a szándékkal készítettem, hogy majd terjeszteni fogom valamilyen formában.” Ez a terv az akkori helyzetet rögzíti és fejezi ki, de az elkészült plakáton már továbblépett ennél, azzal már mozgósítani akart, és a cselekvésre tette a hangsúlyt. A kunhegyesi röplapok és plakátok készítői és kiragasztói féltek a megtorlástól (többen disszidáltak). Bényi Budapestre szökött, ott húzta meg magát hetekig egy barátjánál, majd visszatért Kunhegyesre, ám végül Debrecenben letartóztatták. Kistarcsán, Szolnokon, majd a fővárosban, a Gyűjtőben volt vizsgálati fogságban, és töltötte a forradalom melletti kiállásáért kapott börtönbüntetését: „773 éjszakát töltöttem a rácsok mögött.” A vallatások és a vallatók agresszivitását, a veréseket és megalázásokat ő sem kerülhette el. Ám bizonyosfajta művészeti tevékenységre is nyílt lehetősége egy idő után. Az egyik vallatója versíráásra kényszerítette: „rajzoltam a vers végére egy plasztikus, anatómiai fény-árnyék szívet. [...] Előfordult, hogy jött egy-egy smasszer, és hozott papírt-ceruzát, hogy rajzoljam le.” Majd síremléket tervezett, aminek az öntéséhez szükséges keverési arányt a börtönudvaron kikísérletezte. A berettyóújfalui temetőbe került, az egyik börtönőr apjának a síremléke „egy téglatest, mellette egy fatörzs, s abból egy letört tölgyfaág, továbbá hatalmas formaburjánzással jól domborodó tölgyfalevelek és makkok. A kitört ág ráborul a sírkőre.” Azután bekapcsolódott a rádiókávák (dobozok) gyártásába, ám a „sírkőfaragásnak az igazi haszna az lett, hogy a parancsnok létesített egy dekorációs műhelyt”. Ebben egy cellatársa a Bényi előrajzolta „betűsablonokkal önállóan végezte a plakátok, transzparenszek gyártását, én meg portrékat, tájképeket festettem”. Börtönéveinek egyik legfontosabb képzőművészeti kísérlete azonban egy sajátos, kvázi-illusztrációegyüttes volt. „Az asztalosüzemben szereztem

diópácot, és kihegyezett gyufaszállal nagy élvezettel rajzoltam egy nálam lévő Steinbeck-könyvbe, a nyomtatott szövegek közé apró firkákat, mintha azok a könyv illusztrációi lennének.”

Sajátos módon még egyszer látta a büntetését kiváltó plakátját: „Szabadulásom után találkoztam újra ezzel a grafikámmal egy kiállításon, ahol *Az ellenforradalom rémtettei* címmel mutattak be mindenfélét, többek között az én plakátomat is. Csak egy villanásnyira láttam, [...] valamikor 1963–64 körül egy demonstráló vándorkiállításon, Debrecenben, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság kiállítótermében. Így, ellenforradalminak minősítve került elrettentő szándékkal falra az én metszetem, a szabad hazát óhajtó kívánságom.” A forradalom leverése utáni plakátháborúban szerephez jutott, az orosz agresszor és a Kádár-kormány ellen hatásos és határozott vizuális ítéletet megfogalmazó Bényi Árpád (az eddigi ismereteink szerint) az egyetlen képzőművész, aki egy plakátért, ha úgy tetszik, egy erős vizuális állításért szenvedett börtönbüntetést, megalázó meghurcoltatást. Vizsgálati fogságba kerültek képzőművészek (Muray Róbert, Vilt Tibor stb.), és börtönbüntetést is kiszabtak a forradalomban aktív szerepet vállalókra (Bíró Lajos, Karátson Gábor, Kováts Albert stb.). A forradalom mellett kiálló, a leverése után történtek miatt tiltakozó képzőművészeti alkotásért azonban egyedül őt ítélték el. Életében ez – föltehetően hasonlóan a többi börtönviselthez – talán a legfontosabb cezúra, meghatározóan, alapvető módon befolyásolta a szabadulása utáni életét és pályája alakulását.

A börtönévek után neki is nehéz volt lábra állni, egzisztenciálisan megkapaszkodni. Próbált elhelyezkedni Debrecenben, de a börtönmúltja miatt ott nem sikerült, végül takarítónői státusban portás lett Berettyóújfaluban. Lassan-lassan a környezete is megismerte s elfogadta őt. A gyermekvárosban rajztanári álláshoz és szakkörvezetéshez jutott, ez egészen 1975-ig, a debreceni művésztelepen kapott műtermes lakásának elfoglalásáig, az utolsó életformaváltásáig tartott. A segédmunkási és rajztanári, berettyóújfalui időszakában elsősorban rajzolt és grafikai művekkel kísérletezett (a technikák megismerése, kipróbálása stb. foglalkoztatta). Egzisztenciálisan is főleg erre volt akkoriban lehetősége, hiszen fölszerelt műterme is lassan formálódott, és a grafikai művek előállítására alacsonyabb költségeket igényelt, mint a festészet. Igaz ugyan, hogy festőként is elkezdett dolgozni, de elsősorban az egyéni stílusát, saját alkotói metódusát kereste még, ahogy a rajzban és grafikában is. A Berettyóújfalui Gyermekváros portásának „a pedagógus kollégák szállították a könyveket, beültek hozzám a portára beszélgetni. S hogy az intézmény számára is hasznos legyenek, egymás után készítettem az akkor létesült parkba szobrokat, Arany Jánost, Liszt Ferencet, Bartók Bélát is megmintáztam. [...] A ravatalozó homlokzatán még ma is ott van egy nagyméretű mozaikképem. [...] 1961-től aztán újra taníthattam a gyermekváros általános iskolájában, s később a gimnáziumban is. Újra családot alapítottam. [...] A KLTE pedagógia szakát végeztem el.”

A börtönéveit lassan feledték, 1959-től ugyan már kiállíthatott az évenként megrendezett debreceni őszi tárlatokon, de több évnek kellett eltelnie az első önálló bemutatkozása tervezéséig, 1965-ig. Akkor Bakó Endrének így határozta meg önmagát: „Rajztanár vagyok és vasárnapi festő. A sorrend és a jelző cseppet sem hízelgő, de számomra ez az egyetlen létezési forma.” Bakó hozzáteszi, hogy grafikával kezdett, művésztelepen Tokajban, Vörösberényben, Hajdúböszörményben volt, s „nehéz, küzdelmes évek vannak mögötte, de megszabadult régebbi szemléletétől: ma már egyértelmű és határozott művészi célkitűzése, a mai kor emberét, a 20. század szellemiségét akarja kifejezni.” Fametszetei közül kiemelkedőnek tartja a Radnóti-sorozatát, amelyből az *Erőltetett menet* című vers illusztrációját – szögesdrótok vízszintesei mögött három elgyötört, lehajtott fejű férfi vánszorog – az újság közli. A XXI. debreceni őszi tárlatról Székelyhidi Ágoston – többek között – azt jegyezte föl, hogy Bényi „pályája fordulópontjához érkezett. Keresések és kísérletek után, hirtelen eredeti, letisztult, nagy kifejezőerejű stílussal jelentkezett. Nála a groteskség és a törekenység kétségtelenül a szimbolika eszköze.” Az ugyanerről a kiállításról értekező Bényei József ideológiai alapon, a Kádárék fölmelegítette szocialista realizmus elvárásainak megfelelően fogalmaz: „A kispolgárság elidegenedése a társadalomtól és az embertől általában, de különösen a szocialista valóságtól – különben érdekesen és sajátosan megfogalmazott kivetítődésben – többek között Bíró Lajos, Tilless Béla, Bényi Árpád, Velényi Rudolf, Horváth Imre egyes képein egyértelműen jelentkezik.” Ez már határozott megbélyegzés, amihez politikai elvárosok is társultak. Barta Árpádné országgyűlési képviselő, az MSZMP Hajdú-Bihar megyei Végrehajtó Bizottságának tagja a kiállítás megnyitójában jelezte, hogy a művészeknek „a magyar – közelebbről az alföldi – festészet nagy hagyományainak folytatójaként meg kell keresniük azokat a tartalmi és formai jegyeket, amelyek által napjaink társadalmi valóságát [...] a lehető legteljesebben kifejezhetik”. Ugyanerről a kiállításról írta burkolt-elítélően Boda István: „A tárlat megtekintése közben

a csendéletek kérdőjelét kellett nemegyszer felrajzolnom.” Ez Bényi-csendéletekre is vonatkozhatott. Ezen íráások az első egyéni kiállítását közvetlenül megelőzték, és hangütésük, elutasító tartalmuk bizonyos mértékben befolyásolhatták Bényi munkáját.

Első, bemutatkozó kiállítását kissé megkésve, harmincnégy évesen rendezhette meg huszonhat művéből a debreceni Művészklubban (1966. május 14–30.). Megnyitotta dr. Kádár Zoltán művészettörténész, a Kossuth Lajos Tudományegyetem egyetemi tanára. Kiállított tizenkét festményt (6 olajpasztell, 5 olajkép, 1 kréta) és tizennégy metszetet (fa- és linóleummetszetek lehettek). A festmények zöme csendélet, egy-két tájkép és egy József Attila-, továbbá három Radnóti-versillusztáció. A kiállítás rendezése közben jegyezte föl Bakó Endre: „Bényi egész este arról beszélt nekem, hogy mennyire félreértették őt a tavaszi tárlaton, amikor embertelenséget olvastak ki a képeiből és grafikáiból, holott ő nagyon is politikus témát dolgozott fel. Egyik vitatott képe eredetileg a *Vietnam* címet viselte, mivel azonban túlságosan direktnek találta, elállt a címtől. [...] A tárlat után [...] a pb. frontot nyitott a kritika és a kiállítás ellen is – éppen az a grafika [Bényié – a szerk.] képezte a legmagasabb botránykövet. Ráfogták, hogy embertelen szemléletet sugall.” A szerző a festő személyét is megidézi: „kék szeme idegesen vibrált a keretes szemüveg mögött. Húsos, érzéki szája hatalmasakat szívott cigarettájából. Intelligensen beszélt, nagyon tájékozott fiú volt. Néha megállt, maga elé nézett, és hosszan hallgatott. Csak szeme gyors, ideges rángása árulta el, hogy gondolkodik, és magában fogalmaz, vagy éppen vitatkozik.” Bakó a kiállítás megnyitójáról így tudósít: „este, mire felmentem, már túl voltak az ünnepélyes aktusokon. Megkönnyebbülten iddogáltunk, beszélgettünk. Ott volt Czövek Lajos, a kitűnő karvezető, színészek társaságában Kertész Gyula, az aranyos, kitűnő operarendező, Bíró Lajos, Tóth Ervin és mások.” Bakó rögzítette azt is, hogy a megnyitó előtti napon „Itt volt az egész városi tanács. [...] A tanácsai emberek végül levettek két képet a falról, de engedélyezték a kiállítás megnyitását.” Ennek továbbment a híre, mert az Ady Művelődési Ház igazgatója ugyancsak a megnyitás napján hívta föl a Hajdú-Bihari Napló újságírójának, Bakó Endrének a figyelmét arra, hogy „ne adjatok le semmi hírt arról, hogy Bényi kiállítása megnyílik”. A kiállítást így a helyi sajtó elhallgatta, és a megnyitása után a helyi párt és tanácsai szervek egy értekezletet rendeztek a művek megvitatására. „Két nap után a »hatalom« bezáratta a kiállítást. Pesszimizmussal, elidegenedéssel vádoltak. Felrótták, hogy szürkék, lehangolóak a színeim, csendéleteimen különösen izgatóak a tárgyak (fény nélküli mécses, mutató nélküli vekkeróra, üres asztal, poros hangszerek, szögcsatornák). [...] Sok Radnóti Miklós- és József Attila-illusztációt készítettem, ezek jól tükrözték az akkori életérzésemet. Ezeket is kiállítottam. A bezárást követő ankéton súlyos vádakkal illették. A hivatalos hozzászólók nem a képek festői-grafikai értékeit elemezték, s ezzel bizony az anyagot szabályosan zsúrizó bizottság munkáját is megkérdőjelezték. [...] Az ankéton elhangzott vádak nagyon sértettek. Keményebb, sértőbb dolgok hangzottak ott el a rovásomra, mint a népbírósági tárgyaláson! Többek között a fasizmus szálláscsinálójának neveztek. A népbíróságon az ügyész nem mondott ilyen ocsmányságokat rólam. Az ankéton felszólalók közül többen ma is élnek. Nem tudom, hogyan gondolnak vissza az ott történtekekre. Soha nem felejttem el, hogy volt két ember, aki kiállt mellettem.” A betiltott művekből egy festményt és a meghívón reprodukált grafikát lehet azonosítani, mivel a többi mű magántulajdonba került – festőjük nagyvonalú ajándékozó volt. Az *Őnarckép gyertyával* című metszetén egy elkeseredett, kilátástalanságot sugalló önjelmezéssel szembesülünk. A *Poros hangszerek* hétköznapi történetét özv. Bényi Árpádné mondta el: „Zenélni akartunk, és az ágy alól elővett hangszereinkről a port akartam letörölni, ám a férjem megállított, és így használta festménye modelljeként azokat.” A festményen szereplő hangszerek a világos és sötét kontrasztjával kiemelve ragaszkodó hozzáértéssel, ám sötét, összességében komor színhangokkal vannak megjelenítve. Egy tanulmány szerint Bényi 1963–1966 között, tehát a betiltott műveit jellemzően is: „geometrikus elemek használatával, konstruktivista szellemben készítette a festményeit. E korszak legjelentősebb darabja, a [...] *Poros hangszerek* Braque-os utánérzést mutat, de érzékeny, finom mű.” A szerző említi még az 1965-ben festett *Mécsvilágot*, amely „választékos színhatásával, a barnák változataival tűnik ki”. A csendéletein szereplő tárgyakat (hegedű, írógép, gyertya, villanykörte, mécses, vekker stb.) „filozofikus töltésű szimbólum-elemeknek, irodalmi indíttatású motívumoknak” nevezi, amelyeknek a „rendszeréből képezte [a festő] művei belső architektúráját”. A *Kohó* című, 1966-ban ugyancsak bemutatott képének előzménye az, hogy Bényi 1965-ben a helyszínen, Dunaújvárosban tanulmányozta a Dunai Vasmű működését, hétköznapijait, amit így idézett föl: „A munkának az a lüktetése, amit a Vasműben tapasztaltam, szép élmény. Az anyaggal, az izzó vassal szinte Charon-i figurák viaskodnak. [...] Ráéreztem a munka dinamikájára.” A csendéletek, tájképek

mellett tehát a munkát, az akkori politikai terminológia szerint a szocialista munkát (annak egy kiemelten jellemző részletét) megjelenítő festmény is helyet kapott első önálló tárlatában.

Művészettörténeti szempontból is nagyon sajnálatos, hogy a betiltott tárlaton szereplő művek előkerülésére már évek óta nincs esély. Bényi ugyanis szívesen és nagyvonalúan elajándékozta a műveit, s a rossz emlékű tárlat anyagára ez hatványozottan igaz lehet. Az alkotásait nem jelölte meg opusz-számmal, amit azután nem is rögzített oeuvre-katalógusban, s így nem alakulhatott ki, nem jöhetett létre munkáinak inventáriuma sem. Márpedig egy műjegyzék életműve legfontosabb rétegeinek a mélyebb megismerését segítené, így a cenzúrázott tárlata teljeskörű rekonstruálását is.

Az is különös, hogy az 1960-as években történt betiltások (itt nem irodalmi, zenei és színházi-akról van szó) sorában a képzőművészetiek alig-alig, legfeljebb az említések szintjén – s nem részletesen – földolgozottak. Az azonos – vagy közeli – időpontokban történt betiltások sorából a Fialat Képzőművészek Stúdiója, a Fialat Művészek Klubja egy-egy emlékezetes esetét jegyezték föl, valamint Bényinek is vezérlő csillaga, Kondor Béla tárlatafférját a hatalommal. Kondornak a Fényes Adolf Teremben rendezett kiállítását „egy héttel hamarabb bezárták”, és a Németh Lajos írta katalóguselőszót, „az én előszavamat betiltották”. Wrabel Sándor festőművész *Forradalom* című festményének a megjelenése miatt 1965-ben visszavonták Artner Tivadar *Évezredek művészete* című könyvét, s a második kiadásban ez a mű már nem jelenhetett meg.

A betiltás hatása Bényi Árpád munkásságára vonatkozóan kétféleképpen is jelentkezett. Egyrészt működött a kimondatlan szakmai szolidaritás („A bezárás után nem sokkal értesítést kaptam, hogy felvettek a Művészeti Alapba, s rövid idő múlva a Képzőművészeti Szövetségbe is”), másrészt pedig egyre több kiállításra kapott meghívást, még a betiltott anyagával is (Miskolci Egyetem, Tokaj, Nagyvárád, Lublin).

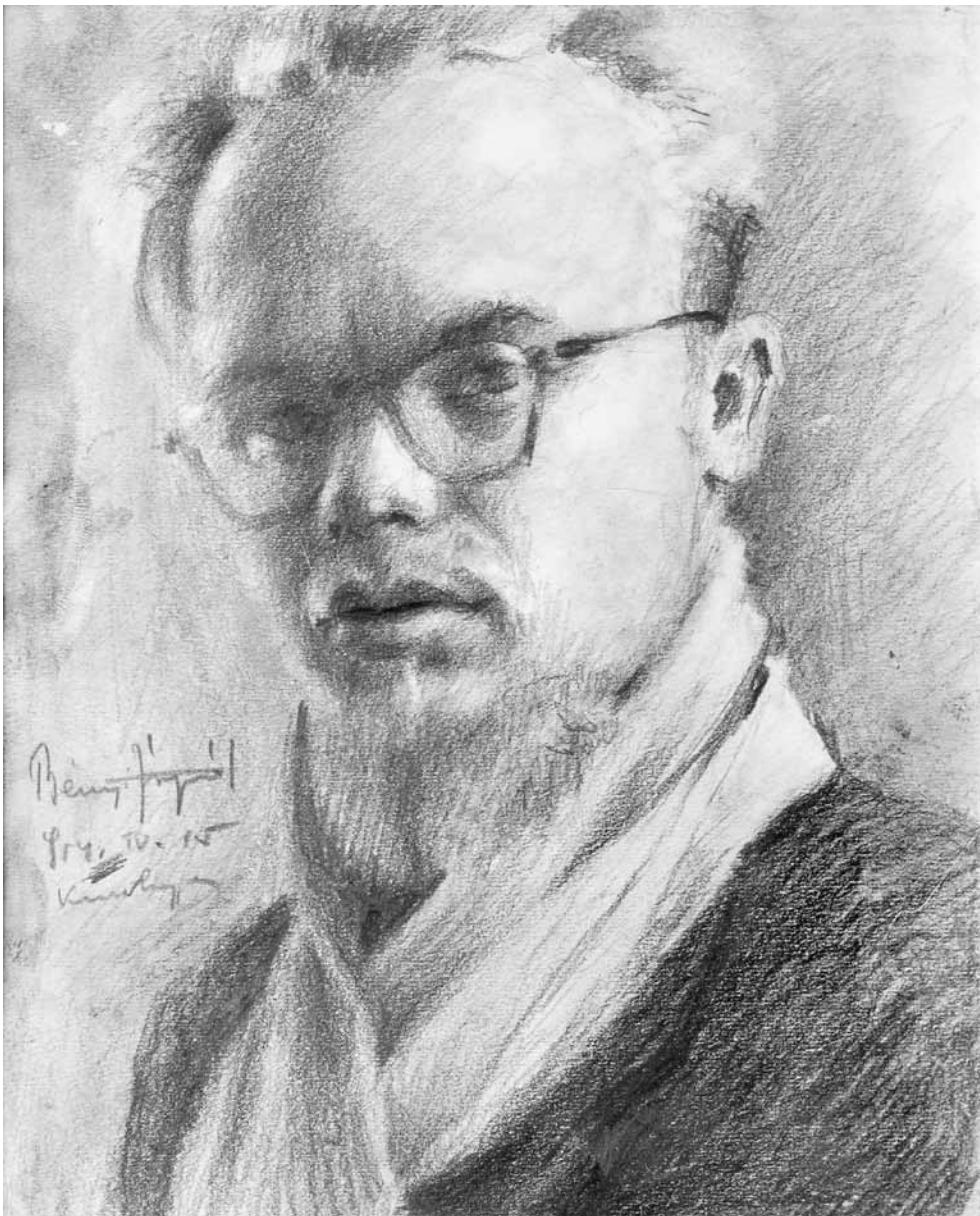
1956 és '66 jelentős emberi és szakmai megtorpanást, nehezen átélhető konfliktust jelentettek számára, ám ő kitartóan a munkába menekült. Mindenáron el akart jutni egyéni művészeti üzenete, saját önkifejezési módusza megtalálásához és fixálásához. Két ilyen, az életét fölforgató esemény – gondolhatnánk – kibillentti a személyiséget eredeti szándékaiból, ám őt mintha még elszántabbá és makacsabbá tették volna. Mindegyiknek fontos tanulságai keletkeztek elméleti fölkeszültségében és alkotóművészeti gyakorlatában. Több helyen beszélt arról, hogy börtönidejében műtárgyak földézésével memóriagyakorlatokat végzett: „a bedilizés ellen képzeltem magam elé egy-egy festményt. Hol egy Tiziano-, hol egy Velázquez-képet. Ezeket szinte agykontrollal, színesben próbáltam magam elé idézni, szinte végigtapogatni, s egy-egy festői magatartást szavakká átformálni. Ha nincs módom látni a képet, megfogni, legalább szerettem volna magamnak megfogalmazni azokat az attributumokat a festményen, amelyek a fogalom szintjén is megragadhatók. Az az interpretációs gondolkodásmód, amivel én a képeket próbálom leírni, s ami később a művészettörténeti interpretációimban gyakorlattá vált, ott alakult ki. [...] Minden művészettörténeti ars poeticám onnan származik.”

Az eltiltással megbélyegzett, kiállított műve tekintetében is sajátosan vonta le a tanulságokat. Addig hagyományosabb fölfogásban festett, így művei belesimultak a kor festői átlagába. „Másképp évtizedig a naturalizmusba oltott Munkácsy és Rudnay volt az eszményképem. [...] 1963-ban Tokajban jártam, a művésztelepen. Ott döbbsentem rá, hogy amit addig festettem, rajzoltam, az tarthatatlan. Ekkor menekülni kezdtem a látványtól, a képet hideg fejjel, ihlet nélkül szerkesztettem. Ez is zsákutcába vezetett. Próbáltam továbblépni, valkiddal kísérleteztem. Vagy másképp évig folyt, csurgott a festék, s közben Zilahy György és Bíró Lajos hatása alá kerültem. Nem a képszerkesztés, hanem a szemlélet és a technika tekintetében. [...] Az új technika segített az új mondanivalók megfogalmazásához is. Ez 1968–69-ben történt, akkor találtam meg a saját hangomat.” A Tokaji Művésztelep kollegiális, őt befogadó légköre és művészeti tanulásai tehát pozitív módon hatottak alkotóművészetére. A tokaji inspirációk és „a debreceni kiállítás betiltásnak a tapasztalatai oda vezettek,” hogy „óvatosabb lettem. Kialakítottam egy olyan festői magatartást, amiben nincs jelentősége az ábrázolt dolgoknak, nincs jelentéstartalmuk az én »ábráimnak«, mert mindent az ecset járása, a festék sűrűsége, a festőkés felületeket felsebző nyoma kell hordozzon. Én ebben is megtaláltam a magam helyét és örömét. Hiszen Matisse életében nyoma sincs direkt módon annak, hogy a németek megszállták hazáját, hogy feleségét és lányát elfogta a Gestapo, de képein ott izzik, protestál a humánus, az élet emberfeletti akarása. Én őszintén hiszek abban, hogy a kép terének sugárzása van, és ennek nincs köze az ábrázolás hagyományos tartalmához.”

BÉNYI ÁRPÁD (1931-2006)

Portrékat és zenei tárgyú, hagyományos értelemben figurálisnak mondható tájképeket fest. Az 1966-os szilencium, illetve több év szünet után újra írnak a kiállítási szerepléseiről a megyei napilapban, a Hajdú-Bihari Naplóban, és az 1970-es évtizedben jelennek meg művei az Alföld folyóiratban is. Tájképeit óhatatlanul az alföldi festészet hagyományvilágához kapcsolják, követi „azt a Tornyai János által hirdett tájképfestési ideált, amely a táj lelkét inkább, mint a külsejét” kísérli megjeleníteni. *Vörös homok* című festménye az V. Országos Nyári Tárlaton, Debrecenben nívódíjat kapott, ebből az apropóból a cikkíró megjegyzi még, hogy a festő „emlékvilága elsősorban az Alföldhöz, a bihari tájhoz kapcsolódik, de az élményvilág másik része a kor legfontosabb kérdéseihöz”. Az állítás első felét maga az alkotó még évek múlva is megerősíti: „Ha tájképet festek, ma is a bihari táj motívumaiból élek, ha behunom a szemem, és elképzelek egy tájat, a bihari részletek jelennek meg előttem.” S valóban, bizonyos társadalmi problémák is megjelennek a műveiben, amelyek ugyancsak átalakulóban vannak. „Engem a gesztusok szemantikai tartalma érdekel újabban. Ezért is jelenik meg majdnem minden képemen egy alak. Az egyik csellós képem címe: *Új Prometheusz*. Meggyőződésem, hogy aki ma, a fogaskerekes civilizáció korában igazi muzsikust, az prometheuszi tettet hajt végre.” Határozott lépést tett az ábrázoló elemek elhagyása útján, és egyre erőteljesebben a faktúra, a festői gesztusok milyensége, hangsúlyai érdeklik. „Évek óta egy képet festek, a muzsikust. [...] Engem legkevésbé maga a muzsikust érdekel. Sokkal inkább szeretnék egy sárga foltban éltetni egy képet. Ahhoz, hogy egy vörös élni tudjon, megfelelő színekre – sárgára, rózsaszínre, narancsra – van szükség a környezetében. [...] Ez az alak lehetne festő is, de a muzsikust erősebb jelkép. Azt a fájdalmas felismerést festem újra és újra, hogy a muzsikusra, vagyis a művészre szüksége van a világnak.” Tehát a művészetek társadalmi szükségességéig jutott el a tájképek és csendéletek mellett létrehozott zenei témájú képcsoportjával.

BÉNYI ÁRPÁD, Önarckép, 1954

MÁRKUS BÉLA

Röpiratok változatai

Csoóri Sándor a hatalom látóterében

3. rész

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

1980–1989

Az Aczél–Csoóri-kettős történetének vázlata után érdemes visszakanyarodni egyrészt a röpirat műfajához – újfent hangsúlyozva változatos formáit, közöttük is a kiáltványok, feliratok, levelek, beadványok, tiltakozások uralkodóvá válását –, másrészt azokhoz az ellenzéki határozatokhoz, amelyek mintegy tagolják a hazai szocializmus utolsó tíz esztendejét, felfedve kulturális, politikai stratégiájának és taktikájának alakulását.

A Charta '77 nyilatkozata, csakúgy, mint a második Charta-nyilatkozat 1979. október 24-én, voltaképpen levél formájú feliratnak fogható fel. Az első címzettje Pavel Kohout, a lényege: „Szolidaritásunkat fejezzük ki a Charta 77 aláíróinak, és elítéljük az ellenük gyakorolt repressziót. Meggyőződésünk, hogy az emberi és állampolgári jogok védelme egész Kelet-Európa közös ügye.” A második, 1979. október 29-i keltezésű levél egyik példányát a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának, a másikat pedig a Charta '77 szervezőinek címezték, az alábbi szöveggel: „Tiltakozunk a Charta 77 képviselőinek prágai pere és a perben hozott ítéletek ellen. Követeljük az elítéltek szabadon bocsátását.” Ezt megelőzte az a petíció, amelyet október 25-én Kádár Jánosnak küldtek el, kérve, „Ön, tekintélyét latba vetve lépjen fel az első fokon elítéltek felmentése és szabadon bocsátása érdekében”. Százhuszonheten írták alá, köztük Csoóri. A válasz:¹ jóval nagyobb hatósági föllépés, mint az első esetben, állásokból való elbocsátással, egyéni vagy csoportos „elbeszélgetésekkel”. Maga a címzett később – az első ellenzéki határozat politikai bizottsági vitáján – így értékelte: „Másfél évvel ezelőtt, amikor a »chartások« aláírási akciója volt, nem alkalmaztunk velük szemben adminisztratív eszközöket, úgy csináltunk, mintha semmi nem lett volna. Nem utolsósorban azért, mert alig várták, hogy néhány napra leültessük őket.”²

A következő levélnek Csoóri Sándor nem aláírója, hanem tárgya: miután a Forrás 1980. februári – az 50. születésnapját köszöntő – számának már elkészült példányaiból a párt pengével kivágatta az *Egy nomád értelmiségi* című esszéjét, negyvenhat, szinte kizárólag a népiekhez kötődő értelmiségi tiltakozott a cenzurális elbánás ellen, aláírva a Bács-Kiskun megyei Pártbizottság első titkárának, Horváth Istvánnak elküldött, Lezsák Sándor fogalmazta levelet. A fogalmazó utólag kiemelte, hogy ez volt az első aláírásgyűjtés magyarországi ügyben.³ Hogy a Forrás szerkesztőségének tagjai előzetesen mivel indokolták az esszé közlését, s utóbb mivel a megyei párt-végrehajtóbizottság a főszerkesztőnek, Hatvani Dánielnek kiszabott szigorú megrovását, ez aprólékosan elmesélve és adatolva olvasható Hatvani emlékiratában.⁴ A főszerkesztői értekezletek 1975 és 1986 közötti történetéből szemelgető kötet szerzője, Vörös László jegyezte fel, hogy Tóth Dezső kulturális miniszterhelyettes még egy év múlva is úgy emlegette föl Csoóri írását, mint amelyik fölmondta az értelmiségnek a hatalommal 1956 után kötött kompromisszumát.⁵

Ez azonban előítéletes, párt-elfogult olvasata az esszének, amelyik felveti ugyan az '56 után „belátásra épülő alku” kérdését, ám annak a beismerésével, hogy szükség is volt „csöndes, építő évekre”. Arra a „szélárnyékos korszakra”, amelyről Illyés szólt, és amelyet – az 1973-as, Aczélnek szóló levelében – ő maga is méltatott. Most sem az alku semmissé nyilvánítását szorgalmazza, hanem annak a bevallását, „hogy a szélárnyék elmélete bizonyos idő után lomposítóvá és züllesztővé válhat; hogy évtizedeken át a gondolkodás kijelölt sávján belül mozogni csupán, előbb-utóbb a képzelet és az akarat káros beszűkülésével jár együtt”. Nyilvánvaló: nézőpontja az alkotó értelmiségé, a művészeté vagy inkább a művészeké, s nem a közembereké – a folytatásban is, ahol a beszűkülés következményeit felnagyítva állítja, mindez „legalább olyan eltékozlása a nemzeti vagyonnak, mint-ha búzát, ércet, aranyat pocsékolnánk”. Eme állítás miatt még nem kellett volna a pártnak pengéhez kapnia, keresgélhetette viszont az alábbiakat olvasva: „A század egyik durva paradoxona, hogy az

»oly régóta várt és végre beköszönő demokrácia« mindenből többet juttatott a lakosságnak, mint a demokráciából. Anyagi és szellemi javakból is többet, mint a politika javaiból. Közvetlenül a háború utáni években ez a megindokolt főszevénység háborús hagyatékna látszott; később balkezes forradalmi sutaságnak, átmeneti nehézségnek. Az idő múlásával azonban bebizonyosodott, hogy nem időleges jelenségről van szó, hanem alaptörvényről.” A szocializmus alaptörvénye a politika javainak, azaz a demokráciának a szűken mérése – a pengézók, bizony, okkal vélhették, hogy ez támadás a hatalom ellen. Nem tudhatták, hogy – egy későbbi esszékötet címét átírva – készülődés leszámolásra a szocializmussal, amit egy-két évvel később a Duray-könyv előszavában végez el végérvényesen. Így nézve az *Egy nomád értelmiségi a Kapaszkodás a megmaradásért* előtanulmányának is tekinthető. Például az ilyen naivnak tetsző kérdése okán: „...egyáltalán lehet-e politizálni a szocializmusban? Van-e önálló léte a politikának, vagy fagyöngyszerű dísz csupán a nagyhatalmi politikák lombkoronáján?“, és a kifejtéseken: „A sokat hangoztatott osztálypolitika, amely hosszú időn át szervezőeszmének tetszett, már csak hivatkozási alap lett. A munkásosztály maga se tudta soha, mihez adja oda az erejét. Úgy látszott, hogy a személyi kultuszhoz is hozzáadta, később azonban kiderült, hogy mégsem.” Szép fedő mondat: a „később” csak 1956-ot fedheti.

A kivágott Forrás-cikken túl a történekről jelentést készítő Kornidesz Mihály, az MSZMP KB TKKO vezetője kiemelte: Csoóri születésnapjáról „egyes lapok és folyóiratok túlméretezetten és esetenként politikailag káros hangnemben emlékeztek meg”, sőt, némelyek „alig félreérthető ellenzéki tartalommal” telítettek. Konkrétan megemlíti Görömbei András, Czine Mihály írását, továbbá a demokratikus ellenzékhez kötődő Könczöl Csabáét, aki így méltatta az ünnepeletet: „»Vezér« volna, mint sokan hiszik? [...] Fogadjuk el föltételesen, hogy így van. Csakhogy – sajnos – túl kicsi ma is az ármádiája.”⁶

Ugyancsak előtanulmány, csak szelídebb, *A panaszos hangról*, 1980-ban írta, s majd két év múlva a *FASÍRT avagy viták a fiatal irodalomról* című antológiában jelent meg.⁷ Az ötvenes évekhez tér vissza itt is, ám nem az alkuhoz, hanem az „irodalmi pesszimizmushoz”, ami főbenjáró bűnek számított. „A bevallott rosszkevd: hazaárulás”-nak számít – írja –, ezzel szemben „a jelenkori kiábrándultság, csüggedtség, pocsek hang már-már az erkölcsi tartás jele”. Vallani, morogni, óbégatni, gúnyolódni – sorolja – már régóta szabad, „de megkérdezni, hogy kiért s miért maradtunk lelkiileg angolkórosak, már nem ajánlatos. Illetve ami még ennél a helyzetnél is rosszabb: a számon kérő hang eszünkbe se jut”. „Beszélni lehet, de érvényt szerezni a szavaknak, a fölismeréseknek alig-alig” – folytatódik a címét tekintve a panaszirodalomhoz, a querela- műfajhoz sorolható írás. Adyra, József Attilára, Móriczra, Szabó Lőrincze és Németh Lászlóra utalva mondja, hogy mindig „az emberi lét magasából nézték a társadalmat. Panaszkevdük így nem pusztá panasz volt, hanem létszemlélet. Bizakodásuk sem leegyszerűsített bizakodás, hanem az ember üdvösségkeresésének a föltétele.” Az üdvösségkeresés Németh László-i fogalmával mintegy enyhíti a közösségi élet, érzés és vállalkozás „kiölése” miatt s ellen korábban elhangzott vádját, és szinte szelíden érvelve, hogy nem kell föltétlenül „másik megszervezett erő” – az ellenzék fogalma helyett használja? – ahhoz, hogy egy országban „kettős hatalom” alakuljon ki: „elég a lelkében lejátszódo meghasonlás”.

Az antológia címképet használva: *A panaszos hangról* a *Fasírt*ban még csak-csak emészthető nyersanyag lett, emészthetetlennek minősítettett viszont nem egy olyan írás, amely a fiatal irodalomról tartott szentendrei tanácskevdón (1980. október 30–31.) elhangzott ugyan, ám a kevdetben nem kaphatott helyet. Főként két felszólalás híre terjedt el igen hamar az irodalom berkeiben: Tóth Erzsébeté és Elek Istváné. Az előbbi Méray Tibor Nagy Imréről szóló könyve ürügyén vetette fel, itt volna az ideje annak, hogy a hatalom ne hazudozzon többet az 1956-os forradalomról. Az utóbbi a politikai intézményrendszer megváltoztatásának szükségességéről szólva kijelentette: „amíg a megfelelő politikai fórumok nincsenek meg, az irodalom kényszerűen felvállalja az ellenzékiség szerepét”. Különös, hogy kettejük hozzászólásának forrása Révész Sándor monográfiájában „belügyi jelentés”, méghozzá „magándokumentáció”, amit nehéz értelmezni – találgatni könnyebb.⁸

Csoóri nemcsak az esszéivel hívta fel magára a figyelmet. Amiről az olvasói aligha tudtak, számon tartották azt a kultúrára ügyelő politikusok: részt vett előbb, 1978-ban a Kenedi János szerkesztette *Profil* című kevdet szerzőinek szervezésében, a különböző lapok által visszautasított cikkek, versek, prózák összeállításában.⁹ Aztán az 1980 őszére elkészült Bibó-emlékényv szerkesztőbizottságban vállalt feladatot.

Mindezen esetek és események – a Forrás-esszétől a FIJAK szentendrei tanácskozásán át a Bibó-émlékkönyvig – elegendő indokot szolgáltatottak a hatalomnak, pontosabban a párt Politikai Bizottságának arra, hogy meghozza – a szakirodalomban elfogadott kifejezéssel – az első ellenzéki határozatát 1980. december 2-án. Ez a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya vezetőjének, Kornidesz Mihálynak a jelentése alapján készült, és ahogy Csizmadia Ervin meggyőzően bizonyította, több ponton eltér attól. A legélesebb különbség, hogy a határozat szinte csak az „ellenzékes-ellenzéki” kötőjeles formulát használja, „szocializmusellenes ellenzéki csoportokról” szól, a jelentés szerint viszont az ellenzéki csoportok mindegyike a szocializmuson belül ténykedik. Így az a „nacionalista” ellenzék is, amelyre, illetve fő képviselőjére, Csoóri Sándorra a jelentés többször kitér, ellenben a határozat nem vesz tudomást róla, róluk, az ellenzéket egységesen kezelve. Közlétségi szempontból a határozat ravaszul megengedő: nem tiltja a kettős publikálást, ám előzetes konzultációhoz köti, annak eldöntését pedig, hogy kik a konzultációkra kötelezettek, a Központi Bizottság említett osztályára bízta. Feladatként tűzi ki olyan operatív csoport létrehozását, amely az ellenzéki csoportok visszaszorítását „végzi el”.¹⁰ Hogy egy-egy csoporthoz kiket soroltak be, erről is részletesen tájékoztat Vörös László.¹¹

A következő, 1981-es év az előzőhöz képest mintha a csend, a nyugalom éve lenne Csoóri életében. S a reményé, hogy végre elindulhat a Hítel, a politika oldaláról az „eddig kijátszásokat talán nem sikerül megismételni” – miként Pozsgay Imrénének írta, aki 1980 végén az oktatási és a kulturális minisztérium összevonása után művelődési miniszter lett. A levélbeli megszólítás – „Kedves Imre” – kettejük közismerten bizalmas kapcsolatának jelzése, valószínű tehát, hogy fölösleges elősorolnia, miért lenne szükségük egy kéthetenként megjelenő irodalmi lapra. Érvelése leleményes és furfangos: ha a népieket a hatalom azzal (is) támadja, hogy hatásukat vidéki fórumokra, folyóiratokra terjesztik ki, akkor a védekezés legjobb módja a visszatámadás. Így írhatja, mintha egyet nem értését fejezné ki, hogy a politika szándéka, „fontos ügyek hadd húzódjának ki inkább a »végyvárakba«, a »peremekre«, kicsiny példányszámban úgysem zavarnak sok vizet”. Maga minősíti túlzónak a példáját: olyan ez az eljárás – írja –, s ennek következtében „olyan lett a mi irodalmi életünk hatása, mintha a *Himnusz* egyik sorát Szegeden, a másikat Győrben, a harmadikat Pécsen énekelnék, és így tovább”. „A legfontosabb nemzeti kérdések csonkszilánkjára akad meg újra a torokban. Krádog az ember, s köpni se, nyelni se tud hosszú ideig” – festi le a helyzetet, és amit Aczéllal meg Knopp-pal annyiszor megtárgyaltak, Pozsgaynak is elpanaszolja. Boldizsár Ivánnak két lap, E. Fehérnek szerep három-négy lap szerkesztésében, illetve irányításában, ők pedig hiába kérik legalább öt eszterdejére, hogy kapjon helyet Illia Mihály egy szerkesztőség munkájában. Végül lengyelországi útját hozza szóba: jó volt ott arra gondolnia, „minden elismerést megérdemel a mi gazdasági és szociális politikánk” – mellesleg, ez időben szerveződik a SZETA-mozgalom a szegények támogatására –, „ellenben ha a magyarság közérzetére, politikai kultúrájára, jövőtudatára gondol az ember, magát a kormányon lévő férfiakat is el kell marasztalnunk”. A Hítel szorgalmazóinak jelszava, ami alapján „egy politikai lap arcéle bontakozhat ki”, reform „a gazdasági élet után a szellemi életben is”.¹²

1981 a bőség éve is, sorra jelennek meg kötetei – mutatva, a hatalom nem bosszúálló természetű. Igaz, itthon csak az *Iszaposó* kerül ki a nyomdából, de az előzményeket tekintve épp ez teszi politikailag pikánsná. Három könyve a Püski–Corvin gondozásában New Yorkban lát napvilágot (*Tenger és diólevél; Készülődés a számadásra; A magyar apokalipszis. Töprengés a második magyar hadsereg összeomlásáról*). Talán ez a sorozat is bátorítja, hogy műve megjelenése dolgában, életében először Aczél György közbeavatkozását kérje, noha – mint írja – ízlése és kedve ellenére való ez, hisz még sose föllebbezett, ha visszakarta a kéziratát, mint most a Levendel Lászlóval készített interjúját az Élet és Irodalomtól. „Hogyan történhet meg, hogy a jól működő gazdasági élet mellett az ország szellemi, közérzeti, erkölcsi állapota indokolatlanul elrongyolódjék?” – teszi fel azt a kérdést, amely később is esszéirői munkásságának középpontjában áll, legalábbis a morál és a szellemi állapot vonatkozásában. Mint másutt s máskor is, válaszol: egyebek közt azért történhet így, „mert kiégett, hitetlen emberek tucatja irányítja a nemzet érzelmi és lelki életét” – az irányítók felelősségét, sőt bűnösségét firtatja, az irányítottak, a plebs közömbösségét, érdektelenségét, a szellemi javak helyett az anyagiak előtérbe helyezését viszont nem kárhoztatja. Annyit jegyez meg még, figyelmeztetőn megint: „ami gazdasági érték, önmagából még nem lesz kulturális jövedelem, erkölcsi haszon, jó közérzet”. Végül magát „elárvult magyar nacionalistának” nevezve elküldi a Levendel-beszélgetést – hogy mi célból, nem fűzi hozzá.¹³

Noha az irodalmi élet érdeklődését 1981 januárjától őszeig a Fiala Írók József Attila Köre, a FIJAK ügye kelti fel s tartja ébren, a hatalom figyelme végül mégis az Írószövetség december 12–13-án megtartott közgyűlésére összpontosul. A fő ok világtörténelmi esemény: a második napon hirdeti ki Jaruzelski a lengyelországi hadiállapotot, a szocialista tábor újabb drámai próbatételét. Aminek a bekövetkezését, persze, nem sejtette előre az íróársadalom. Csoóri Sándor sem, aki az *Előhang a közgyűléshez* című – feltételezhetően felszólalásnak tervezett – írásában kollégái „lidérces tétovasága”, szócséplése, a feladatok elől való húzódozása miatt perelt, hangoztatva, ha a tisztséget, megbízatást istencsapásnak érzik, az „a negyedszázados kulturális politika csöndes és tapintatos megítélése” is. Újra felvetette az alku, a kompromisszum dolgát, hogy világosabban fogalmazhasson: „kiegyezni, az mindig hatalmi kérdés, nem pedig erkölcsi”. Márpedig a hangsúly szerinte az utóbbin volt s maradt, ezért teszi fel ismét, vajon az elsőbbséget élvező gazdasági után nem „az érzelmi és szellemi megújulásra van-e szükségünk”. A politika figyelmébe ajánlja – mintegy az ellenzéki határozatra válaszul –, hogy a magyar progresszió él, létezik, „szélsőségeivel, de a szélsőségeket egyensúlyban tartó felelősségtudatával”.

Az *Előhang...* maga is csöndes és tapintatos volt ahhoz a beszédhez képest, amelyet végül, eredeti szándékát megváltoztatva, elmondott. Ezt „konszenzuszfelmondónak” minősíti a szakirodalom, figyelmen kívül hagyva, hogy már az *Egy nomád értelmiségi* is ezt a jelzőt érdemelte ki – s egy alkut kétszer felmondani feledékenységre vagy tréfás kedvre vall. Csoóri azonban nem tréfált a kulturális politikát bírálva. „...Ne csak az történjék, hogy Aczél György elvtárs Déry Tiborral, Illyés Gyulával és másokkal fehér asztal mellett nagyon komoly és fontos beszélgetéseket folytat” – intett, a maga érintettségét nem hozva szóba, azt viszont igen, hogy „a módszer elöregedett”. Azzal érvelt, hogy „egy felnőtt és tekintélyes Írószövetség megteremtése a politikai hatalom demokratizálása, tehát segít a politikai hatalomnak. Az olyan munkamegosztás, amelyben benne rejlik a szabadságadó személye; nyilvánvalóan a demokratizálásban is ez rejlik. Nem más a demokrácia, mint valamilyen megosztott hatalom.”¹⁴ Erre (is) reagálva mondta Aczél György: „A mi népi hatalmunk sajnos, önkorlátozó hatalom, huszonöt éve egyfolytában korlátozzuk magunkat. Az Írószövetségben is erős partnert keresünk, nem paternalista kegygel, hanem azért, mert szükségünk van rá. Mert szükségünk van a vitára.”¹⁵

Az újabb, az írók körén jóval túlterjedő vitát – anélkül, hogy a nyilvánosság fórumaira vitte volna – hamar „kiprovokálta” a hatalom: az első ellenzéki határozat óta másfél év sem telt el, s már szükségesnek tartotta a második meghozatalát. Az eljárás ugyanaz, mint előbb: a TKKO Kornidesz–Knopp-féle jelentése a Politikai Bizottságnak, majd erre támaszkodva állásfoglalás (most ez a neve a dokumentumnak) 1982. március 30-án. A lengyel szükségállapot is éberségre inthetett, sürgetően hathatott, ám nem erre, hanem a hazai ellenzék körében tapasztalt „új mozzanatokra” hivatkoztak. A „népfrontos” összeállítású Bibó-émlékkönyvre, főként pedig a szamizdat szervezett terjesztéseire, a lap- és könyvkiadás megerősödésére, a Kisúgó, a Beszélő, az AB Kiadó tevékenységére például. A jelentés két csoportot mutat be: az álradikális, kozmopolita vonásokat hordozó mellett a népies hagyományokra alapozó nacionalistát, s itt Csoórit nevezi meg vezetőként; ők Tornai Józseffel – írásaik révén – „nyugati fellazító központokhoz és kémszervezetekhez kötődnek”. Ehhez képest az állásfoglalás ismét anonim: nem nevezi néven sem kettejüket, sem a csoportokat – jóllehet „nacionalista uszítást” emleget, egyetértve a jelentés kitételével, miszerint külső, ellenséges erők támogatják őket, hogy „nyílt vitát provokáljanak hazánk és a szomszédos szocialista országok párt- és állami vezetése között”. Az állásfoglalás az ideológiai-politikai vitát tekintette az ellenzékkel szembeni fellépés legfőbb eszközének, adminisztratív intézkedések hozataláról nem rendelkezett.¹⁶

Hogy a Jaruzelski vezényelte katonai puccs példája ott lebegett a pártvezetők előtt, bizonyítja: a párttag írók kommunista aktívájának 1982. április 30-i ülésén is – azaz már a második ellenzéki állásfoglalás után – az Írószövetség közgyűlése állt a vita középpontjában. Az irodalmi társaságok létrehozásának ügye, a pluralizmus kérdése külön-külön, általában pedig, amire Tóth Dezső figyelmeztetett: „kicsiben a lengyel úthoz vezető helyzet alakult ki, döntően az Írószövetség munkája körül. Kulcskérdésekben alku jellegű vita folyt a közgyűlésen a politika és a szövetségesek közt.” Nem mondta ki, hogy nincs alku tovább, mégpedig azért nincs, mert „a szavazásnál a marxisták ellen ment a játék” – megnyugtatta, hogy az ország állapota stabil. A szavazást illetően azonban egyoldalúan ítélkezett: a választmányból nemcsak a marxisták maradtak ki – Király István, Pándi Pál, Szabolcsi Miklós, Gyurkó László –, hanem az ellenzékiek közül Eörsi István, Konrád György és Réz Pál

is. Így, persze, többek szemében még világosabban tagolhatónak mutatkozott két csoport: az egyiknek – a tagrevíziót és egységes írószövetségi pártalapszervezetet javasló Nemes György szerint – Mészöly Miklós, a másiknak Csoóri a „vezéralakja”. Erről korábban, február 24-én tárgyalt a kommunista aktíva, ahol akadt fölszóaló, aki panaszkodott és tiltakozott, hogy „egyelőre mamelukszerpet töltünk be”. Akadt viszont, aki nem a megbántott, a csalódott ember helyzetében szólalt meg, Király István, hangoztatván, Csoórit „nem tartja ellenzékinek, a rendszer alapjait nem kérdőjelezi meg”. Vele ellentétben Óvári Miklós, az ideológiai titkári székben Aczél követője azt fejtegette, „Csoórral nincs olyan szövetség, mint volt Illyéssel, Veres Péterrel, Németh Lászlóval; példa erre Csoórinak az a törekvése, hogy az értelmiség mondja fel a kompromisszumot a hatalommal, vagy a nemzeti és a szocialista szembefordítása”.¹⁷

Jó egy év elteltével már Király tanár úr se talált volna érveket Csoóri megvédésére. A Duray-könyv, a *Kutyaszorító* előszavának szerzője – ahogy erről a Kiss–Knopp-beszélgetések kapcsán már volt szó – maga is kutyaszorítóba került. Esszéje, a *Kapaszkodás a megmaradásért* minden korábbinál erősebb és hosszán tartóbb ösztönyt zúdított a fejére. A párt lövegkezelői s kartács-őrmesterei készenlétben figyeltek már előbb is, a két vezéralak, Mészöly és Csoóri csoportja képviselőinek „összejátszását” tapasztalva az Írószövetség választmányi ülésén 1982. október 22-én és november 5-én. Itt a Tiszatáj, illetve a Mozgó Világ helyzetét s lemondásra felszólított főszerkesztőinek sorsát vitatták meg, úgy, hogy – a TKKO jelentése szerint – „senki nem állt ki az irodalompolitika mellett”.¹⁸ Az erdélyi Ellenpontok szerkesztőinek letartóztatása s az ez ellen való – már említett – tiltakozás, továbbá Duray Miklós letartóztatása is erre a hónapra, novemberre esik. Csoóri esszéje mindjárt utánuk születik, még 1982-ben, mielőtt a per – 1983. január 31-én – elkezdődne, elhalasztódna, majd februárban felfüggesztődne. A fenyegetés azonban – „vádemeléssel vagy ideggyógyintézetrel” – tartósan megmaradt.

Mint ahogy – ez a *Kapaszkodás...* alap gondolata – évek, évtizedek óta tart a határainkon túli magyar kisebbség „jogfosztása”, kitaszítotttsága is, romlik a helyzete, és ez ellen a „mi tapintatos taktikánk egy fabatkát sem ér”. Az esszé főként romániai esetekkel szemlélteti, hol tart a „megszégyenítés, társadalmi és lélektani abszurditás”, arra a talán túlzó következtetésre jutva (habár a *Nem lehet* Makkai Sándorával egyetértésben), hogy „nincs olyan kisebbségi magyar, akit sora így-úgy ne torzított volna el, és meg ne fertőzött volna gyanakvással”. „Örületbe csúszó torzulásokról” beszél, s úgy véli, mögöttük ott van a „törvény: a szocializmus végiggondolatlan eszmerendszere és gyakorlata”.

A kijelentés önmagában is védhetetlen. Hát még, hogy a „bajt kiváltó okok” között első helyen „rögtön az egypártrendszer” említi, hisz ahol több párt van, ott az egyiknek akár érdekből, akár meggyőződésből „föltétlenül vállalnia kell a nemzetiségek gondjait”. (Azóta tapasztalhatta, nem föltétlenül van így.) A másik okot a magántulajdon megszüntetésében, illetve komoly korlátozásában, a harmadikat pedig „a kisebbséget lelkiileg, nyelviileg, morálisan védő egyházak” megroppantásában látta, a további okok közül kiemelve, hogy „a szocialista sovinizmusnak semmi sem jött úgy kapóra, mint a lendületes iparfejlesztés, városfejlesztés, a munkaerő-mozgatás kényszere”. Végül, Duray könyvének amerikai megjelentetését kényszernek tartva, a szerző mentségéül hozza fel, amit saját magára éppígy vonatkoztathat: „nem a politikai botrány, nem az anarchia s nem a terrorizmus eszközeit választja, hanem a megegyezést kereső ember egyetlen módszerét: a vallomásba ágyazott igazmondást”. Mentegethette volna még magát, ám biztosan tudta, hogy nincs bocsánat.

Az MSZMP Központi Bizottsága nem volt rest: 1983. június 13-án a TKKO jelentése alapján határozatot hozott – egy előszó ügyében! Hangsúlyozta, hogy a szerző engedély nélkül juttatta ki a Püski Kiadóhoz, s utólag is vállalja tettét (és írását), mert „lelkiismereti parancsnak engedelmeskedett”, és mert amit „leírt, az eltölpül a valóságos helyzethez, a határainkon túl élő magyarság sorsának tűrhetetlenségéhez képest”. A határozat szerint az előszó megállapításai „alkalmasak a szocializmusellenes, nacionalista indulatok felszítására, és sértik külpolitikai érdekeinket is”. A határozat döntött arról, hogy nyilvánosan kell válaszolni az – itthoni nyilvánosság előtt ismeretlen – írásra, vissza kell utasítani főbb megállapításait. Nem utolsósorban el kell érni, hogy „a szükségessé váló adminisztratív intézkedéseket a kérdés iránt érzékeny értelmiségi közvélemény értse és elfogadja”. (A módszerekről s főleg az eszközökről nem ejtett szót.) Az intézkedések, azaz szankciók pedig: „további intézkedésig” Csoóri az Írószövetség képviselőjében nem utazhat külföldre, a Kiadói Főigazgatóság leállítja, a lapokat, folyóiratokat felügyelő Tájékoztatási Hivatal pedig megtiltja politikai tartalmú írásainak közlését (hogy hol bújik meg az ilyen tartalom, kifejtetlenül hagyták), továbbá

az illetékes tanácsi művelődésigazgatási szervek megakadályozzák a nyilvános fellépéseit. Mind-
ezt a művelődési miniszterhelyettes (Tóth Dezső) volt köteles közölni az íróval. Pár nap múlva, június
17-én az Írószövetség rendkívüli elnökségi ülésén a minisztérium illetékes elvtársai közölték:
Csoórinak a nem politikai tartalmú írásai sem jelenhetnek meg.¹⁹ Ki nem mondták volna: ez bizony
maga a szilencium. A csend. Az elhallgattatás.

Mérföldkő ez a tekintetben, hogy ezt követően – ahogy Révész Sándor fogalmaz – „teljesen nyil-
vános és elismert volt a személyre szóló tilalom”.²⁰ Lehet véletlen egybeesés, de tudatos döntés kö-
vetkezménye is, hogy a *Kapaszkodás...*-ra válaszoló cikk, Hajdú János *Utószó egy előszóhoz* című
másfél kolumnás írása ugyanazon a napon jelent meg – 1983. szeptember 16-án – az *Élet és Iroda-*
lomban, amikor Kulin Ferencet, a *Mozgó Világ* főszerkesztőjét felmentették, súlyosan kifogásolva,
hogy a „magyar nyelvű irodalom egységét az osztályszemlélet kiiktatásával, esetenként nacionalis-
ta nézetek »igazolásával« véli építeni”. Ettől kezdve nemcsak az Írószövetség elnökségi és választ-
mányi ülésein bírálták a kulturális politikát, hanem a *Mozgó Világ*ot magukénak érző József Attila
Körben is. A JAK egy tiltakozást és egy állásfoglalást is megszavazott az eljárás ellen, a szövetség
pedig a szankciók „boszorkányüldözéssé fajuló” kibővítését kárhóztatta. Hajdú cikke nem váltott ki
– mert nem válthatott – nyílt vitát. Elemzésre érdemes lett volna pedig a fejtegetése: a józan ész azt
„diktálja, hogy minden nemzeti energiánkat a haza materiális és szellemi erősítésére koncentrá-
ljuk”, a „kisebbségi válsággócok elemzése” helyett – ugyanakkor mi sem magától értetődőbb, mint
„a törődni akarás azokkal a magyarokkal, akik – s ezt viszont félreérthetetlen egyértelműséggel kell
mindig a szánkra venni – véreink, de nem honfitársaink”. Hogy Hajdú (és írásának megrendelői) kire
milyen feladatot róna „véreink” dolgában, a megfejtést bizonytalansággal arra a Csoóri Sándorra hagyta, aki
szerinte „túlságosan is messzire jutott az önszugesztio révén sámán-váteszi szerepének kidolgo-
zásában”.

A szilenciumnak még korántsem volt vége, amikor – 1984 nyarán – a népiek megelégtették a ké-
relmeik körüli huzavonát, s egyenesen Kádár Jánoshoz fordultak feliratukkal, azaz július 27-én kelt
levelükkel. A „tizenkilencek” beadványát Bíró Zoltán lakásán a házigazda mellett Bakos István, Czine
Mihály, Fekete Gyula, Für Lajos, Gombos Katalin és férje, Sinkovits Imre, a néprajzos Halász Péter,
Kis Pintér Imre, Kodolányi Gyula, Kovács István, Madaras József, Sára Sándor, Vekerdí László, Zelnik
József és Nagy Gáspár, Kiss Ferenc, valamint Csurka és Csoóri írták alá. A címzett szerint is „elfo-
gadható, normális” hangú levélben kérelemként (vagy követelményként) szerepelt a Bethlen Alapít-
vány, a Hitel engedélyezése, az Erdély történetéről szóló kötet kiadása, a magyar nyelvű tévéadás
határainkon túl is foghatóvá tétele, a Magyarságtudományi Intézet megalapítása s egy kisebbség-
ügyi államtitkárság létrehozása.²¹ Miután a Politikai Bizottság megbízta Aczél Györgyöt, hogy tár-
gyaljon a „tizenkilencekkel”, bízni lehetett a kérések teljesítésében. Hiába – a párt halogató taktiká-
ja következtében lassan eltelt egy év, minden eredmény, azaz a kérések teljesítése nélkül. A levél-
írók ekkor határozták el,²² hogy még egy utolsó levelet küldenek Kádárnak, leírva: partnereik „a sa-
ját politikai bizottsági döntéseiket sem hajtják végre”, amivel ők nem tudnak mit kezdeni, ezért be-
fejezik a tárgyalásokat.

Ha lassan is, mégis mozdult valami: 1985 júniusában Köpeczi Béla levélben tudatja az aláírók-
kal, hogy a Bethlen Alapítvány iránti kérelmüket jóváhagyták; elkészült az *Erdély története* is (meg-
jelenik a következő évben az Akadémiai Kiadónál). Ugyanebben a hónapban zajlik le az ellenzékiek
háromnapos (június 14–16.) monorierdői tanácskozása is, az itt elhangzott, *Eltemetetlen gondok a*
Duna-tájon című előadásával (és máskülönben is) Csoóri újra magára irányítja a hatalom figyelmét.
Aligha meglepő pedig – az újdonság erejével sem szolgál –, hogy a „nemzetiségi sorsba süllyesztett
hárommilliónyi magyart” fenyegető veszélyekről, veszedelmes szegényedéséről szól, mégpedig
olyan távlatot választva, ahonnan a szocializmus hazai formája, alakulása még elismerő szavakat is
kap. „A magyar demokrácia példamutató kísérlete – írja – nemcsak a valóságban, de az utólagos ér-
telmezésben is elvérzett. Nem a nemzet erénye, de ismét a nemzet bűne lett. Nincs tehát semmi
meglepő abban, hogy a kádári konszolidáció is csak politikai természetű, nem pedig nemzeti kon-
szolidáció lehetett. A népi írók elleni 1958-as párthatározat tételesen is bizonyítja ezt. Oldódhat és
változhat minden, de a jövő felé való moccanásokból a nemzeti kérdések iránti vonzalmat ki kell ik-
tatni.” Baj van az egész magyarság lelki-szellemi életével – jelentette ki, hozzátéve –, „csupán a
jobbélhez igazodó ösztöne élénk”. S mint máskor, most is a hatalmi szervek felelősségét vetette fel,
példával élve: „Amit, mondjuk, a román Securitate, önérdékét tekintve, nacionalizmusnak ítél,

ugyanazt a magyar pártvezetés és a belügy emberei – ellenzékiiségnek.” Előadását a találkozó szervezője, Kenedi János mint a nemzeti kisebbségek védelmére felszólító tettet, mint 1948 óta a „legjelentősebb írói cselekedetet” méltatta.

A párt vezetői, a kulturális politika irányítói egészen más véleményen voltak – erről tanúskodik, hogy 1986. július 1-jén meghozták a harmadik ellenzék-határozatot. Amit, persze, nemcsak a monoriérdői tanácskozás, a két ellenzéki csoport együttes fellépése tett indokolttá, hanem az előző év októberében pesti magánlakásokon megtartott Alternatív Kulturális Fórum is, ahol – egy időben az Európai Kulturális Fórum hivatalos rendezvényeivel – a zöm a demokratikus ellenzék képviselőiből állt, ám részt vett rajta Csoóri is. Ugyancsak a hatalom elleni fellépésnek minősítették azt az 1986 januárjában készült, az Elnöki Tanácshoz küldött beadványt is, amelyet több mint két és fél ezren írtak alá, a tiltakozást kezdeményező hét vezető – Bába Iván, Kenedi János, Kis János, Mécs Imre, Vargha János, Donáth Ferenc és Csoóri – mellett. A bős–nagymarosi vízlépcső-rendszer megépítése ellen fellépők röpiratba illően érveltek, milyen károkat – túl a környezetvédelmieken – okozhat, ha a kormány nem áll el a szándékától. Erre építve, ezt erősítve adta közzé április 16-án a Die Pressében harminc magyar értelmiségi (köztük Balczó András és – természetesen – Csoóri) azt – az ugyancsak egy röpirat céljaival egyező – felhívást, amely az osztrák közvéleményhez fordult, kérve, „akadályozzák meg, hogy Ausztria akaratlanul is beavatkozzék a magyar kormány és a magyar társadalom közötti vitába”. Túl mindezekre, ez az év jegyzi a „lánchídi csatát” is, a március 15. megünneplésére összegyűlt tömeg felosztatását, „szétverését” – így tehát volt mivel foglalkozniuk a határozat készítőinek, akik mindvégig „ellenséges csoportokról” – és nem ellenzékierőkről – szólnak. A „nacionalista vagy nemzeti radikális irányzat” úgy jelenik meg, mint amelyik a szocializmus eszmerendszerét nem utasítja el egyértelműen – pedig a *Kapaszkodás a megmaradásért* elég egyértelműen beszélt –, ám a Magyarországon kialakult szocialista viszonyokat és intézményeket a „nemzetre ráerőszakolt, tőle idegen rendszerként” állítja be. A határozat újdonsága a párt önelemzése, önértékelése, annak a felvetése, hogy – mint a jelentés írta – „a párton belül nem volt és ma sincs meg a szükséges eszmei-politikai egység”. Csizmadia Ervin szerint az ellenzékkel szembeni bánásmód alapelveit egy „saját szerepébe vetett hitében sem biztos” vezetői csoport jelölte ki, így próbálva „úrrá lenni a saját maga elbizonytalanodásával előálló helyzeten”. Ennek ellenére vagy éppen ezért feladatul tűzték ki, hogy „le kell leplezni” az ellenséges csoportok és a nyugati emigráció kapcsolatát, mégpedig azért, mert „egy súlyos tabut, *Magyarország szövetségi rendszerhez tartozását* kezdték ki”.²³

Ez után az 1988. február 9-én elfogadott negyedik ellenzék-állásfoglalásig (amely tehát nem határozat és nem jelentés, hanem tájékoztató alapján született) is az Írószövetség különböző ülései – elnökségi, választmányi – voltak az ideológiai csatározás helyszínei. Nem utolsósorban az 1986. november 29-én és 30-án lebonyolított közgyűlés, amelynek már a megtartása is kérdéses volt, felmerült, hogy az állami szervek nem engedélyezik az összehívását. Óvatosságra intette s bizalmatlanná tette őket, hogy az elsősorban a Nagy Gáspár-vers, *A Fiú naplójából* közlése miatt felfüggesztett Tiszatáj ügyében a választmány levelet intézett a Központi Bizottsághoz és a Művelődési Minisztériumhoz, és ha – mint Csoóri minősítette – „szinte alázatos” hangú, „már-már fejhajtással felérő” volt is a feliratszámba menő beadvány, mégiscsak egyet nem értését fejezte ki a szerkesztőség felszámolása, a szerkesztők elbocsátása miatt. De az októberben 1956 újra- vagy átértékelése érdekében a demokratikus ellenzék indíttatására megfogalmazott, '56 öröksége mellett hitet tevő közös nyilatkozat sem a hatalommal való szóértés vagy megegyezés reményének kifejezése volt – kiváltképp, hogy Csurka és Csoóri feltétele ellenére „tömeges” (ez esetben ötven) aláírást gyűjtöttek össze. A közgyűlést megelőző egyik – augusztus 21-én tartott – elnökségi ülésről Balogh Ernő, a Központi Bizottság kulturális osztályának munkatársa jegyezte fel, hogy Csoóri, Csurka és Fekete Gyula keményen bírálta a politikai vezetőket, továbbá, hogy Csoóri és köre „a kulturális politikával szembeni éles – minden korábnál keményebb és elszántabb – konfrontációra, látványos szakításra törekszik”.²⁴

Talán ennek a feltevésnek, előérzetnek is szerepe lehetett abban, hogy – a Hajdú János-féle *Utószó...* megnevezésével élve – maga az „ország első embere”, Kádár János gondolta úgy – filmrajongó volt –: nincs idő tovább tétovázni, háttérben maradnia. S két Politikai Bizottsági ülésen is – szeptember 9-én, illetve november 4-én – magához ragadta a szót, egyenesen Csoóriról beszélve.

Mondandója arról árulkodott, hogy ismerte, olvasta a felszólalásait, írásait. Így amikor azt fejtegette, Csoóriék félig-meddig legalizálni és tárgyalópartnerként elismertetni akarják magukat, akkor a '81-es közgyűlésen elhangzottakra is reagált. Szerinte „ez nem írószövetségi politika”, azzal együtt, hogy nagyobb mozgási teret, publikációs lehetőségeket akarnak itthon, tudatosan próbálgatva, „hol a határ, és provokálnak bennünket”. A Tiszatáj szüneteltetésével is kapcsolatba hozta a költőt, hangsúlyozva, hogy „amíg egy épkezláb szerkesztőség nincs, amit mi irányítunk, és nem a Csoóri meg a Csoóri osztrák barátai és a mögöttük álló más barátok, nem tudom én, kik”, addig nincs újramezítés. Ugyanakkor mintha megelégedte volna a vádaskodást, kijelentette, akiről beszél, azt nem tartja „kifejezetten ellenségnek vagy imperialista ügynöknek”, hanem inkább – ötvenhat éves ekkor az író – egy „politikailag felelőtlen, nacionalista ifjú titánnak”, aki „valakinek az utódja akart lenni, ahogy más Veres Péternek utódja szeretne lenni”. Nem teljesen világos beszéd, de hisz épp a tisztánlátáshoz szükséges hírforrások elégtelen voltát teszi szóvá, szinte keseregvén, hogy „amit mi itt tárgyalunk, az innen kiszivárog, és [...] eljut Csoóriig. De hogy Csoóri mit tárgyal Csúrkával, arról nincs értesülésünk.” Sajátos megfogalmazása, átírása ez a szovjet atomtudós, Szaharov nevéhez kötött paradoxonnak, aki így jellemezte a Sztálin utáni diktatúrákat: mindent megtesznek azért, hogy a polgárok ne mondják ki, amit gondolnak, ugyanakkor mindent megtesznek azért, hogy mégis megtudják, mit is gondolnak. Mindenesetre Kádár beszédének folytatása kifakadás: „Így nem lehet harcolni. Ezért kérem, hogy igazítsunk a gyakorlaton.”

A novemberi ülésen – feltehetően az ellenzék említett októberi közös nyilatkozata hatására – keményebb hangot ütött meg Kádár, kormánybiztos küldését „vagy egyszerűen” az Írószövetség működésének megszüntetését, esetleg – mint közvetlenül 1956 után – az Irodalmi Tanács felállítását, netán más írói szervezet vagy csoportosulás létrehozását is kilátásba helyezve. Mindezek előtt azonban ismét fontosnak tartotta, hogy jellemezze az „ifjú titánt”: „Nem mondom, hogy például Csoóri ellenség, mert az ember nem ragaszt könnyen ilyen jelzőt nevekhez, de azért Csoóri elszólta magát. Kifogásolta a párt vezető szerepét, az egypártrendszer, a szövetkezetek létrehozását, az egyházak korlátozását” – foglalja össze a *Kapaszkodás...* röpiratba való lényegi mondanivalóját. Egy kis humort is megenged magának: „Szebben már nem tudnám kifejezni a másik platformot”, mielőtt újra harcra hív: „Ezekben a kérdésekben ütköznünk kell, akármit akar szubjektíve ő maga vagy a vele haladók.”²⁵

Az írószövetségi közgyűlés aztán igazolta a pártközpont félelmeit. S nem is annyira a felszólalások miatt, amelyek közül a Politikai Bizottság számára hamar elkészített jelentés szerint a Sánta Ferencé, Albert Gáboré, Fekete Gyuláé és Csúrkáé, no meg Csoórié volt a „legellenzékibb” beszéd. Inkább a hetvenegy tagú választmány összetétele okozott gondot, ahol megerősödött – a jelentés szavaival – Csoóri „híveinek tábora”, gyakorlatilag többségbe kerültek, kiestek viszont olyan „kipróbált kommunisták”, mint Bata Imre, Garai Gábor, Molnár Géza és így tovább. A kialakult helyzettel a hatalom olyannyira elégedetlen volt, hogy Köpeczi Béla művelődési miniszter, miután a szövetség megválasztotta az új elnökségét és titkárságát, bejelentette:²⁶ az Írószövetséget nem tekinti a magyar írók egyedüli képviselőjének – tette ezt azután, hogy kilátástalanná vált egy olyan „új” szövetség, szervezet létrehozása, amelyet a „régiből” kilépők – például Juhász Ferenc, Szabó Magda, Gyurkó László, Ördögh Szilveszter, Szerdahelyi István és mások – alkottak volna. Közgyűlési felszólalásában egyébként Csoóri vallomást tett. Nem azzal, amikor azt vetette fel, hogy „itt ülünk egy teremben, és gyűlölködve nézünk egymásra”, hanem amikor mintegy kikérve magának a terembe „a csöndes fenyegetés légkörét” behozó, „szelídebb paraszt-Révai hangját”, azaz a Központi Bizottság friss titkáráét, Berecz Jánosét. Arról beszélt: „ha kibontakozhatott volna Magyarországon a reform – akkor bizonyos, hogy én most a reformisták között vagyok, és nem sodródok bele semmilyen ellenzékbe, illetőleg »mintha-ellenzékbe«”.²⁷

Ez a „mintha-ellenzék” szerep, meglepetésre, mintha visszaköszönné a fentebb emlegetett negyedik ellenzék-állásfoglalásban is. Ebben ugyanis a két évvel korábbi határozathoz képest az a legnagyobb változás – Csizmadia Ervin elemzését követve ismét²⁸ –, hogy az akkor az „ellenséges” kategóriába sorolt népi, illetve demokratikus ellenzék egyenlő súllyal szerepeltek, 1988 februárjában viszont lényegében csak a demokratikus ellenzék minősült ellenségesnek, a népiek átkerültek az ellenzékiek, vagy ahogy a dokumentum fogalmazott, az alternatívok csoportjába. Feltehetően az is indokolta a változtatást, amit az állásfoglalás alapjául szolgáló tájékoztató hangsúlyozott: a közhangulat tovább romlott, „a párttagok egyre kevésbé vállalják a politika képviselőit és védelmét”,

a „párttagság véleménye nem tér el lényegesen a lakosságétól, sőt sok tekintetben kritikussabb és türelmetlenebb”.

S itt tulajdonképpen le is lehetne zárni azt a dossziét, amely a hatalom látókörébe került Csoóri Sándor „anyagát” tartalmazza. Ha a negyedik állásfoglalást olvassa, föllélegezhetett volna a költő: már a nyolcszázézes párttagság is gyakorolja, hogy kell a fennköltlen züllő ország szemével farkasszemet nézni. A rendszerváltoztatásig, 1989-ig volt még ugyan egynéhány akció, amelynek a szervezésében részt vett, például az 1988. június 27-én a romániai falurombolás ellen tartott, több tízezer embert megmozgató tüntetésében. Aztán az első lakitelki találkozó után (1987. szeptember 27-én nincs ott, amerikai felolvasó körúton vesz részt) a második következik (1988. szeptember 3-án), ahol szervezetté alakul a Magyar Demokrata Fórum, megválasztják az első elnökségét, elfogadják alapszabályát. Csoóri egyike az alapító atyáknak, kihagyhatatlan az ügyek intézéséből. A régen óhajtott folyóirat, a *Hitel* is megkapja az engedélyt az indulásra, s ugyanezen év novemberében az utcára is kerül az első száma. A Csoóri és a népiek képviselte gondolat, a nemzeti öntudatosodás és erkölcsi-szellemi önvizsgálat eszméje nyilvánosságot kaphat. Hatalomra kerülhet. Akárcsak a költő, aki a demokratikus rendszerben köztársasági elnök is lehetne, hasonlóan Václav Havelhez, akinek a Charta '77 aláírójaként annak idején a védelmére kelt. Ő azonban nem vágyik stallumra. A közírói szerep nyílt gyakorlására, ellátására annál inkább. Ez az önként vállalt feladat íratja meg vele 1990 nyarán a *Nappali Holdat*, hogy vele, pontosabban az esszé pár mondatával – ahogy monográfusa, Görömbei András állította²⁹ – kirobbantsa a „magyar szellemi élet talán legnagyobb fantomháborúját”. A mondatokba foglaltak egyik esetben – Monostori Imre meggyőző érvelése szerint³⁰ – nem feleltek meg a valóságnak. Nem volt igaz, hogy a magyarság és a zsidóság „szellemi-lelki” összeforradásának lehetősége az 1944-es vézskorszakkal megszűnt, hiszen maga válaszolja Kertész Ákosnak, hogy a zsidóság egy részét „az ötvenhatos forradalom forrasztotta össze a magyarsággal”. Abban viszont, amit a jelenbeli „fordított asszimilációs törekvésekről” írt, vagyis arról, hogy „a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot”, és „ehhez olyan parlamenti dobantót ácsolhatott magának, amelyet eddig még nem ácsolhatott soha”, az irodalom- és eszmetörténész szerint úgy van igaza, hogy kijelentésében nincs sértő elem. Mind történelmileg, mind szociológiailag ugyanis normális és mindennapos jelenség szerte a világon – magyarázza Monostori –, hogy egy szellemi áramlat vagy csoport a saját ideológiája, stílusa, gondolatvilága dominanciájának elérésére törekszik. Csoóri szintén Kertésznek feleli, hogy ő a nemzeti tudat állapotát, „a magyarság önvédelmi ösztönének a hagyományát” félti azoktól a szabadelvű szellemi erőktől, amelyek szerint a nemzeti érzés „fogyatékos, valamiféle barbár örökség. Ráadásul veszedelmes is.” Másutt, nehezen viselve a rászabadult indulatokat, alpári sértegetéseket, antiszemita ként történő megbélyegzését, felveti: „Miért gondolja a zsidóság jelentős része, hogy a nemzet elveszített önérzetének a visszaszerzése föltétlenül őellené irányul?”

A szocialista hatalom látóköréből a *Nappali Hold* írója nem egy másik hataloméba került, hanem egy másféle hatalmi harc közepébe, amelyet a pártok szintjén az SZDSZ vívott a kormányerővé vált MDF-fel, az irodalomban viszont a feladatvállaló, a nemzeti közösség szolgálatát képviselő irány a valóság-vonatkozásokat, referenciákat háttérbe szorító, ha nem teljesen megtagadó posztmodern felfogással. A „nemzeti költő” tekintélyét ideje volt megtépní, új kánont kívánva. Csoóri lassan a demokratikus rendszer látóterének peremére szorult. A mindenkori hatalom lemondott arról, hogy kitüntetett érdeklődést tanúsítson iránta, konkrétan. És az irodalom iránt, általában.

JEGYZETEK

¹ Ld. CSIZMADIA Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék [1968–1988]*, T-Twins, 1995, 144.

² Idézi: RÉVÉSZ Sándor, *Aczél és korunk*, Sik, 1997, 283.

³ Ld. PINTÉR M. Lajos, *Ellenzékben 1968–1987*, Antológia, Lakitelek, 2007, 37.

⁴ HATVANI Dániel, *Tilalomfák árnyékában*, Püski, 1997, 29–44.

⁵ VÖRÖS László, *Szigorúan ellenőrzött mondatok*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2004, 94.

⁶ Ld. PINTÉR M., *i. m.*, 36–38.

⁷ JAK Füzetek I., Magvető, 1982, 102–105.

⁸ Ld. RÉVÉSZ, *i. m.*, 278.

⁹ Ld. CSIZMADIA, *i. m.*, 115.

¹⁰ *Uo.*, 192–196.

¹¹ VÖRÖS, *i. m.*, 235–238.

¹² *Milyen lenne ez a lap? = Leveles könyv. Egy korszak töredékei 1956–88*, vál. HORGAS Béla, LEVENDEL Júlia, Liget Könyvek, é. n., 311–316.

¹³ *Keressük meg a szerves értékek rendjét = Leveles könyv, i. m.*, 284–286.

¹⁴ CSOÓRI Sándor, *Felzárkózások a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésein*, Alföld, 1990/3, 24.

¹⁵ Idézi: CSIZMADIA, *i. m.*, 259.

¹⁶ Ld. PINTÉR M., *i. m.*, 52–56.

¹⁷ VÖRÖS, *i. m.*, 244–249.

¹⁸ Ld. RÉVÉSZ, *i. m.*, 306.

¹⁹ Ld. PINTÉR M., *i. m.*, 66–70.

²⁰ RÉVÉSZ, *i. m.*, 344.

²¹ BÍRÓ Zoltán, *Elhervadt forradalom*, Püski, 1993, 11.

²² BÍRÓ Zoltán visszaemlékezése, ld. PINTÉR M., *i. m.*, 83–84.

²³ CSIZMADIA, *i. m.*, 339–344.

²⁴ MÜLLER Rolf, *A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja. 1986*, Kortárs, 2001/7, 58–59.

²⁵ Kádár beszédei a Csizmadia Ervin szerkesztette dokumentumgyűjteményből – CSIZMADIA, *i. m.* – idézi: PINTÉR M., *i. m.*, 134–135., 152–153.

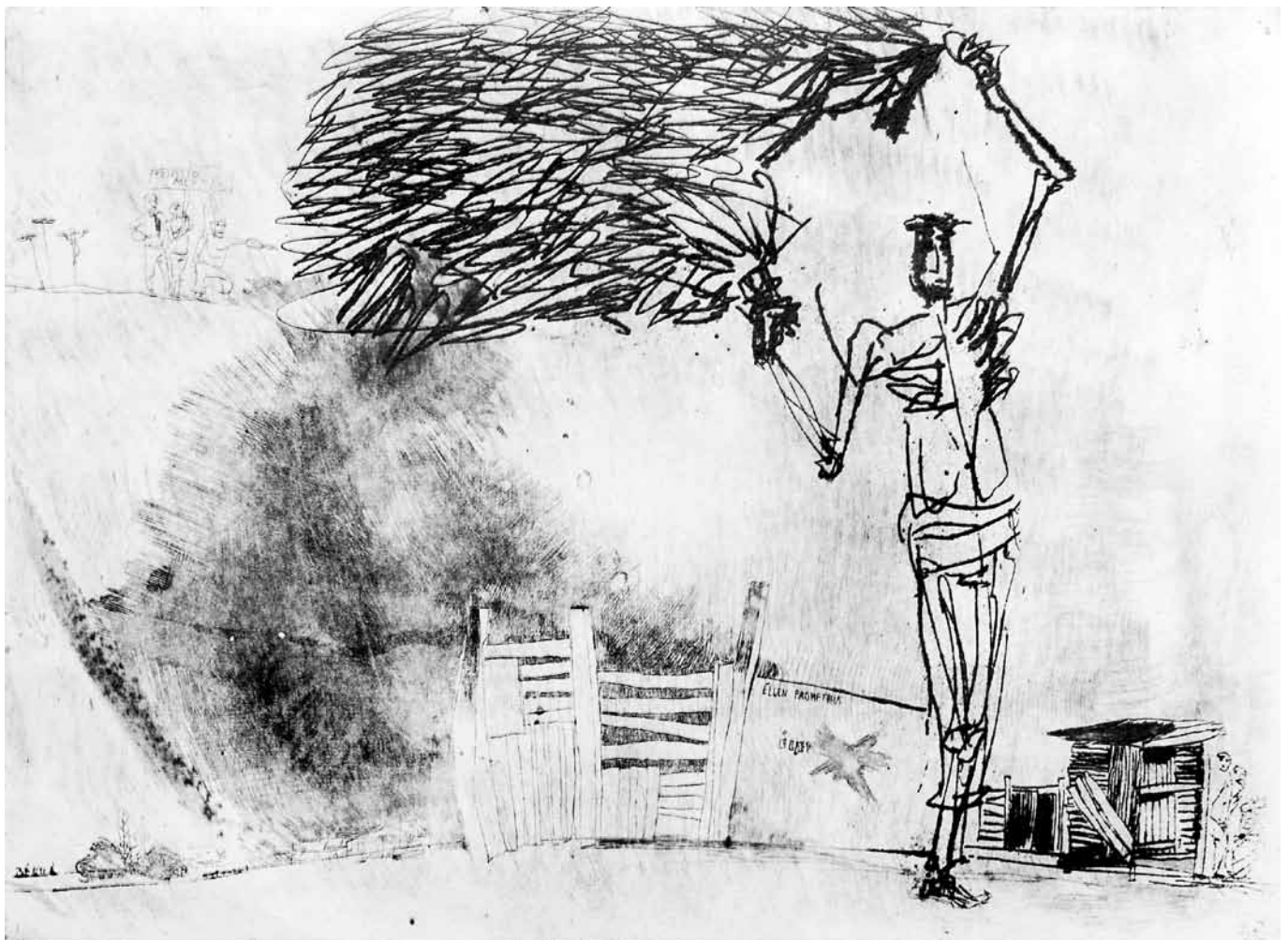
²⁶ *A művészeti szövetségek közgyűléseiről*, Népszabadság, 1987. január 31.

²⁷ CSOÓRI, *Felzárkózások... i. m.*, 26.

²⁸ CSIZMADIA, *i. m.*, 436–438.

²⁹ GÖRÖMBEI András, *Nagy László költészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 210.

³⁰ MONOSTORI Imre, *A tenger és diólevél esszéinek világa = Uó, Rég múlt?*, Kortárs, 1998, 172–173.

VILCSEK BÉLA

A vers legyen velünk!

Turczi István 60 éve

VILCSEK BÉLA (1956) Budapest

Turczi István kezdettől fogva sajátos életút és pályaalakítás megvalósítására törekszik. A hetvenes évek közepén színjeles érettségi birtokában nem áll fizikai munkát vállalni, a nyolcvanas évek elején frissen végzett bölcsészként pedig minisztériumi tisztviselelként elhelyezkedni. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján az egyetemi és egyetem körüli irodalmi-lapalapítási mozgolódásokat figyelemmel kíséri ugyan, de azokban aktív vagy érdemi szerepet nem vállal. Hatnak rá a korszakban hirtelen összetorlóddó legkülönbébb irodalmi és művészeti irányzatok (avantgárd, neoavantgárd, posztavantgárd vagy klasszikus modern, modern, posztmodern), de egyik mellett sem kíván kizárólagosan elköteleződni, egyiket sem kívánja kizárólagosan követni. Kezdetől fogva pontosan tudja (vagy érzi), hogy mit akar, s pontosan tudja (vagy érzi), hogy akaratának érvényesítéséhez minden készséggel és képességgel rendelkezik. Ennek megfelelően már a jórészt a hetvenes évek második felében született verseit tartalmazó első kötetének fülszövegében négy rövid és öntudatos tételmondatban megfogalmazza alapvető életelveit és célkitűzéseit, s ezeket évtizedekkel később sem kell ártékelnie vagy megtagadnia, mind a mai napig büszkén a magáénak vallhatja őket. S nagy valószínűséggel ez a tudatosság és öntudatosság a legfőbb magyarázata annak is, hogy sok pályá- vagy nemzedéktársától eltérően, kezdettől fogva nem valamely kitüntetett irányzat vagy szellemi műhely követésén vagy megteremtésén fáradozik, hanem ebben a tekintetben is a maga saját(os) útján kíván járni. Maga kívánja megválasztani és megformálni egyéni és egyedi szellemi és művészi kötődéseit, törekvéseit és kereteit, alkotói eszközeit, módszereit és területeit.

Turczi Istvánt alkotói életútján és pályaalakításában is mindenelőtt a végletek egységessége jellemzi. Egyszerre költő, próza- és esszéíró, drámák, hangjátékok és dalszövegek szerzője, verses és prózai művek fordítója, többnyelvű antológiák összeállítója, lapszerkesztő és könyvkiadó, irodalomszervező és írószövetségi programok létrehozója, moderátora, rádiós és televíziós műsorok vezetője, a legkülönbébb irodalmi és művészeti események és kiadványok kiöltője és megteremtője. Számára nem létezik éles határvonal lírai, epikai vagy drámai műfaj és műnem, magyar vagy idegen nyelvű beszéd- és írásmód, szépírói és szerkesztői tevékenység, műsorvezetői és közreműködői szerepkör között. Bátran vállalja és láthatóan élvezettel valósítja meg életében és munkásságában ezt a határnélküliséget, határtalanságot. Alkotás- vagy alakításmódjában e határnélküliség, határtalanság vállalása teszi alapvetően lehetővé számára, hogy akár egyetlen művön vagy kötetben belül is merészen vegyítse a lírai, epikai és drámai elemeket, az emelkedett vagy meditatív és a hétköznapi vagy szlenges megszólalást, a legkülönbébb megnyilatkozási formák és regiszterek közötti váltásokat és átlépéseket. S végső soron ez teszi lehetővé a számára, szigorúan szakmai alapon, hogy ha akarja, egyszerre lehet klasszikus modern, avantgárd és posztmodern, úgy dekonstruálhat, hogy közben struktúrát teremt, úgy analizálhat, hogy közben szintézist hoz létre.

Turczi István pályájáról eddig két monografikus igényű áttekintés készült. Az elsőt Kabdebó Lóránt írta 2007-ben, *Rögeszmerend. Turczi István művének tragikus derűje* címmel, a másodikat Szepes Erika 2013-ban, ennek címe: *A hagyományember – Turczi István költészetének mélyrétegei*. Az előbbi inkább az életút, az utóbbi inkább a pályaalakítás szempontjából vizsgálta az életművet. Két összegező jellegű tanulmánykötet is napvilágot látott Turczi Istvánról. Az elsőt Tarján Tamás állította össze a költő ötvenedik születésnapja alkalmából, s ötven pályatárs verses és prózai tisztelegő írását tartalmazta (*TURCZI 50 – 50 írás, 2007*). A másik gyűjteményes kötetet Radvánszky Anikó és Sütő Csaba András szerkesztette, s a 2010-ben rendezett kétnapos Turczi-konferencia anyagát adta közre (*Tények melankóliája. Tanulmányok Turczi István műveiről, 2012*). Az első ez esetben is értelemszerűen inkább az életút, az utóbbi a pályaalakítás szemszögéből közelített az alkotóhoz és életművéhez. Az itt következő összeállítás – a végletek egységességének jegyében – életút és

pályaalakulás főbb tényeit, adatait és fordulópontjait együttesen kívánja föltárni és bemutatni, valamint – az azokhoz kapcsolódó személyes dokumentumok és megnyilatkozások segítségével – élet és pálya belső folyamatának és működésének jobb megismeréséhez és megértéséhez igyekszik hozzájárulni.

1957–1990

Turczi István 1957. október 17-én született Tatán. Édesanyja Schrötter Ilona, édesapja Turczi István. Szülővárosának történetét *Deodatus. A férfi és egy város tört.én.elme* című művében dolgozza fel. Művét tatai nagymamájának és magyartanárának, Karakas Jánosnak ajánlja. A könyv a városi önkormányzat kiadásában jelenik meg, díszbemutatójára egykori iskolájában, a tatai Eötvös József Gimnázium nagytermében kerül sor 2001. augusztus 16-án. A meghívóhoz a szerző mellékeli „tatai életrajzát”, amelyben addig megjelent önálló köteteinek és fordításainak felsorolása mellett összefoglalja tatai kötődésének főbb mozzanatait: „Tatán születtem 1957. október 17-én. A középiskolát a méltán elismert tatai Eötvös József Gimnáziumban végeztem 1976-ban. Gyermekek- és ifjúkorom csínytevéseinek színhelye a régi céhesekről elnevezett Gombkötő utcai családi házunk volt; a hatalmas belső udvar, a fészker és anyai nagyszüleim »meseháza« a kert végében. Azzal, hogy felkerültem Pestre, az ELTE bölcsészkarára, kapcsolatom – természetesen vagy inkább szerencsére – nem szakadt meg a vidékkel. Amíg nagymama velünk volt, édesanyám a városban maradt, csak a legutóbbi időben lett ő is zuglói lakos. Édesapám jó remetéhez illőn ma is Tatán él; a Naszályi úti »birtokon« vigyázza családjunk s ritka nevünk jó hírét. A családi és sok-sok baráti kötődés mellett a várossal való szellemi kapcsolatom is folyamatos maradt. Első könyvem 1985-ös »hazai« bemutatójára a könyvtárban éppúgy szeretettel gondolok vissza, mint a tatabányai Új Forrás-estek izzó hangulatára vagy a gyakori meghívásokra, amelyek későbbi könyveim, fordításaim és televíziós irodalmi ténykedésem aktuális pillanataihoz társultak. Hiú vagyok, mint a legtöbb alkotó ember, és jól esik, ha szülővárosom figyelméből rám is jut egy kevés. Ha nem is próféta akarok lenni a saját házamban, legalább hírvivő hadd lehessen ezzel a könyvvel.”

A budapesti bölcsészkar magyar–angol, majd magyar–angol–finnugor szakos hallgatója 1978-tól '83-ig. Bekapcsolódik az egyetemen újraindított irodalmi lap és alkotókör, a Jelenlét tevékenységébe. A tatabányai Új Forrás mellett itt jelennek meg első versei. 1983-ban két novellája bekerül a bölcsész- és a jogi kar által közösen megjelentetett, *Állóháború* című antológiába. Minisztériumi főelőadóként hivatali munkát vállal 1983-ban. „Az akkori Művelődési Minisztérium irodalmi osztályán ténykedtem – emlékezik vissza életének erre az időszakára 1993-ban –, és azt hiszem, ezt nyugodtan bevallhatom az életrajzomban is. Elvégre egy költőnek is meg kell élnie valamiből... Nem áll szándékomban magamat Illyés Gyulához vagy Vas Istvánhoz hasonlítani, de ifjú korukban – még csak nem is botlásként, hanem egyszerű kenyérkereseti szándékkal – hasonló munkát végeztek. Egyébként én csak profitáltam minisztériumi múltamból, hiszen számos kapcsolatomból az időből származik, no meg volt egy olyan rálátásom az irodalmi életre, amelyre máshol nem tehettem volna szert. Aztán egy idő múlva már igencsak szűk lett az a bizonyos mellény, így 1988-ban felmondtam, és otthagytam a minisztériumot. Azóta szabadúszó vagyok.”

1985-ben megjelenik első verseskötete *Segédműzsák fekete lakkcipőben* címmel, amely az 1976 és '82 között született verseit tartalmazza. A könyv fülszövegében, amolyan életelvként és ars poeticaként, négy mondatot közöl „soha el nem készülő kiáltványából”: „1. Nem érzem becsapottnak, kirekesztettnek magam, és semmi kedvem saját kardomba dőlni. 2. A többes szám első személy esélyének tudata számomra létfontosságú. 3. A konszolidáció időszaka, legalábbis így nevezik a kort, mely felnövesztett és gondolkodni tanít, engem ellentmondásaival együtt is cselekvésre ösztönöz. 4. ...az iránytűt itt hordom a nyelvem alatt.”

Egy 2006-ban adott interjúban így szembesíti önmagát hajdani négyponthoz fogadalmával: „Nos, jó érzés látni, hogy mind a négy mondat megáll ma is: 1. Ma sem érzem magam kirekesztettnek, és semmi kedvem (időm még kevesebb) kardomba dőlni. 2. A többes szám első személy esélyének tudata, teljes bizonyossággal mondom, létfontosságú. 3. A kor, amelyben élek, »engem ellentmondásaival együtt is, cselekvésre ösztönöz«. 4. Remélem, hogy az iránytű, amelyet a nyelvem alatt vélek hordani, útközben nem vált használhatatlanná.”

Mennyei egyetem címmel a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenik az egyetemi évek élményanyagát feldolgozó első prózai kötete 1987-ben.

1990–2006

Zömében 1984 és '88 között született verseiből összeállított „négytétéles” – *moderato, con moto, crescendo, maestoso és allegro grave* cikluscímekkel tagolt – kötetet jelentet meg, amelynek címe: *Zene állástalan zongoristáknak*. Olyan, a későbbi kötetekben rendre visszatérő, meghatározó, nem egy esetben kötetcímadó versek szerepelnek benne, mint az *Anatevka*, a *Balassi Bálint sírjánál*, az *1985-ik év karácsonyán*, a *Csokonai Vitéz Műhely*, a *Batsányi-intarziák*, a *Téltemetővirág* vagy *A boldogult R. V. Truszova utolsó üzenete*, *A Zöld Rabbi*, a *Hívásra szól a csönd*, *Az 50.* és *A 121. genfi zsoldár*, az *Azóta* és *Az idegen*. A könyv hátsó fülszövegében ugyanakkor visszatekintésre, egyfajta összegezésre is vállalkozik: „Születésem, 1957 óta ez már az ötödik »nagy« irodalmi stáció; 1985-ben jelent meg első verseskönyvem, *Segédmúzsák fekete lakkcipőben* címmel, ezt egy prózakötet követte, a *Mennyei egyetem* – mindkettő, miként a mostani is, a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Született egy album is, *A nők és a költészet* címmel, erotikus verseimet tartalmazza Jung Zseni aktfotóival. Izgatnak a közelmúlt magyar irodalmának tényei, az 1956 és 1965 közötti irodalmi közélet alakulásáról írtam disszertációt, majd ezt továbbfejlesztve egy tanulmánykötetet. Egyre többet és szívesebben fordítok, leginkább angol, finn és héber nyelvből. Közben a rádiózás lett új szenvedélyem – mióta havonta a mikrofon előtt ülök, halkabban beszélek, ami azért sem baj, mert háromszendős fiam, Dávid, akit egy gonosz betegségből adott vissza a sors, rossz alvó.”

Az azonos címmel két évig szerkesztett és vezetett televíziós irodalmi vetélkedő megszűnése után, 1995-ben Parnasszus címmel költészeti lapot indít, amelyben kizárólag verseket, versfordításokat és költészettel kapcsolatos írásokat közöl. 2007-ben nyilatkozik arról, megítélése szerint a lap indítása miként illeszkedik pályája alakulástörténetébe: „A sors nagy szerencsejátékos – mondja –, de én mégis inkább hiszek az egészséges erők játékában. Abban, hogy jobbára semmi sem történik véletlenül. Nem véletlenül kerültem egyetemistaként kapcsolatba a bölcsészkar Jelenlét akkori csapatával. Az sem volt véletlen, hogy – tatai születésűként – elsőként a tatabányai Új Forrás mutatott be; hogy bejáratos lehettem a legendás régi Mozgó Világ Bertalan Lajos utcai szerkesztőségébe; hogy az ÉS-ben akkor még létező Új Hang rovatban való megjelenésem után a Szépirodalmi Kiadó fogadta be első három kéziratomat; hogy olyan emberek figyeltek (fel) rám, mint Vas István, Orbán Ottó, Fodor András, Páskándi Géza, hogy csak azokat említsem, akik már nincsenek itt. Sokat kaptam tőlük, és 1995-ben, amikor egy költészeti folyóirat megindítása már több volt sziluettnél, úgy gondoltam, én is teret nyitok a legfiatalabbaknak. A Parnasszus folyóirat a kezdetektől céljának tekintette a pályakezdők felkarolását és fórumhoz juttatását, esetenként még kisebb minőségi engedmények árán is. A Parnasszus Könyvek megindításakor többek közt olyan alkotók támogatták az első kötetes sorozatot, mint Lengyel Balázs, Kántor Lajos, Pomogáts Béla, Rába György, Tandori. Ők jelentették az egész ügy szakmai és emberi aranyfedezetét. [...] A Parnasszus eredetileg televíziós irodalmi vetélkedő volt 1992–95 között. A kereskedelmi tévék térnyerésével hamar elfogyott a levegő körülöttünk. Megint nem véletlen az, hogy eszembe jutottak Vas István szavai, aki évekkorábban biztatott: ami Pilinszkyéknek nem sikerült a körülmények miatt, azt én megcsinálhatom. Ebben erősített az irodalmi szekértáborok utolsó nagy összekötő hídjaként megszállottan dolgozó Fodor András és Lakatos István. Orbán Ottó mondta egyszer, hogy »te képes vagy egy asztalhoz ültetni a legmegátalkodottabb ellenfeleket is«. Ez az integráló, szintetizáló szándék talán azóta sem veszett ki belőlem, de az elmúlt másfél évtizedben nagyon megváltozott a helyzet, elkeserítően polarizálódott az ország és vele a kultúra, az irodalom is. Azok közé tartozom, akik tenni akarnak ez ellen.”

A Parnasszus Könyvek sorozatát 2000-ben indítja meg. Az indítás körülményeire és nehézségeire a következőképpen emlékezik vissza nyolc évvel későbbi nyilatkozatában: „Orbán Ottó egy éjszakai telefonbeszélgetésünk során, próbálom szó szerint idézni, azt mondta nekem: »A tékozló fiúk gyülekezetének, akik megtépett inggel, hamuval a fejükön kérnek bebocsáttatást az irodalom lerombolt szentélyébe, ilyen emberre van szüksége. Rád van szükségük. Minél kevésbé gondold, annál jobban így van. Te képes vagy emelt fővel járni, és segíteni másoknak, hogy fölemeljék a fejüket.

BÉNYI ÁRPÁD, Kép a képben, 2001

BÉNYI ÁRPÁD, Emlékezés a Mesterre (Van Gogh), 1997

Fogj hozzá.« Ő ezt akkor mondta, amikor a kételyeimet ragoztam neki, hogy a Parnasszus folyóirat alapítása után öt évvel (tehát 2000-ben, nyáron, stimmel) lehet-e, szabad-e könyvsorozat indítani az egyre romló szellemi és anyagi környezetben. Elég kishitűen viselkedtem, mire azt találta ki, hogy beszéljünk néhány jó nevű íróval, állítsunk fel egy rangos szerkesztőbizottságot, ők lesznek a fedőszerv, és rájuk való hivatkozással sértődések nélkül elhajthatjuk a nem vállalható kéziratok szerzőit. Lengyel Balázs, Kántor Lajos, Pomogáts Béla, Tarján Tamás és Tandori Dezső neve és védjegye így került anno az impresszumba. Megindult a Parnasszus Könyvek sorozat, amely kötetlehetőséget biztosított a legtehetségesebb fiatal költőknek, versfordítóknak és azoknak az elméleti szakembereknek, akik a »fiatal« irodalommal foglalkoztak. Szép lassan (szinte) mindenkivel kapcsolatba kerültem, aki a líra-fegyvernemben vitézkedik. És egyik dolog hozza a másikat. Nyisd meg az estemet, mutasd be a könyvemet, gyere el közénk ebbe vagy abba a klubba, fellépnél velünk, olvasnád el az új kéziratomat, támogatnád az ösztöndíjkérelmemet vagy a felvételemet valamelyik szakmai szövetségbe, szerkeszteniéd, fűlszövegeznéd, előszavaznád, segítenél, hogy írjanak róla stb.? Minél többen megkeresnek, minél több kézirat megy át a kézen és az agyon, annál erősebben dolgozik az emberben a megértésre és a másik elfogadására törekvő értelmezés igénye. Egyszerűbben, a teljesítmény megbecsülése. Már ahol van, természetesen. Ennyi erővel és tapasztalattal pszichológusi diplomát is szerezhettem volna. De nem fogok. Most már így van jól, ha jól van.»

Új műfajt teremt azzal, hogy 66 kortárs költőt sms-formában szólít meg 2002-ben. Megszületik a költői sms műfaja. Szándékát a következőképpen indokolja: „Valóban egyre kevesebb idő marad egymásra. A régi nagy sörözések és dumapartik helyét sokszor átveszi a cél és öröm nélküli, eszement rohanás. Ennek adekvát médiuma az sms-írás. Én a nemesített fajtájával próbálkoztam, amikor az sms-műfaj szabályai szerint, de mégiscsak versekben szólítottam meg költőtársaimat.” Az *Sms 66 kortárs költőknek* című kötet újdonsága az is, hogy egy évig állandó hívószámmal rendelkezik, amelyen bárki elmondhatja véleményét, sőt válaszverset is írhat. Különleges eljárását a mellékelt könyvjelzőn így magyarázza: „Ritka helyzet, hogy valaki mindennapos kapcsolatban áll a kortárs magyar líra aprajával-nagyjával. Magam mint költő, műfordító, a Parnasszus folyóirat alapító szerkesztője és irodalmi estek gyakori házigazdája a saját bőrömről érzem ezt lassan egy évtizede. Kapcsolatom a költőtársakkal az atyaitól az anyázóig terjed. Hol a teljesítmény elismerése, közös dolgaink öröme, a tisztelet és barátság hangja erősödik fel bennem, hol az egyszerű »szivatástudat«. Az ugratás vagy a kritika is bőven többet ér, mintha tudomást sem vennénk egymásról. Ezért gondoltam azt, hogy a 21. század haikujaként emlegetett új »műfaj« átsajátításával sms-versekben üzenek annak a 66 élő vagy mostanában eltávozott költőtársamnak, akiket jó szerencsém közelebből ismerni enged(ett). Ha a többiek szóvá teszik, amiért kimaradtak, már nem dolgoztam hiába. A műfaj szabályainak megfelelően egy »rövid szöveges üzenet« 160 karakterig terjedhet. Ahol hosszabb, ott 2-3, ritkán 4 részletben *küldöm át* az sms-t. A címzettek válaszolhatnak is rá a könyvjelző másik oldalán olvasható számon, és akkor mindez *akció* lesz, méghozzá *inter*. Ha nem, akkor maradjunk a kiadói ajánlás utolsó félmondatánál: ez egy *társasági könyv*, egyben személyes hangú »jelentés a költészet és az emberi viszonyok állapotáról.«

A Masszi Kiadó jóvoltából önálló kiadványként is megjelenik a *Venus Vulgivaga*, Prágai Tamás szerkesztésében, Paál Zsuzsanna könyvtervezésében és illusztrációival. Az ezúttal is kivételes gondossággal megtervezett kiadvány ötszáz példányban lát napvilágot, terjedelmének feléig sárga, második felében vérvörös papíron, címlapján és egyes oldalain sejtelmes (de nagyon is beszédes) élére állított négyszög kivágással.

Hívásra a csönd címmel 2004-ben megjelenik az első olyan, válogatott verseit tartalmazó kötet, amelyet nem ő, hanem több könyvének szerkesztője, Tarján Tamás állít össze. A válogatás átruházásának előnyeiről mondja: „...új fényt, más összefüggést nyernek a rostálás által a régi szövegek. Minden szerző úgy gondolja, ő ismeri a legjobban a saját írásait, következésképp ő saját maga legjobb válogatója. Csak éppen az hiányzik belőle, ami objektív távlatot ad: az övétől különböző idegrendszer ösztönös szövegkritikája, a másik érzékenységből fakadó eltérő optikai élesség. És ami a kérdés második felét illeti: minden életmű a megszüntetve megőrzés logikája szerint alakul. Látszólag feledésbe merülnek régi írások, azután hirtelen, előzmény nélkül felbukkannak, új jelentést kapva felerősödnek, közben az addig fontosnak hitt művek közül nem egy háttérbe szorul,

veszít súlyából, vagy épp érdektelenné válik. Ki tudná megmondani, mi az, ami fennmarad és mi az, ami kihull az idő kényes rostáján?”

Költői, műfordítói tevékenysége elismeréseként József Attila-díj kitüntetésben részesül 2006-ban.

A szakmai elismerés egyfajta számvetés elkészítésére készíti; ekkor adott nyilatkozatában mondja: „Azzal nehéz vitatkozni, hogy a mögöttünk álló másfél évtized kulturális szempontból a sok-sok pozitívum mellett a barbarizálódás melegágya volt és maradt. A kereskedelmi médiumok megjelenése és víruszerű térhódítása..., a versenyszféra hatásai az ún. »értékközpontú« kultúrára..., az általános olvasási kedv, ezen belül a szépirodalmi művek, különösen pedig a versek olvasásának és ismeretének drasztikus csökkenése... szabad szemmel is látható, ill. tudományosan alátámasztott tények. Bár az olyan beteg módon átpolitizált társadalmat, mint a miénk, ritkán befolyásolják a tények. De éppen itt van a kutya elásva: minél kuszább és elkésérítőbb körülmények közé került a hazai kultúra, ezen belül az irodalom, annál világosabban kezdtem látni, hogy a magam helyén mit tehetek. Kikristályosodott a cél: olyan, előzmények nélküli szakmai műhelyt indítani és menedzselni, amely a magyar líra legújabb tehetségeinek ad fórumot, méghozzá esztétikai és politikai felfogástól függetlenül, ha úgy tetszik, »népfrontos« alapon. Nevezhetjük leletmentésnek is, mert a folyóirat és a 30. kötetnél járó Parnasszus Könyvek sorozat vagy a szakma elismerését hamar kihívó egri műhelytalálkozónk amellettt hogy megjelenést biztosítanak a »kötetlen« fiataloknak, ösztönzik őket új művek megírására, egymás műveinek és személyiségének megismerésére, vagyis egy új irodalmi mikrovilágot, szakmai közéletet is teremtettek.”

2007–2017

2007-ben megjelenik *áthalások* című, ötven, nemrég elhunyt vagy már klasszikusnak számító magyar költőt és író megidéző kötete. „Az író hitele – nyilatkozta az év májusában – a hite. Ez korántsem szójáték, még kevésbé önfényező fontoskodás. Egyszerűen csak arról van szó, hogy »gyárilag« nem tudom elfogadni az irodalom, a szellemi alkotóközösségek, úgymond, haláláról szóló mind gyakoribb sirámokat. Mindenki sír, mint a fürdős, hogy eddig az volt az irodalom, hogy az írók egymást olvassák, mióta politikai és esztétikai értelemben is kettészakadt az ország, meg már csak az »övéinket« olvassuk. Ha mégis így volna, akkor én vagyok a kakukktójás, vagy nem tudom, micsoda. De nem is érdekel. Tizenöt éve, amióta a Parnasszust csinálom, azokkal foglalkozom, akik utánam jönnek. Most megírtam egy könyvet, amely azoknak állít emléket, akik után mi jöttünk. Rájuk gondolva idézem most egyik kedves tanítóm, Pál apostolt, de minden fölös pátosz és irányzatosság nélkül: »Hinni annyit tesz, mint bízni abban, amit remélünk, de nem láthatunk.«”

2008-ban *EROTIKON* címmel napvilágot lát úgynevezett erotikus verseit tartalmazó gyűjteménye Eifert János aktofóival: „»Legyünk végre kéjencek!« – nyilatkozta az év júniusában – Mészöly Miklós felkiáltása, *A pille magánya* című könyvében, nem véletlen. A magyar erotikus irodalom története inkább az elfojtás, mint a gyönyör krónikája. Az üdítő kivételektől eltekintve a testi vonzódás, az érzéki szerelem nevének nevezése helyett szemérmesség, tartózkodás, elhallgatás jellemzi íróink legjavát. »Honnan jön ez a mi finomságunk?«, kérdezi Kisfaludy Sándor (és vele az őt idéző Réz Pál, az 1986-ban kiadott *Magyar Erato* utószavában). Válaszunkkal ma is egyetérthetünk: »mennél jobban elfajulnak erkölcsünk, annál jobban latra tétetnek a kifejezések.« A szép szavakba, elterelő stilisztikai hadműveletekbe csomagolt »körbe-grammatikázás« miatt szót emelő Mészöly, ha fizikailag is köztünk volna, ma már bizonyára hozzátenné, hogy ez a gyakran szégyenkező, zavarodott, házi használatú irodalmi zsebzsötem még mindig jóval többet ér, mint az »altáji« magaslatokban portyázó, de légszomját leküzdeni képtelen, öncélú trágárság. Ami nem ugyanaz, mint a nyílt szókimondás, vagyis az érzések, aktusok és genitáliák testhelyzetben történő, érzékletes megnevezése.

A magyar erotikus irodalom első nagy alakja Janus Pannonius, ez nem vitás. A pécsi püspök igazi poeta eroticus, sőt erectus volt nagyon is világi pajzánságaival. Ezt a hagyományt folytatja a lovagi költészet frissen nyírt berkeiben új keszkenőre vadászó Balassi, majd Csokonai, akinek diákos vas-kossága később olyan követőkre talált, mint Berda József, Marsall László vagy Határ Győző idevágó munkái. A modern magyar erotikus líra szerintem nem annyira a szexualitás ábrázolási-kifejezési

BÉNYI ÁRPÁD, Terek határán, 2001; Páras csend, 1995

BÉNYI ÁRPÁD, Zene és kép, 1999

BÉNYI ÁRPÁD, Csend, 2003

határainak tágításával teremtett maradandót, mint az emberi személyiség kiteljesedésének fontos részeként felfogott érzékiség versbe emelésével. Gondolok itt Szabó Lőrinc ösztönöket gyakorlatoztató, szépséges verseire, Weöres hol légies, hol tobzódó freskóira és stukkóira, Orbán Ottó litániáira a test szentségéről és halhatatlanságáról, Nadányi Zoltán, Lator László gyönyörű tettenéréseire, Bella István »szeretkezéseire«, Somlyó György *Psalmus eroticus*ára. S bár próza, de nem hagyhatom ki Nádas Péter kegyetlen-fenséges erotológiáját, amellyel úgy vagyok, mint Musil háromkötetésével: életem végéig fogom (újra)olvasni.”

A Magyar Köztársaság Babérkoszorúja elismerésben részesül 2010-ben. „A díjak egy kis levegővételt jelentenek – nyilatkozza ebből az alkalomból az Irodalmi Jelennek –, és a velük járó apánázis sem jön soha rosszul. És jó, ha észreveszik az embert, és visszajelzik, ha úgy látják, nem hiába melózik. A Babér igen fontos díj, ez szakmai berkekben nem vita tárgya. Értékét két dolog adja: hogy kevesen kapják, és hogy kik azok a kevesek. Érdeemes megnézni, hogy az alapítása, 1996 óta milyen nagyszerű írók adják a díj aranyfedezetét. Ami még jólesett, hogy kb. háromszázan gratuláltak, köztük nagyon sok szaktárs, sok-sok fiatal író. De Juhász Ferenc szavait, míg élek, nem felejttem el. Majd ha nagyon öreg leszek, megírom. Ha leszek nagyon öreg.”

2014. július 19. és 27. között Balázs F. Attilával közösen képviselik a magyar költészetet Kolumbiában, a 24. Nemzetközi Költészeti Fesztiválon. „A negyedszázada működő, világszerte ismert és elismert költészeti fesztivál honlapjáról megtudtam – írja képes internetes beszámolójában –, hogy 9 európai, 8 ázsiai, 5 afrikai és 12 amerikai ország 69 meghívottja vesz részt a földkerekség talán legnagyobb szabású, 9 napos, valóban monstre eseménysorozatán. 1500 m magasan voltunk, Kolumbia szívében, a Rio Negro csodálatos hegyei közt elterülő Medellinben. [...] Apropos, felolvasások. Július 19-én délután négy órától késő estig tartott az ünnepélyes megnyitó a hozzá kapcsolódó felolvasásokkal és a záró folkkoncertyával. Európai ember számára elképzelhetetlen, hogy a város egyik magaslati pontján szabadtéri színpadnak kialakított hatalmas völgykatlan a kezdésre színültig megtelt. Rákérdeztem, úgy négyezren várták a fesztiváligazgató és híres költő, Fernando Rendón megnyitó szavait. Az országos tévé vette az egészet, számtalan kis tévétársaság készített interjúkat a fellépőkkel. Óriáskivetítőn még a dombhajlat másik végén ülők is követhették az eseményeket. Engem az a különleges megtiszteltetés ért, hogy a 69 résztvevő költőből abban a tizenben lehettem, akik hosszú méltatás és tapsvihar közepette felléphettek az aznapi versfesztyán.”

Ebben az évben, 2014-ben kiemelkedő irodalomszervezői és alkotói tevékenysége elismerésül Prima Primissima Díj elismerésben részesül. Az indokolás szerint „József Attila- és Babérkoszorú-díjas költő, író, műfordító, szerkesztő és művelődésszervező, irodalomtudós és egyetemi oktató. A Magyar Érdemrend Lovagkeresztjének kitüntetettje. Turczi István az 1980-as évektől kezdve folyamatosan publikál, napjaink irodalmi életének talán egyik legjelentősebb és legsokszínűbb alkotója; verseskötetei, regényei, műfordításai és drámai művei folyamatosan jelennek meg itthon és külföldön. A maga nemében egyedülálló Parnasszus költészeti folyóirat és verskiadó alapító főszerkesztőjeként feladatának tartja a magyar költészet szolgálatát, az ifjú tehetségek felkutatását és publikációs lehetőséghez juttatását. Alkotói tevékenysége mellett az elmúlt két évtized egyik legaktívabb irodalomszervezője; a Magyar PEN Club főtitkára, a Magyar Írószövetség Költői Szakosztályának háromszor újraválasztott elnöke, a Költők Világkongresszusa alelnöke. Tagja továbbá itthon a Szépirok Társaságának és a MÚOSZ-nak, külföldön a norvég Irodalmi Akadémiának és az Európai Költészeti Akadémiának.”

Az elismerést néhányak részéről ért fanyalgást a díjazott igyekszik objektíven kezelni. Ezt nyilatkozta a Magyar Nemzet újságírójának 2015. január 2-án: „Hihetetlenül megtisztelő volt már maga a jelölés is. Tudomásom szerint a szakmai szervezetek által javasolt majd' száz író közül menet közben egy szakmai zsűri végezte a névsor szűkítését. Az első nyilatkozatokban is elmondtam, hogy az első három író közé bekerülni, ráadásul két ilyen megkérdőjelezhetetlenül jelentős, teljes életművel rendelkező alkotó közé, felér egy győzelemmel. Ezt ma is így gondolom, ugyanakkor nem hiszem, hogy magyarázkodnom kellene, amiért én lettem a befutó. Ez nem irodalmi díj, hanem egy igen magas presztízsű, szakmai kategóriákba tömörített társadalmi elismerés. Nem műveket és ízléseket versenyeztet egymással, hanem a jelöltséggel már azonos szintre

emelt szakmai minőség mellett az egyes személyiségek társadalmi jelenlétét, ismertségét és hatását veti latba.

Nagyon boldog és büszke vagyok, és ebben megerősített a különböző csatornákon, a Facebook-bejegyzésektől a telefonhívásokon és SMS-eken át a díztáviratokig hozzám beérkező mintegy ezerkétszáz őszintén gratuláló és a teljesítményemet elismerő üzenet. De aki ringbe száll, számoljon azzal is, hogy ütések mérnek rá. Volt, aki a zsűrit, tehát magát az odaítélés rendszerét bírálta, és volt, aki engem. Jó néhányan úgy, hogy nem is olvastak tőlem semmit, és még kérkedtek is ezzel, ami őket és a megszólalásukat minősíti.”

Szinte ezt a gondolatmenetet folytatja néhány hónappal később a [DRÓT] című internetes portálnak adott szenvedélyes nyilatkozatában (www.konyvesblog.hu): „Ebben az országban, megszokhattuk már, mindenkinek fáj valami. Fáj, ha nem ismerik el; fáj, ha elismerik, de nem eléggé; és fáj, ha elismernek, de másokat. Ezer krisztusra esik egy lator. Az internetnek becézett világnagy virtuális legelőn aztán minden meg-nem-értett, félreállított, alábecsült, »keresztre feszített« zseni szabadon elbőgheti bánatát, és jó eséllyel hamar társakra lel. Az irigységre, a rosszindulatra, az egymást falkában túlkiabáló frusztráltak statáriális bíróságára hosszú távon is lehet építeni. Jobban jár, aki mindezt belekalkulálja a mindennapjaiba. Ráadásul a többszörösen túltelített hazai művészeti szakmában létező alkotók vagy egyszerűen csak a nyilvánosság fénykörébe vont ember helyzete nálunk olyan, mint az ívlámpa perihelionjában táncoló lepkéé: kár, hogy odaégett, de legalább eggyel kevesebb a konkurencia. A meg-nem-gondolt, csípőből tüzelő reakciókra pedig az a válasszom, hogy minden csoda három napig tart, és nincs harag, mert aki ringbe száll, számoljon azzal, hogy ütések mérnek rá. Egyébként is, a díjakat adják, nem tehet róla az ember. Ha nem vigyáz, belebotlik, azután nem marad más, csak a szobor, a pénz (jó esetben) meg a szegény. Ezzel szemben hangsúlyoznám, hogy már maga a jelölés is megtisztelő volt számomra.

A szakmai szervezetek által előzetesen javasolt majd száz író közül menet közben egy szakmai zsűri végezte a névsor szűkítését. Az első nyilatkozataimban is elmondtam, hogy az irodalom kategóriában az első három közé bekerülni, ráadásul két ilyen teljes életművel rendelkező Kossuth-díjas mellett, felért egy győzelemmel. Ezt utólag, a fődíj birtokában is így gondolom. Ugyanakkor nem hinném, hogy egy percig is magyarázkodnom vagy védekezni kellene, amiért én lettem a befutó. Azt kijelenteni, hogy »elcsalták«, eleve rosszindulatú és otromba feltételezés, mert a Prima Primissima alapítólevelében is kinyilvánított módon, és a nyilvánosság előtt többször hangsúlyozottan, nem művészeti-tudományos díj, mint a Kossuth-, a Széchenyi- és a művészeti középdíjak, hanem egy igen magas presztízsű, tíz szakmai kategóriába tömörített társadalmi elismerés. Nem műveket és ízléseket versenyztet egymással, hanem a jelöltséggel már azonos szintre emelt szakmai minőség mellett az egyes személyiségek társadalmi jelenlétét, ismertségét és hatását veti latba. Az alapító által felkért 37 tagú társadalmi zsűri hozta meg a végső döntéseket, nem pedig a sajtófanyalgók által felemlített kisszámú grémium.

Bevallom, gyanakodtam volna, hogy mit rontottam el, ha mindenki tetszéssel fogadja elismerésemet. Nem Magyarországon lennénk, ha ez másképp lett volna. Megélhetési kultúrában élünk, sokaknak egzisztenciális kérdés, hogy megkapnak-e egy díjat, ösztöndíjat, pályázati támogatást. Többek közt ez az oka a nem tegnap kezdődött díjháborúnak, amit tovább súlyosbít a hazai művészeti-irodalmi valóság kétségbeejtő politikai és ideológiai kettészakadtsága, ami szinte lehetetlenné teszi a higgadt érvelést, az érdekszférák és szekértáborok fölébe helyezkedő véleményét, és lehetetlenné teszi a valódi szakmai érdekérvényesítést, ami hosszú távon javítana az irodalom és a kultúra helyzetén.”

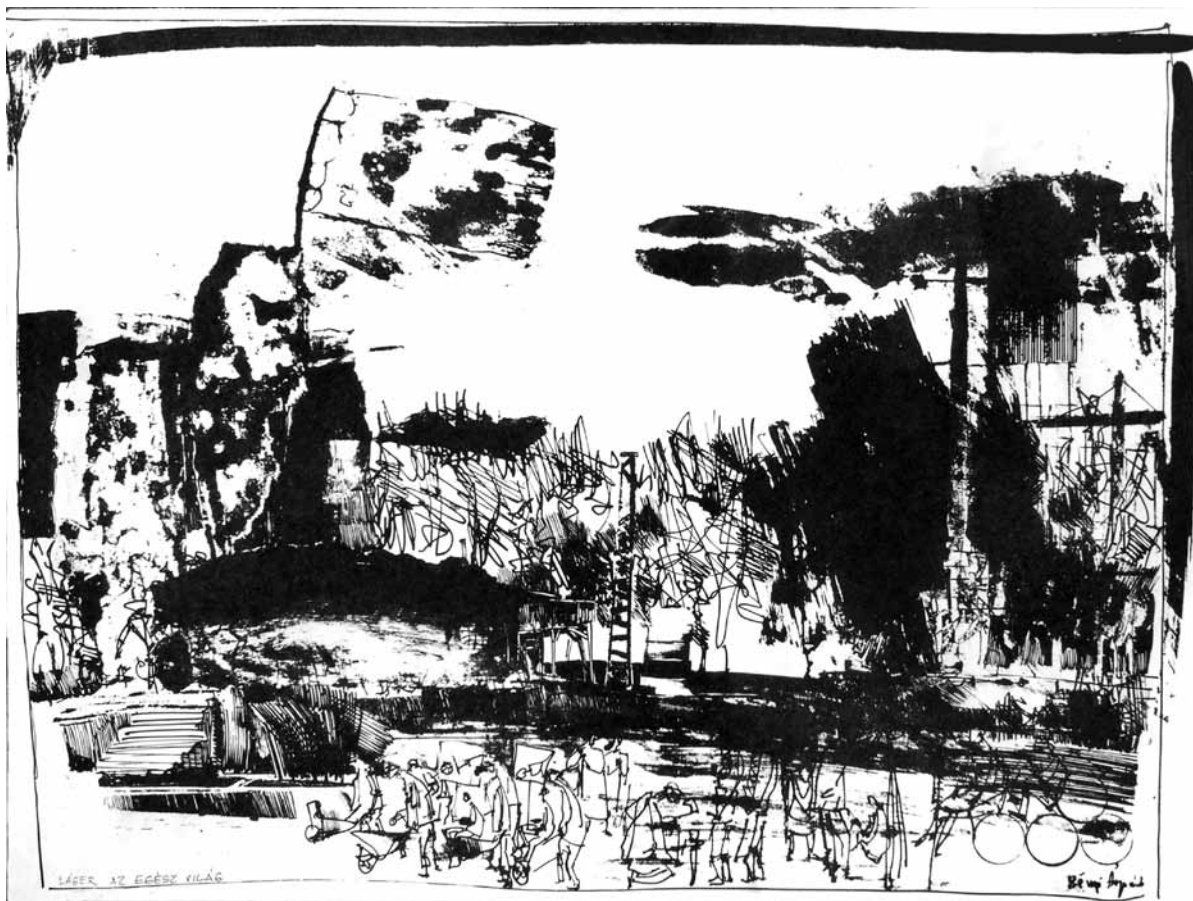
„A 20 ÉV PARNASSZUS utazó kézirat-kiállítás kísérő kiadványaként” összeállítja és közvetlen munkatársai – Pálos Anna, Király Farkas, Urbán Tibor és Vass Tibor – gondos kivitelezésében megjelenteti „A húszéves Parnasszus költészeti folyóirat *In memoriam*-antológiáját”. A címe természetesen: *A vers legyen veletek. A 20 év Parnasszus* című bevezetőben így összegez: „Emlékezni jó. Emlékezni rossz. 1995. október 10-én jelent meg a Parnasszus költészeti folyóirat *legelső* száma. Írhattam volna *első*-t is, de húsz év, mondjuk, távolából vagy távlatából, ide kéredeztek ez a *leg*-. Akkor úgy tűnt, a legnehezebb indulni, lapot alapítani, bizalmat szerezni. Azóta tudom, hogy benne lenni, fennmaradni és megújulni még nehezebb. Húsz év annyira kevés, amilyen sok.

Az alig több mint pubertásnyi idő alatt ötvenhét gyakran visszatérő, kedves szerzőnk, akik mind-egyikét személyesen ismertem és becsültem, ment el közülünk. Már megszerkesztettem ezt az *emlékkönyvet*, amikor jött a hír, hogy szeretett barátunk, Fodor Ákos is az égi dalnokok közé került. És hiába szeretnék megállni ötvennyolcnál.”

A Scolar Kiadó 2017-ben adja ki verseskötetét, amelyet a hátsó borítón „lírai főművének” nevez. *Üresség. Elégia a másnapért, hajnaltól hajnalig, négy tételben*. A könyvet Borbély Szilárd emlékének ajánlja.

Nem véletlen, hogy a már idézett, 2015 elején – tehát éppen eddigi utolsó kötete megszületésének időszakában – adott interjújában, ars poeticája megfogalmazása mellett, Turczi István maga is személyes és alkotói kötődéseinek fontosságát emeli ki – életútján és pályaalakulásában egyaránt: „Vas István személye és főként gondolkodásmódja, az a magatartás, amit képviselt, meghatározta indulásomat. Sokszor eszembe jut, vajon másként alakult volna-e a pályám, ha ő állítja össze verseim első válogatott gyűjteményét, ahogy utolsó levelében felvetette. De aztán váratlanul elvitte őt a tél, és a rendszerváltással új értelmet nyertek a tervek és célok. Az a baj, hogy a saját költészetemről sokkal kevesebbet tudok, mint magáról a költészetéről. Formálom a verset, az is formál engem. Elbíbelődünk egymással. Ha nem vigyázok, még valami jó is kislülhet belőle. Most is készülget valami, de nem tudnám megmondani, hová fut ki. A munka első elkészült részét Borbély Szilárdnak mutattam meg élete utolsó hónapjaiban. Elég szörnyű ezt így kimondani, borzongok is tőle. Ő mondta, hogy mindenképp folytassam, bármilyen irányt vesz, és hogy szerinte egyetlen és egész könyv-vers lesz belőle. Úgy tűnik, igaza volt. Mint sok másban is. Az ilyen veszteségeket a legnehezebb feldolgozni, ha egyáltalán. A könyvet, ha meg tudom írni, az ő emlékének ajánlom majd, és nem csak azért, mert ő volt az első olvasója. Néhány részlet éppen mostanában jelenik meg itt-ott folyóiratokban. Nagyon várom a reakciókat. Sötétebb, mint amit tőlem megszoktak az olvasók. Az első rész is ilyen volt, de Szilárd elszakadása után még inkább elment ebbe az irányba.”

BÉNYI ÁRPÁD, *Láger az egész világ*, 1997

TÓBIÁS ÁRON

Találkozások Tamási Áronnal

Gond és hitvallás

TÓBIÁS ÁRON (1927) Budapest

Ha Tamási Áronra gondolkodom, valami ősi nyugalom kerít hatalmába. Olyan ember, mint az egyik úti-könyvében szereplő, vidéken fellépő színész, akiről azt írja a városka lapja, hogy amikor megjelent a színen, betöltötte az egész színpadot, és rajta kívül nem létezett senki.

Pedig arcvonásai nem is az íróé vagy a színészé.

A „szegénység szárnyaiból” tizenegy testvér közül előkerült fiúgyermek akár favágó is lehetne a hegyekben, akire a látogatók felfigyelnek: ni, milyen érdekes ember, milyen bölcsességeket mond, ha tanulhatott volna, bizonyosan még nagy író is lehetett volna belőle...

Önvallomása szerint sohasem készült írónak, első novelláját inkább legénykedésből, virtusból írta.

– De ha már írtam és írok, akkor azt jól és emberi becsülettel igyekeztem mindig csinálni – mondja ma is, ha nem is éppen virtusból, hanem a tisztesség okáért. – Jól, művészi értelemben, s becsületesen eszmei és erkölcsi szempontból. Ha orvos, kutató vagy más tudós lennék: ugyanígy csinálnám.

Órákig tud elülni – amíg summázva ki nem jelent valamit, vagy éppenséggel nem él a történet példabeszédével – szemlélődve s emlékezve. Hol jár, nem tudni, talán a szülőföldön, Farkaslakán vagy Kolozsvárott, ahol ilyenkor, tél farkán vagy tavasz kezdetén olyan jó ízekkel csábított a kávéházban az ebéd utáni feketekávé, vagy a „bajszszerző nagyvilágban”, Amerikában, ahová hősének, Ábelnek képében még egyszer ellátogatott... Egy ízben, nem is tréfásan, ezt mondta:

– Ha tudnék, legszívesebben a születésem előtti időre emlékezném, s ez lényeges is lenne nagyon, mert az írói képesség korábban születik, mint maga az író. Nem szójátékot használok, hanem az öröklés dolgáról beszélek. Arról a köznapiságról, hogy a sejtek mindig emlékeznek az elődökre. A növények világában ez annyira természetes, hogy csodájára járnánk annak az almafának, melyik alma helyett tököket terem. De nyilvánvaló az állatoknál is, amíg a bolha pókhálót nem szó vagy tücsök módjára nem ciripel. Az emberi sejtek is emlékeznek a szülőkre és azokon keresztül az ősökre, akik nemcsak testi formákat örökítenek át, hanem egyes hajlamokat és különböző képességeket is.

Édesapjától a sűrű kedélyt, a világjavító indulatot és a formaérzékenységet örökölte, kedves anyjától a humort, a lélek és a szív költői libbenéseit, az őseitől pedig – akik örökölték a szabadság jussa fölötte – a virrasztók szimatát.

Ma is inkább emberi mivoltára büszke, nem az írói mivoltára. Pedig csak az Ábel-könyvek lassan félmillió példányban kerültek kinyomtatásra, s nemcsak éppen magyar nyelven...

Utoljára kedves budai, Mártírok útjai halászcárdájában találkoztunk, délidőn. Túl volt már a könnyű ebéden, az erős paprikával megjavított bográcsgulyáson s az üvegecske sörön, rágyújtott a külföldi tisztelődől kapott hollandus szivarra.

Miközben magam is nagy kedvvel kanalaztam a forró és erős levest, elmondtam, hogy filmvetítésen voltam. A francia „új hullám” neves vezéralakjának, Robbe-Grillet-nek érdekes filmjét láttam, a *Halhatatlant*, melyet maga írt és rendezett. Nem tűnt abban lényegesnek sem történet, sem cselekvés, hanem maga az atmoszféra meg valami nosztalgia, ami a múltat jelképezi.

– Ez lenne az irodalom? – kérdeztem, de inkább magam elé...

– Hát, magam is azt tartom – szólalt meg Tamási, szivarfelhője mögül –, nem a szövegben, hanem a szöveg mögött van a mondanivaló izgalmasabb része. Nyilván ezért szökdöstem át én is a mesék birodalmába...

Igen, egy helyen ezt írta: „a mesék fáját igyekeztem beoltani a való élet ágaival, és a való élet történeteibe bizonyára ezért építettem bele a mesék jelképeit”.

Majd így folytatta:

– Mikor 1960-ban Londonban jártam, ott egy magyar származású mérnök, aki a magyar írók hangját meg akarja örökíteni, és felveszi magnetofonra, megkért engem is, olvassék fel valamit. Fel is olvastam egy mesét. Ott volt egy régi író-barátom, aki meghallgatta szintúgy a mesét, s megkérdezte, hogy mi a története ennek a mesének. Mondtam, hogy megelőző évben otthon voltam a szülőföldemen, s találkoztam megint egy öreg falusi emberrel, kedves ismerősömmel, akit még elemista koromból ismerek. Ő szokott nekem meséket mondani. Többek között ezt a mesét is elmondta, illetőleg lényegében ugyanezt a mesét, amin én írói módszer szerint változtattam, illetőleg formáltam. Azt mondja erre az én író-barátom, hogy ő a mesét majdnem teljes valóságában, ahogy itt tőlem hallotta, a dél-amerikai spanyol mesevilágból ismeri. Csináltak is belőle egy filmet, nagyon jól sikerült film lett belőle. Azt is látta. A megjegyzésem erre az, hogy a mese hőse mind a két változatban a halállal cimborázik. De amíg a megoldás a dél-amerikai mesében tragikus, a székely változatban inkább játékos. A spanyol mesében a hős belehal, mert nem tud a halállal komédiázni, a székely viszont túljár az eszén. De folytatnám tovább. Gyakran találkozom olyan emberekkel, akiket lelkiileg gyógyított az írás. Az egyik könyvnapon odajött a sátorhoz egy olvasó, orvosi recepttel. A papirosra az orvos az én könyvemnek a címét írta fel, s amikor az az ember nagy komolyan átadta nekem, hozzátette, hogy ő lelki beteg, búskomor, depressziós és így tovább, s neki a doktor ezt rendelte. Persze, jót neveltünk rajta, s én hamarosan el is felejtettem a történetet, amit a doktor tréfájának tartottam. De alig néhány napja egy ismerősöm útján üzenet érkezett hozzám, mégpedig az ismerősöm édesapjától, aki híres pszichológus orvos. Hogy ő tüdőgyulladásban feküdt, s elkérte az ismerősömtől az új könyvemet. Ezt a *Hétszínű virágot*, amiben éppen a derűs novelláim sorakoznak. Elkérte és elolvasta. A lélek útján testileg is jobban lett tőle, s azt üzent, mondd meg Tamási Áronnak, hogy az ő könyvének köszönhetem a gyógyulást. Sajnálatos dolog, hogy az irodalomnak ezt a vonatkozását, ami a lelki épüléssel kapcsolatos, éppen az irodalmárok nem veszik figyelembe, vagy pedig teljesen mellékes és elhanyagolható dolognak tartják. Ez azért szomorú, mert az irodalomnak közösségi és embernevelő szerepe ebben is megmutatkozik.

Múltkoriban Krúdy ürügyén találkoztunk, a lakásán, badacsonyi szürkebarát mellett, ahol kedves íróbarátaival együtt vallott az íróról, általában az irodalomról, magnetofonszalagra.

– A magyar irodalomnak vannak olyan írói, akiket az irodalom maga választott, és vannak írói, akik maguk választották az irodalmat tevékenységi területüknek. Krúdy Gyula azok közé tartozott, akiket az irodalom választott: hogy az irodalmat tulajdonképpen képviselje, illetőleg adja és művelje. Ez szerencsés dolog, mert ha az irodalmat földben képzelnők el, akkor vannak olyan emberek, akikhez a föld odamenne, nem kellene megvenni, odamenne és nagyon gazdag, kitűnő emberek lennének.

Az utóbbit már tréfás mosollyal mondta Tamási Áron, aki megelőzően arról panaszkodott, nagyon sajnálta, hogy két nagy íróársával nem sikerült személyesen találkoznia: Ady Endrével és Krúdy Gyulával. (Bár amikor Móricz Zsigmonddal találkozgatott, sokszor órákig ültek egymás mellett, alig ejtve néhány szót, így „csevegtek”...)

Kik tehát a kedves írói, akikkel könyveiken keresztül beszélget?

Gondolkozik, bort tölt, megmarkolja a poharát, s lassú mozdulatokkal a pohár talpával végigsimogatja maga előtt, körözve, a terítőt. Nehezen indul vallomásra.

– Az egyes írók közül azokat szeretem, akikben derű van, kedély és szív... Rám óriási hatással volt Swift és Cervantes. Az oroszok közül talán a legjobban Turgenyevet szeretem. A magyarok közül szeretem Jókait, Mikszáthot, Krúdyt, ezt a vonalat. De nagyon nehéz és igazságtalan dolog is megnevezni így hirtelen írókat, mert bizonyosan kihagy az emlékezet. Csak megismételhetem, amit Krúdyra mondtam, hogy azokat szeretem, akik nem irodalmat csinálnak, hanem akiket az irodalom maga választ írókká...

Mint egy bölcs falusi törvénybíró vagy keleti kádi, olyan körülményesen s körültekintően ítélkezik, hogy azokat se bántsa meg a kellenél jobban, akiket nem emleget...

A nyáron a könyvtárból mentem egyszer egyenesen hozzá, mert panaszkodott, hogy Orbán Balázs híres művéhez, a *Székelyföld enciklopédiájához* nem tud hozzájutni. (Egy ízben a Néprajzi Múzeum könyvtára kikölcsönözte, de sokáig nem tudta nélkülözni, vissza kellett adni a híres-ritka könyvet.) Táskámban vittem tehát a többkötetes gyűjteményt. Magnetofont sajnos nem, mert annyi szalag nincsen, amennyi elég lenne Tamási Áron hallgatásaihoz. De körülnéztem alaposan írói műhelyében.

Az íróasztal fölött édesanyja képe, a másik szobában a szülőház fényképe. S egy kedves koszorú, szinte a Kossuth-díj koszorúja párjaként, szalagján ezzel az írással: „Áronkának szívbeli barátaitól...”

Szokása szerint előrehajolt „gondolkodó” székében, melynek támlájára – megcsodálták már többen – egy elmés népi faragó két szarvast rajzolt, s a két szarvas közé a bibliai két embert faragta oda. A támla egyik lapján a szerelem előtt Adám és Éva édeskedik, a hátsó lapon meg már a szerelmeskedés után pihennek.

Valamiféle írói hitvallásról szerettem volna kifaggatni, érdekelt nagyon, hiszen emlékeztem egy kongresszusi megállapítására: „...a magam számára megfogalmaztam a szocialista realizmus lényegét, ami így szól: a jelen eseményei közé ülted el a jövőt, mely csak szocialista lehet.”

– Mikor megjelent az első könyvem – kezdte –, Amerikában voltam, és egy amerikai családnál laktam. Ott állt a könyvem az asztalon, s kíváncsi volt rá a bájos amerikai háziasszonyka, látván, hogy a könyv címlapján az én nevem szerepel. Meg is kért arra, hogy a könyvből olvassak fel valamit. Vagy tíz sort elolvastam neki, s akkor ránéztem. A fiatalasszonyka elpirult, s így szólt hozzám: Mondja meg, hogy megérti-e ezt valaki. Azt feleltem, hogy megérti, hiszen ha igaz, tizennégy millió magyarul beszélő ember van a világon. Nekem ez a kérdés sokszor eszembe jut, mert nem haszontalan kérdés. Amikor a *Bölcső és bagoly* elkészült, és négy évig várt kinyomtatásra, arra gondoltam: vajon megértene-e engem? S végeredményben: én megértem-e magam? Az egész világ csupa ilyen kérdés: mit értünk meg belőle? Ki érti meg, hogy egy férfi tehetségesebb, mint a többi; vagy az egyik nő szebb, mint a másik? Mert nemcsak azért okosabb az egyik férfi, hogy többet tanul, mint a másik; mert nemcsak azért szebb az egyik nő, mint a másik, mert az szebben öltözködik... A legbelsőbb titkot nem értjük. A legtöbb házasság is azért került kátyúba, mert mind a kettő azt mondja a másiknak: Te nem értesz meg engem! S a népek megértik-e egymást, szomszédok vagy más világrészbeliek?

Tamási Áron realizmusának gyökerei innen, a kérdező s vizsgálódó író kérdéseiből táplálkoznak. Ahogyan egy külföldi – magyar írásokat tartalmazó – antológia számára megfogalmazta: „A valóság számomra nemcsak társadalmi vonatkozásaiban él, hanem az emberi lét egész tudományos és költői világára kiterjed.”

Mikor idéztem, csak rám nézett, és ezt mondta:

– Elég baj ez nekem...

Majd később még ennyit:

– De ha már ebben az életben bajlódni kell valamivel, akkor legyen az valóban méltó az emberhez, aki mégis több, mint az értelmes majom...

Elbúcsúztam, s az Orbán Balázs-könyvek azóta is, nyártól tavaszig, nála vannak, mert senki más nem kérte olvasásra a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból...

Nem lehetne ezt a könyvet Tamási Áronnak örök időkre kikölcsönözni, hiszen a legtöbbet mégiscsak ő tud hasznosítani belőle ma Magyarországon?

Tamási Áron „tündéri realizmusa” – ahogyan az irodalomtörténészek hajlamosak „beskatulyázni” – itt van, karnyújtásnyira tőlünk a könyvespolcokon, a könyvtárak gyűjteményében vagy a könyvüzletekben. Tehát könnyen elérhető, s hátha még akad színigazgató, aki sokféle darabja közül műsorra tűz egyet-kettőt, vagy „szívbeli” filmes, aki ha regényeit nem is – az első nekifutásra ténylegesen sok lenne –, de százharminc novellája közül valamelyiket filmnyelvre fordítaná...

Személyes találkozások is gyakran megtörténhetnek. Tavaly a „meglett” író oly sűrűn útra kelt, akár fiatalabb korában. Író-olvasó találkozókra nézett szembe Miskolcon, Gyöngyösön, Egerben, Sárospatakon s Pest meg Bács megyében mindazokkal, akik látni akarták, s megszorítani a kezét. Nemrégiben a Rádió szerzői estet iktatott műsorába, ahol egy óra alatt megszédhettük magunkat életművének ízes gyümölcseiből.

Bensőséges hangon így adott ars poeticát:

– Hadd mondjam meg, hogy nekem két ábránd segített abban, hogy a létet emberi módon el tudjam viselni. Az egyik a gondolkodás erkölcsi ábrándja, melyet főleg a nép, az ifjúság gondja táplált, a másik az értelem misztériuma, melynek a jogán a világot fenntartó törvény előszobájában néhány évtizedet tölthet az ember. Számomra tehát az irodalom afféle virágos pálca volt, mellyel ezt a két ábrándot kívántam a valóság lakodalmába hívni.

(1964)

L. SIMON LÁSZLÓ (1972) Agárd

L. SIMON LÁSZLÓ

Kontur András csontszobrai

Mi történik, ha egy anatómus (nem mellékesen az Állatorvostudományi Egyetem rektora) találkozik a legkeményebb anyagok megformálásához szokott szobrásszal? Profánul fogalmazva: kőbe állmodnak állati alkotórészeket, s ha már a hordozóeszköz nem a bronz vagy a fa, hanem a kő, nem lehet más a téma, mint a gerincesekben megtalálható kemény szerv, a csont. Ez az a része a testnek, amely a földtörténet sok-sok millió éve során képes megkövesedni, míg például a belső szervek vagy éppen a bőr, a szőr lebomlik a talajban. A megkövesedett csontok arra is alkalmasak lehetnek, hogy a paleontológusok belőlük rekonstruáljanak rég kihalt állatfajokat, amihez fantáziával megáldott képzőművészek segítségét is igénybe veszik, akik hiteles vagy hitelesnek gondolt alakjait vetik papírra a modern ember által sosem látott egykor volt állatoknak, legyen szó akár a kardfogú tigrisről, akár az ősmadáról, az archaeopteryxről. A művészet és az anatómia találkozásának természetesen sok más formája ismert, csak egy, a magyarság számára rendkívül értékes példát emelek ki: Barcsay Jenő *Művészeti anatómiáját*, amit azok is szívesen forgatnak, akik nem tanulnak belőle, s akik nem értenek az embertanhoz.

Visszatérve a kiindulási témánkra, örömmel állapíthatjuk meg, hogy Sótonyi Péter anatómus-reaktor és Kontur András szobrászművész találkozása a patinás pesti egyetem kertjében három műalkotást eredményezett, három, egyenként 110 cm-es posztamensre felállított, 1-1 méter magasságúra felnagyított csontot: egy marhacsigolyát, egy lókeresztcsontot és egy lómedencecsontot. Rektor úr tudományos pályáját és szenvedélyét ismerve fölösleges lenne feltennem a kérdést, hogy mégis hol van egy török angóra farokcsontja vagy egy pekingi palotapincsi állkapcsa, esetleg egy kuvasz sípcsontra – a magyar kutyaajtáknak már egyébként is méltó emlékhelyet alakítottunk ki az egyetemen, egy számomra igencsak emlékezetes napon.

Az tehát nem szorul magyarázatra, hogy miért ezek az alkotások kerültek a kampusz udvarába, miként az sem, hogy egy csontdarab lehet szép, szemet gyönyörködtető, azaz önálló esztétikai minőséggel bíró érdekes forma. Még abban az esetben is, ha nem egy vadásztrófeáról, például egy kapitális gímibika agancsáról, vagy egy krokodil koponyájáról van szó. A művészet útvesztőiben járhatnak viszont joggal kérdezhetik meg, hogy mitől művészet az, amit itt látunk, mert fájdalom ugyan, de a septem artes liberales-nek, azaz a hét szabad művészetnek nem volt része az anatómia. (Gyorsan jegyezzük meg: a „szabad emberhez méltó” tananyagba a napjainkban művészeti ágnak tekintett területek közül csak a zene került bele, úgyhogy a mai avatást úgy is felfoghatjuk, mint az anatómia és a képzőművészet, s különösen is a szobrászat rehabilitációját. A szobrászat kora középkori figyelmen kívül hagyása érthető, a „szabad” kifejezés arra utalt, hogy az adott tantárgy, tudományterület nem a kétkezi mesterség sajátosságait hordozza. A szobrászat pedig még a 3D-s nyomtatók és a korszerű szerszámgépek korában is kétkezi mesterségnek minősül.)

Az állati csontokat kőbe faragó Kontur András nem szemléltetőeszközöket készített az anatómia csodás tudományában megmerítkező állatorvostan-hallgatók számára, hanem olyan önálló minőséget teremtett, amely nélkül nem beszélhetünk érvényes műről. Ugyan Kontur eddigi életműve és művészete nagyon távol áll a 20. század egyik legnagyobb hatású polgárpukkasztó és a műtárgyvásárló polgárokat megkoptasztó irányzatától, a pop-arttól, ám ennek a három szobornak az értelmezési kísérlete elválaszthatatlan a Christian Ludwig Attersee, Keith Haring, Roy Lichtenstein,

Elhangzott az Állatorvostudományi Egyetemen 2017. szeptember 20-án.

Robert Rauschenberg, Andy Warhol, Lakner László, Tóth Endre, Pinczehelyi Sándor és társaik fémjelezte pop-arttól.

Az irányzat képviselői témáikat és anyagaikat a popkultúra és a mindennapi élet világából merítették, s technikájuk igen változatos volt: valóságos tárgyakat változtatás nélkül helyeztek új kontextusba, esetleg előállították a pontos másukat, úgynevezett pszeudo-tárgyakat alkotva, gyakran eredeti rendeltetésüktől eltérő helyen, új konstrukcióban alkalmazva őket assemblage-okat hoztak létre stb. A pop-art alkotások zöme erősen eltúlzott, direkt, gyakran irreálisan nagyméretű. A pop-art felfogása és eszközválasztása korántsem egységes, számtalan módon próbált tiltakozni a modern társadalom elidegenedettsége és a közhelyek uralma ellen, mígnem a kényelembe belesüppedt alkotók nagy része maga is elkezdett elcsépelet művészi formákat alkalmazni. Itt eltekintek az általam különben nagyon szórakoztatónak tartott pop-art kritikájának megfogalmazásától, helyette inkább egy személyre utalok: az egyik legpopulárisabb művész, a svéd származású amerikai Claes Oldenburg gigantikusra nagyított hétköznapi tárgyakat ábrázoló szobrai ugyanis mindenki ismeri: legyen szó fűrészből, tollaslabdáról, kanálról, pecsétnyomóról, csipeszről, biztosítótűről, csákányról. Oldenburg nem udvariaskodik ars poeticája megfogalmazásakor: „Az olyan művészet az eszményem, amely mindennapi szarságokkal díszíti ki magát, és aztán mégis ő lesz a jobb.”

„Nincs az a profán, sekélyes és első ránézésre fantáziátlan »téma«, amely Oldenburg kezei között ne válhatna műtárggyá (a német nyelvnek van erre egy szép szava: *Bildwürdigkeit*, vagyis képre, képlétre való érdemesség, méltóság...). Sekélyesek, talán üresek is, de az úgynevezett korszalem paradésan kifejezésre jut bennük. Oldenburgnak köszönhetően olyan képződmények is legitim szobrászattá lényegülnek, mint a virsli, a sonka vagy éppen egy tál főzelék. Alkotójuk alighanem ráértett arra, hogy a látvány és általában véve a marketing nivellálóereje előbb-utóbb minden egyénieskedő vagy eredetiszedő vizuális tartalmat bedarál. [...] Oldenburg fő üzenete nekem a következő: a hétköznapi névtelen cuccai felülmúlják a legmerészebb alkotói-teremtői képzeteket is – a populáris kultúra bőségesen ellát minket eredetiséggel, elég csak eljátszani termékeivel, használni, remixelni őket. Művészete bombasztikus aktualitással rávilágít arra, hogy milyen patológus hely a múzeum, hogy eleve egy gyanús közeg (steril rendelvőség, áltudományos komolykodás, a háttérben pedig zavaros kapcsolatok és pénz, sok-sok pénz)” – véli Csanda Máté *Oldenburg és a hatvanas évek giccsbirodalma* című, vitatható állítások sorát tartalmazó írásában; én például a múzeumokról szóló ítéletét – az ő kifejezésével élve – patológiusan zavarosnak tartom. Ugyanakkor parafrázálva, pár kifejezését lecserélve, Oldenburgtól egy kisebb lóugrással (sic!) rögtön Kontur Andrásához érkezünk meg: Kontur fő üzenete nekem a következő: a hétköznapi névtelen csontjai felülmúlják a legmerészebb alkotói-teremtői képzeteket is – az anatómia bőségesen ellát minket eredetiséggel, elég csak eljátszani néhány szervvel, használni, remixelni őket.

Azaz nem elég tudni, hogy az emberi vagy az állati szervek önálló esztétikai minőséggel rendelkeznek, erre a művészet eszközeivel rá is kell mutatni, s ennek az egyik legitim eszköze a pop-art által használt túlzás, a tárgyak, eszközök gigantikus felnagyítása. (Itt teszem meg azt az apró kritikámat, amit az alkotónak is megírtam a magánlevelezésünkben: Bár a felnagyított csontok nagyon izgalmas művek lettek, lehet, hogy a csontok még gigantikusabb ábrázolásával és posztamensek nélküli elhelyezésével a jelenleginél is nagyobb hatást lehetett volna elérni. Főleg ha az egyetemi hallgatók megfoghatják őket, rájuk mászhatnak, megpihenhetnek rajtuk. De ne legyünk elégedetlenek, a vizuális hatás így is kiváló.)

Erről eszembe jut az az eset, amikor a nyolcvanas évek második felében gimnazistaként először láttam Scanning Elektronmikroszkóppal készített felvételeket sejtekről, kristályszerkezetekről. Engem már akkor sem a tudományos eredmény és a képeknek a kutatásban betöltött szerepe hozott lázba, hanem a látvány, az esztétikai minőség, a természet vagy inkább a Jóisten teremtőkedvének végtelensége.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Kontur Andrásnak az Állatorvostudományi Egyetemen felavatott szobrai nem csupán a nagyítás eszközével élnek. A formák kifaragása után az általa kikísérletezett roncsolásos eljárással kezelte a kövek felületét, ezzel érve el a végleges, csontszerű hatást. Egy korábbi kiállításán olyan, kőből faragott műveit állította ki, amelyeken ezzel a technikával szándékosan dekonstruálta a már kész, pontosabban késznek tűnő szobrokat. Az akkori megnyitón elmondtam, hogy az alkotó így akar rámutatni az idő múlására és hatására. „A szerző szándéka

KONTUR ANDRÁS (1973) Budapest

a maradandóság megkérdőjelezése, mely a médiumot tekintve különösen izgalmas, hiszen a kő az egyik legidőtállóbb anyag, amelyet a művész felhasználhat, megformálhat.” Kontur András dekonstruált, felületkezelt „művei az *idő végességére* emlékeztetnek minket. Az alkotás folyamatához való legmélyebb alázat fejeződik ki a szobrászművész gesztusában, mellyel rámutat: ahogy az élet, úgy semmilyen alkotás sem örök, nem kísérhetjük az örökkévalóságot egy olyan világban, melynek csak nagyon rövid ideig vagyunk vendégei.”

A csontokat ábrázoló nagy kőszobrai esetében a felületroncsolással viszont más a cél: a kő anyagszerűségét akarja minél pontosabban megragadni, megmutatni, egyben megalapozza, megelőlegezi a szennyezett városi levegő és eső további roncsoló munkáját. Viszont a témaválasztással paradox módon mégiscsak az élet végességére, a *végtelen idő* korlátosságára utal, hiszen mikor is találkozunk az anatómus és a hétköznapi ember csontokkal? Csakis a hozzájuk tartozó test földi életének vége után.

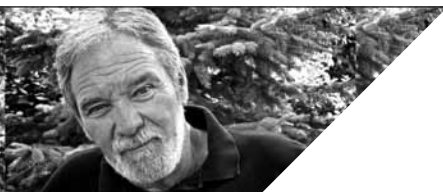
Zárásul még egy apró paradoxon: az emberiség a maga kultúrtörténete során az ősidők óta használ csonteszközöket, készít csontból dísz tárgyakat és szobrokat. Ezekben az esetekben a csont maga is hordozóeszközzé, médiummá válik. Ám szemben Kontur új kőszobraival, ahol a sima követ érdekessé, rücskös felületűvé alakította a szobrász, a csontszobrok esetében szinte minden korban és kultúrában az az elvárás, hogy minél simábbra, fényesebbre csiszolt legyen az elkészült mű felülete. Tavaly, a 30. Mesterségek Ünnepeén Jakutföld volt az egyik díszvendég a Budai Várban. Akkor vettem egy gyönyörű kis szobrot az egyik jakut alkotótól. Azt hittem, csontból faragta. Aztán elmagyarázta, hogy az anyaga valójában megkövesedett mamutagyar. Valamiféle átmenet csont és kő között, ami átvezet az ősi világból a maiba, majd visszavisz a múltba. Kontur András is átvezet bennünket egyik világból a másikba. A tudományéból a művészetébe, majd vissza a tudományéba. Játsszik velünk, még ha komolyan is. Ha a szobrai hatására mindezen egy lélegzetvételnyi pillanatig elmerenghetünk, s kiszakadunk a végtelen időből, már megérte kőbe faragnia a csontokat.

KONTUR ANDRÁS, *Os coxae*, 2017 (szemből, hátulról)

KONTUR ANDRÁS,
Vertebra cervicalis, 2017
(szemből, hátulról)

CSUDAY CSABA (1944) Budapest

CSUDAY CSABA

Felülnézet

Kertész Imre: A néző – Feljegyzések

1991–2001

Ha most, több mint negyedszázad elmúltával olvassuk Kertész Imre naplójegyzeteit, hosszú évekkel a sikereit betetőző Nobel-díj (2002) és a legmagasabb magyar (és külföldi) művészeti és állami elismerések, valamint súlyos, elhúzódó betegsége, majd halála (2016) után, valóban „megrendítőnek és zavarba ejtőnek” találhatjuk őket, úgy, ahogyan a fülszöveg állítja. Megrendülésünk leginkább talán egy sebzett, önmagával és a világgal kegyetlenül szembenező lélek és szellem küzdelmének szól a tiszta, világos megszólalásért, legőszintébb és legigazabb önmaga megfogalmazásáért. Zavarunk viszont inkább a bőség zavara, mint a szerző túlzó, sokszor igaztalan (ám megérthető) ítéleteinek, tévedéseinek következménye; inkább saját tévovázásunké: milyen mérce, milyen szempontok szerint vélekedjünk e csaknem négyszáz (válogatott) reflexióról?

A recenzens első (és mindvégig megmaradó) élménye valamiféle nosztalgia, valami *visszavonhatatlanul múlttá* lett érték, stílus, magatartás eltűnte felett érzett fájdalom. Olyasmi, amit az író is átélt kora, világa megítélésekor, s ami végletes keserűséggel, borúlátással töltötte el. Az a meggyőződés nevezetesen, hogy a 20. század történelmi szörnyűségei (mindenekelőtt a holokauszt) következtében az európai kultúra legfőbb értékei is veszendőbe mentek, az emberi silányságba hanyatló 21. századi civilizáció pedig a vesztébe rohan. Kertész azonban e sötét pesszimizmust és szkepszist olyan művészi erővel és szenvedéllyel fogalmazza meg, amit egy már szintén letűnt korszak nagyjaitól (Nietzsche, Wittgenstein, Thomas Mann, Camus, Márai) tanult, s noha megéli, gyakorolja, sőt, a maga sorsfosztottságát túlélő írói, szellemi lényé egyedüli értelmeként tekinti, tudja, ideáljával immár maga is a múlt része, vagyis esztétikai, alkotói programja pusztá hiábavalóság, illúzió. („A végső kérdés, amit az életünknek fölteszünk, mégiscsak az: hiábavaló volt-e? A világos válasz, amit emberi ésszel adhatunk, csakis igenlő lehet: hiábavaló volt. Az ember megsemmisül, és elfelejtik.”) Valamelyest ezt a veszteséget érezzük mi is a többségükben briliáns feljegyzések olvastán: valami végleg elmúlt, lezárult vele. Kár.

Képek. A borító. Id. Pieter Bruegel *Vadászok a hóban* című festményének részlete. A szerző – Bécsben, Wittgenstein olvasása és fordítása közben – ezt írta a képről: „valami végső pont, valami tökéletes dolog, valami örök és mozdíthatatlan élmény”. Telitalálat. Nagyrészt talán a téli táj fölött suhanó fekete madár különös értelmezési lehetőségei révén. A karcsú, szabályos repülőt (keresztet) formázó, időtlenné merevített szárnyas a sziklacsúcshoz emelkedő hóhatár és a szürke ég találkozásáról mintha zuhanni készülne az alatta hegyesedő templomtoronyra, házakra, a korcsolyázó, szekerező, bandukoló emberekre, csupasz fákra, szelíden emelkedő fehér rétekre. *A néző* feljegyzéseit készítő Kertész Imre pozíciója, szemszöge is ez. Madártávlat, felülnézet, amelyből a szemlélődés tárgya áttekinthetőbb, az összefüggések élesebbek, ám a részletek „földhözragadt” igazsága javarészt torzított vagy rejtve marad.

Önarckép a könyvből. Akár egy Gulácsy- (vagy Goya-) metszet is lehetne. Hosszú, fekete kabátos férfi kinyújtott karral előredőlve, szinte repülve kergeti széles karimájú fekete kalapját a szélben, a vele párhuzamosan meghajló kopár faszor előtt. Nehezen lép, mert cipője csaknem bokáig merül a felásott járda sarába. Hosszú sálja pirosan úszik utána. A háttérben felszedett kockakövek előtt lebzselő munkások hahotáznak teli szájjal, a hasukat fogva.

A könyv, ha a megjelenés évét tekintjük, az utolsó Kertész műveinek sorában. Voltaképpen helye azonban még a Nobel-díj előtt volna, hiszen, mint ismeretes, utolsónak (búcsúként és számvetésként) megírt könyve *A végső kocsmá* (2014). A tény kiemelése fontos, mivel az említett intervallum *A néző* naplójegyzeteinek megítélését is befolyásolja: az igazi világsiker és elismerés előtti Kertész hangja minőségileg különbözik a nagybeteg, halállal szembenező alkotó hangjától: teltebb, „ütősebb”,

maradandóbb. Az összevetésnek – bár érdekes volna –, itt tágabb tere nincsen; a kérdésünk most inkább ez: mit és hogyan látott a lebegő (zuhanó?) madár perspektívájából, mire figyelt Kertész Imre a 21. század eleji világból és a magyar rendszerváltás első évtizedéből?

Mivel naplót írt, mindenekelőtt magát látta, önmagára figyelt. De (ez is a távlatosság miatt volna?) sajátos, mondhatni, skizoid módon, kívülről: „pöffeteg tónus, panaszkodó ábrázat, patetikus végkövetkeztetések”, „akit megpillantok a televízióban [...] idősödő zsidó bácsi, kicsit undorodom tőle. Én: ez valaki más.” Magánéleti önvizsgálata csupa lelkifurdalás, büntudat: gyáva, mert elfogadta első felesége, Albina áldozatát, de a vele leélt negyvenhárom év alatt sosem volt képes viszonzni azt igaz szerelemmel, mert arról is meg volt győződve, hogy az alkotó élete végletes önzés („az alkotás [...] erkölcstelenségre épül”); ő igazán senkié, csak a Művéé. „Bűneim megválthatatlanok. Ha elég soká élünk, alkalmatlanná válunk a megváltás számára.” Ez az élmény a könyv felénél, Albina haldoklásánál, majd távozásánál (1995) válik igazán katartikusá. Amikor megtalálja élete utolsó szakaszának harmóniáját megteremtő társát, második feleségét, akkor is gyötéri a vissza-visszatérő kérdés: elfogadhatja-e, joga van-e a boldogsághoz? A titkok, a titkos élet nélküli odaadáshoz. Hiszen, „ha nincs titkom, nincs életem”, hitte mindig, noha elsősorban munkája volt a titok, „e cudar hit-élet”, amelyhez továbbra is ragaszkodik.

De mit ér a műve? Hogyan kell látnia önnön írói minőségét, teljesítményét? Ott-e a helye a legnagyobbak között? Bár tudja, hogy igen, tisztában van kivételességével és tényleges értékeivel, mégis, az önvizsgálat pillanatában inkább kétségeit nyugtázza. Pontosabban: úgy érzi, hiába a „nagyság”, amikor felolvas, amikor előadást tart, amikor gondol rá, nem éli meg, nem éli át igazán, mert amit írt, időben eltávolodott már tőle, idegenné vált. „Az események – tegnap a kudarc, ma a siker – fantomszerűek; az életem fantomszerű; nem élem át eléggé, mintegy a nézője vagyok csak mindennek.”

Egyáltalán: az idegenség a legmeghatározóbb, legáltalánosabb érvényű élménye. Idegenként éli meg magát a saját életében, a saját hazájában, saját (írói és társadalmi) közegében, korában, világában. Az idegenségélmény mellett a könyv első, erősebb (még a boldogtalanság „kegyelmi” állapotában született) felének főbb témái (Auschwitz, zsidóság–magyarság, antiszemitizmus, száműzöttség–emigráció, globalizáció és pusztuló, posztmodern világ, Isten léte–nemléte, a délszláv háború, a Nyugatot fenyegető muszlim veszély stb.) már ismerősek, hiszen így vagy úgy minden művében ezeket fogalmazta újra. Kijelentései végsőkéig tömörítő, aforisztikus–metaforikus ítéletek, próféciák, amelyek az általános (noha bevallottan szubjektív) érvény igényével íródtak – magának, mindenkinek.

Auschwitz. „Lehet mondani, hogy Isten meghalt; de azt is [...] hogy Isten világa egyetemessé lett Auschwitz jegyében.” „Sem a kereszt, sem Auschwitz nem mulandó.” „Auschwitz nem Hitlerhez tartozik. Hitler [...] egy történelmi pillanat terméke, Auschwitz azonban az emberi természet megnyilatkozása.” „Megkockáztatom: az antiszemitizmus önmagában aligha hozta volna létre Auschwitzot; Auschwitzot a totalitárius állam hozta létre: de [...] gyűlöletre volt szüksége.” Mi, ki a náci? – teszi fel a kérdést. Válasza: „A náci specifikum, hogy kéjelgett az ember lealjasításában, az értékrendszer totális, mindenki szeme láttára való megsemmisítésében; a bolsevizmus inkább csak mellékesen kezelte a jelenséget, a hatalom gyakorlása egyik szükséges eszközeként...” Ma viszont a „náciság” nem ideológiát, hanem életmódot jelent: „Ma mindenki náci, hacsak nem teszi meg a kellő erőfeszítéseket, hogy távol maradjon vagy egyenesen kilépjen a korból.” Hogy hová? A bizonytalanba, önmagába – mondja. Lelki parancsa: „elszakadni az időtől”, „elszakadni a világtól, amely – lényege szerint – manapság fasiszta, s kitartani e világminőség megnevezése és megformálása mellett”. De mi is volna a „világ” így, *en bloc*? Mi volna, hol volna „önmagunk” a világ nélkül? – tehetjük föl a kérdést. És itt, Magyarországon, ami a könyv kontextusában nem kis gond sem nekünk, sem Kertész Imrénél: „az érvényesülés alacsony szinten csakis a tömeg révén, a tömeg által lehetséges, az érvényesülés tömeges formája pedig náci forma, vagy csak egyszerűen a nacionalizmus. De mivel [...] az úgynevezett egészséges nacionalizmusnak már réges-rég nem enged teret, így hát minden nacionalizmus fanatikus, náci és fundamentalista nacionalizmus tud csak lenni.”

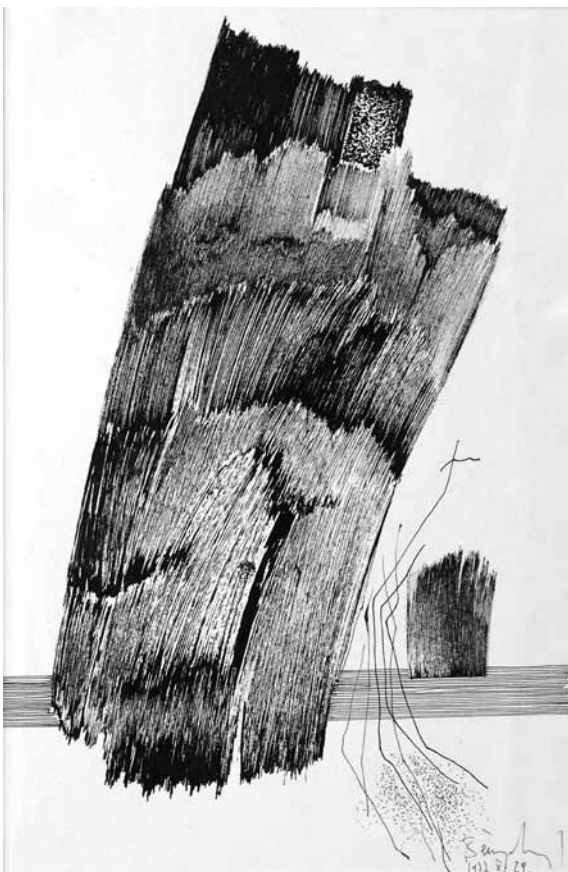
Magyarság, zsidóság. „Zsidó író vagyok, s le kell szögezmem, hogy a zsidó itt univerzálisat jelent, azaz univerzális létformát, univerzális tudatot, hazátlan – és hazákon túli – létformát élő európaiat.” „[...] nem fanatikus, »mélyzsidó«, hanem az európai nagy kudarc következményét hordozó

protagonista [...]” A magyar eszmék: „téveszmék”, a magyar tudat: „tévtudat”, ezért ő sohasem gyakorol hatást a magyar irodalomra. De zsidóként, Celan, Bachmann, Améry, Kafka és mások példáján okulva az „áldozat-léttel” sem tud azonosulni, azokéval, akik „egyfajta szükségszerűséggel rohantak a pusztulásba”. „[...] a magyar, legalábbis az újabb kori magyar kultúra az antiszemitizmussal mélyen átítatott kultúra. [...] Antiszemitizmus nélkül [...] bizonyos értelmiségi rétegnek, amely a specifikus magyar identitását hangsúlyozza, egyáltalán nem lenne identitása. Ugyan mi a magyar specifikum? Ez – túl azon, amit mindenki tud: a nagy nyelven, a nagy irodalmon, a nagy muzsikán és a nagy történelmi veszteségeken – [...] úgy hangzik: magyar az, aki – illetve ami – nem zsidó. Igen ám, de mi a zsidó? Nos, ez világos: ami nem magyar. A zsidó az, ami *idegen*, [...] a múlt kommunistája, valamint a jelen országot kiárúsító kapitalistája.” „[...] itt engem csak szórakozottságból nem pusztítottak el [...], de íróként azonnal a megsemmisítés mechanizmusába löktek.” „Én [...] ezt az egész szellemi létformát közönségesnek és betegnek tartom, én [...] újra meg újra a zsidóságot választom [...] a személyes és a szellemi szabadságot, [...] és nem érzek többé szolidaritást [...] a hellyel, ahol élek, és az emberekkel, akik közt élek, és leírtam ezt a veszteséget, [...] mert elnyertem általa hazátlan, büszke és törekeny függetlenségem...” „[...] a magyar lelki struktúra, úgy tűnik, aligha tud meglenni a nagy elnyomó nélkül, akire balszerencsáját háríthatja, és a kisebbségi bűnbak nélkül, akin kiélheti tehetetlen bosszúszomját”. Következtetése: „száműzetésből száműzetésbe száműztem” A (z új) magyar dilemma: „A szabadságot nem lehet ugyanott megélni, ahol rabságunkat éltük. El kellene menni valahová, nagyon messzire. Nem fogom megtenni. Akkor hát magamnak kellene újjászületnem, átvedlenem – ugyan kivé, mivé? Időben meghalni – de a végsőkig élni: így hangzik a fohász. Légy méltó önmagadhoz.”

A posztmodern elégtelensége. A posztmodern – szemben a korszak egész szellemi életének vélekedésével – nem hozott gyökeres fordulatot, mivel alig beszélnek „az igazi változásról: hogy ugyanis az ember tehetetlen eszköze lett a totális történelmi folyamatoknak, s hogy ezzel kiszámíthatóan reagáló anyaggá redukálódott”.

Isten, „végső” kérdések. „Választani boldogtalanság és boldogtalanság közt: e hamis alternatívában élni; az ember előbb-utóbb rábukkan Istenre, aki megéri őt, és a tenyerére emeli [...] De van egy másik Isten is: ő elérhetetlen, mert nem létezik. Ő az én Istenem.” Filozófiája: a hit nélküli egzisztencializmus. „Végezetül Isten is csak ember: Ő is üdvözülni akar.” „Az, hogy az ember eljut Isten gondolatáig: helyzetének kifejezése [...] az emberi állapot nyomorának és felfoghatatlan szépségének átérzése Isten gondolatja vele anélkül, hogy erről tárgyi bizonyítékot óhajtana nyerni.” „Isten léte, ténye: a tökéletesség felé törekvés.” „Mi az ember Isten nélkül? Tiszta örültség, az értelmetlenség formájában” – állítja a Schellinget kommentáló Heidegger idézve. „Az ember azért hiszi, hogy életének »értelme van«, mert ő az egyetlen lény, amely képes felfogni az élet értelmetlenségét.”

Sötét jövő jóslata az egyén, a népek, Európa és a világ jövőjéről? Hitetlen hit? Végtelen kultúrpeszimizmus? Világvége-hangulat? Bizonyára – és még sok egyéb. Lehet, érdemes és kell is Kertész Imre nézeteivel vitába szállni. (Pl.: „a nemzet szempontjából [...] az 1949–89 között eltelt negyven év egyszerűen törölhető. Nem történt semmi: nem volt forradalom, nem volt ellenállás, a nemzeti kreativitás kialudt.”) Mégis, lényeglátása, gondolati ereje, írásművészete, szenvedélyes ragaszkodása az értékteremtő alkotáshoz hitelesíti, katarikus olvasmányá teszi ezt a kötetet is. Utolsó mondata akár végrendelete is lehetne: „míg élsz, boldog légy, mert egyedül a boldogság méltó a léthez, vagy különben méltatlanul tengődsz”. (*Magvető, 2016*)

STURM LÁSZLÓ

Kemsei István: 40 év – 40 könyv. Válogatott bírálatok

Széphalom, 2017

kritika

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

Negyven év kritikusi terméséből csak negyven darabot kiválasztani példás önmérséklet. Tényleg eszszencia, ami létrejön jutalmul. Izgalmas szellemi kaland az olvasónak. Ráadásul a szerkesztő, Kontra Ferenc példásan tömör és lényeglátó utószava ad szempontokat a könyv egységének megragadásához. Ír arról, hogy Kemsei minden műben – és tegyük hozzá: életműben – a központi gondolatot keresi, és azt a kulcsmondatok kiemelésével közeliíti meg, hogy szerinte az író életanyagának „metaforizálódása” lesz művé, hogy a szerző mer önálló értékrendet követni és így a „szürke zónából” érdekes szerzőket a fénybe állítani, és hogy az egyes műveket, alkotókat mindig az „irodalomtörténeti háttér összefüggéseiben” látja.

A Nagy Gáspár első kötetét fölfedező 1976-os kritika bizonyítja a negyvenéves bírálói jelenlétet, de az írások zöme az utóbbi két évtizedből való. Más hetvenes évekből kritika nincs is a válogatásban, a nyolcvanas évekből is csak kettő, ha jól figyeltem (Pinczési Juditról és Szalay Károly egy könyvéről). Harminchárom szerző egy vagy több könyvével foglalkozik Kemsei. Köztük számos ismert alkotóval: Ágh, Bereményi, Bertók, Ferdinandy, Oravecz, Tándori, és még sorolhatnánk a nagy öregeket. De biztos, hogy mindenki talál csak névről vagy még úgy sem ismert alakot, akit a kritika után kedve lesz elolvasni. (Bevalljam-e: számomra Borbély János és Dalos Margit neve volt újdonság.) Kemsei tehát nem akarja leváltani a teljes kánont, hanem kiegészíti, árnyalja, gazdagítja azt. Jellemző lehet az is, bár talán csak véletlen, hogy kikerül válogat be több kritikát: Kalász Mártonról és Lövétei Lázár Lászlóról kettőt-kettőt, Bratka Lászlóról, Szalay Károlyról és Villányi Lászlóról pedig hármat-hármat. Ez nem annyira értékraangsorra, mint inkább alkotói kapcsolatra, közös műhelyre utalhat. (Hiszen tudjuk, Kemsei költő is, esszéista is, sajátos Duna-könyvével talán nagy emlékiratíróink sorába iratkozott.) Annak is van jelentősége, hogy a harminchárom „szereplő” közül hat nőíró. Az arány mintegy igazolja a kritikus megállapítását: „Ilyet a tizennyolcadik századvég [...] asszonyserleglése óta nem látott a magyar irodalom: egy egész nemzedék alaphangját meghatározó, kitűnőnél kitűnőbb nőköltői vannak a

magát középnemzedékként meghatározó költőgenerációnak.”

A kötet szerkezete egyszerű és látszólag mechanikus: a szerzők neve szerint halad betűrendben, Albert Gábertól Villányi Lászlóig. Véletlen vagy a minden írás mögött érezhető szerves gondolati rendszer kegyelme? – a könyvben mégis kirajzolódik egy gondolati ív. Az első kritika (*Albert Gábor: Védekező halálraítéltek*) az esszé mibenlétére tér ki részletesen. És mivel Kemsei kritikái tulajdonképpen esszék, egy-egy mű kapcsán összefoglalt világszemlélet-kísérletek, az esszéről mondtak egyben saját alkotói módszerét, eszköztrendszerét is értelmezik. Szokás szerint irodalomtörténeti-világhelyzeti keretben: „Az irodalom legújabb esszékorszakát éljük, talán amiatt is, mert életünk menete más, összegezőbb megközelítések hiányában egyelőre summázhatatlan és nyomkövethetetlen. A folyamatában, kezdetében és végében megrajzolható egyszeri, egyetemessé emelhető élet helyett ott van nekünk a folyton változó jelenségek tudomásulvételének kényszere. [...] A szintézisteremtés helyébe kényszerűen törekvő analógia. A kérdésfeltevés és a magyarázatkeresés.” (Az esszé műfajára majd a kötet közepe táján tér vissza Gyurác Ferenc kapcsán. Itt olyan felfedezőútnak mutatja azt, amely ihlettségénél fogva előre nem látott utakra viszi magát az alkotót is, együttesen pedig – például egy kötetben – „egységes világlátást” adnak.) Albert Gábor könyvének címe az emberi-alkotói alapállás lényegét is megragadja: mindnyájan „védekező halálraítéltek” vagyunk. A haláltudatban előrevetített értelemvesztéssel szemben keresünk életmódban, alkotásban, bölcsességben valami menekvést.

A kötet utolsó írása aztán – összefoglaló jellegű kötetet elemezve (*Villányi László: Kimméria*) – egy egyszerre élet- és árnyaszerű, abszurd és szakrális tudati világ kiépüléséről szól. Villányi kimérái az emberi tudat és az azt megformáló életmű végző szimbólumává lesznek.

Kemsei persze ismeri a naiv végleteket, amelyeket élet és mű összefüggésbe hozása eredményezett. Mégsem esik az elmúlt évtizedekben oly divatos másik végletbe, nem kísérti meg a szerző

kiiktatása. Többször hangsúlyozza életismeret és irodalmi jelentőség összefüggéseit.

Meghatározó szerepe van tehát a szerző világ-szemléletében az etikának. Ugyanaz a módszer is lényegileg lesz más, ha csak külsődleges divat vagy ha saját „erőfeszítés” vezet hozzá: „Ő éppen ebben az önfejűsködési állapotában, jelérvényét vesztő mivoltában használja a nyelvet. Nagyon gazdag élményvilág és életismeret kell ahhoz, hogy ez a használat hibátlan legyen, az érvénytelenség az érvény szintjére emelkedjen, s ne silányodjon az üres szövegirodalmak szintjéig, amelyeknek többségében éppen az élményszegénység a legszembeütőbb. Bratkánál az önfejűsködés közben is rendszer van, mindvégig éreztetni tudja a nyelvnek a jelentés megőrzéséért folytatott kétségbeesett erőfeszítését.” A divatnál azért több a megszenvedett, mert az feltételezi a lehetőségek ismeretét és a köztük való döntés felelősségét: „Ahol etika van, ott a választás kényszere a jó és rossz között, a »társadalmi« és az »isteni«, a szakralizált és a szakralizált között.”

Kemsei írásai azért ilyen izgalmasan feszültek (és mégis megnyugtatóak), mert nemcsak a választás nehézségeit ismeri, de egyáltalán a választás lehetősége is állandóan megkérdőjeleződik (de ki nem iktatódik). A választás az etika lényege, az etika az emberi és művészi minőség feltétele – de lehet, hogy nincs választás? „Az emberéletben lezajló, játékosan tragikus csatavesztések” „létkonotóniája” megsemmisíteni látszik az értelmes emberi létezés igényét. Az abszurdítás (és melleleg a groteszk) a legfőbb jellemzője a világnak és számos elemzett műnek: „Az abszurd onnan indul, hogy nem választhatunk többé.” A nagy reménytelenséggel szemben azonban Kemsei tud bízni valami lehetetlen reményben, megváltásban. A kettő küzdelme, aránya köti le a figyelmét a művekben. Nem véletlen, hogy közel áll az – ifjúkorában virágkorát élő – egzisztencializmushoz, leginkább annak heroikusán értelemigénylő és a szakralitás iránt is nyitott heideggeri változatához (a német filozófus az általa leggyakrabban idézett bölcselő).

Jelenség és értelmezés kettősségét, az értelmezésen belül abszurdítás és szakralitás kettősségét tudatosítva nem meglepő, hogy a líra – tágabban: a művészet, még tágabban: az élet – lényegét a „kettős kódolásban” látja. Bereményi dalai kapcsán használja az idézett kifejezést, és itt említi „a szöveg háta mögött jelen lévő korszakos életérzést” is. Vagyis a vers egyesíti az egyedi tapasztalatot és annak értelmezését. Az értelmezés csak részben racionális, inkább életmódot, beállítottságot vetít ki: a korban érvényes arányát abszurd

ürességnek és szakrális szabadságnak. „Korszakos életérzést.” A versnek nemcsak gyakori eszköze a sajátos költői kép, maga a mű egésze is metafora. „A szavak jól érezhették magukat ebben a világban, villódzhattak, felragyoghattak egymás közelségétől, szolgálhatták azt a metaforát, ami nélkül valamirevaló líra alig teremthető: a sajátos világ sajátos tükröződését” – írja Pinczési Judit „valóban szép” verseiről. Kalász Mártonról írva pedig azt sugallja, hogy a metaforizálás emeli az egyedit egy harmonikus világrend mintázatába. (Persze a harmonikus inkább abszurd és szakrális adott elrendezését jelenti, mintsem a jó problémátlan uralmát.)

A remekmű az egyedit a mítoszhoz fokozza. Van az életnek valamiféle örök értelme, „ritmusa”, amelyről a mítoszok, szent hagyományok és mesék tanúskodnak – meg persze valamiféle belső életérzésünk. („Mindig azonos helyzetben vagyunk, mindig azonos állandóságban. Mert ne feledjük, a szépséghez elsősorban ennek az állandóságnak ismétlődése vezet el bennünket, szinte kézen fogva. Ami ezen túl van, a kitalálás, a folyamatosan más egek felé törekvés: legfeljebb izgalom.”) Ha sikerül az adott világot ebbe az állandóságba vezetni, akkor otthon érezhetjük magunkat a helyünkön és a műben: „bebocsát egy gondolatrendszerbe, életszisztémába, berendezi azt, hogy otthonosan mozoghassunk az ismerős, ám eddig elidegenítettnek sejtett motívumok között”. Kiss Benedek kapcsán fogalmazva: „otthon lenni a világban, s eközben ellenállni az embert rontó szeleknek is csak az tud, aki eldúdolni képes a világharmónia félreérthetetlen dallamjeleit”.

Sokáig kell próbálgatni, míg a végső „szisztéma” összeáll. Ám amint összeáll, új építkezés indulhat (mert kiderül: teljes kibontakozásában is esetleges?): „A remekmű megszületése ugyanis a legtöbb esetben összegezés eredménye. Mindannak a tartalomnak és formának végleges alakba öntése, ami addig is létezett, s részleteiben az elődök vagy maga az alkotó már kipróbálta. Éppen azért folytathatatlan és követhetetlen, másolhatatlan a remekmű, mert véglegesen lezárt. Nincs belőle kivezető út, mást kell kezdeni.” (Sokaknál sejteti, de Ágh kötetéről mondja ki csupán egyértelműen, hogy remekmű.)

Az egyedi élet abszurd bukásra rendeltetett. De az abszurdítás tudatosítása kiugratja a „credo quia absurdum” (hiszem, mert képtelenség) reményét. A „lényegre szoktatott figyelem” – amely az „olcsó slágerektől” „elandalodhat és eltévedhet” – egybe látja a két végletet, és valahol elérhető helyet keres benne. Mert „a lényeg: az egyedi és megismételhetetlen emberélet, egyesülve a szakrális megismételődés időtlenségbe ágyazott folyamatával”.

SZAKOLCZAY LAJOS

Gazda József: A Golgota útján

Hét Krajcár, 2017

SZAKOLCZAY LAJOS (1941) Budapest

A vörös holokauszt, vagyis a Gulagokba hurcolt száz-
ezrek története az erdélyi Gazda József (író, szo-
ciográfus, művészettörténész) szerint még most is
tabu, s ezért adta közre fél évszázad gyűjtőmun-
kájának eredményét. Jóllehet könyvének nincsen
vagy nehezen körülírható a műfaja – a háromszáz-
nyolcvanöt (!) vallomásra bírt ember emlékezése az
oral historyba tartozik –, az író a dokumentumokat
magyarázó kiegészítésével megrendítő képet rajzol
a szovjet munkatáborokba, lágerekbe „malenkij ro-
botra” vitt magyarok és a szülőföldjükön szenvedők
kálváriájáról.

Nem tud belenyugodni abba, hogy az emléke-
zet és a szakma jó része gyakorta csak egy nevet
emleget az emberiség hóhérai közül, Hitlerét. „S a
Lenin, Sztálin és Trockij bűne, a Berija és Blohin
bűne, az emberiség eme hóhérainak bűne nem
bűn? Vagy a Kun Bélák és Szamuely Tiborok, a Rá-
kosi Mátyások és Kádár Jánosok, a Gh. Gheorghiu-
Dejek, Honeckerek és a többi kommunista bűnözők
bűne sem bűn?”

Hatalmas, emlékezést emlékezésre, adatot
adatra halmozó, golgotai sorsok százait rögzítő „do-
kumentumregénye” a Vörös Pokol megbocsáthatat-
lan bűneit akarja – megvilágító s figyelmeztető erő-
vel – szinte kőbe vésni, hogy egy borzalmas korszak
embertelenségét tanúsítsa. Hiszen a munkatáborok-
nak mondott kényszerlakhelyek valójában haláltá-
borok voltak, amelyekben az emberi élet fikarcnyit
sem számított. „Egy adott pillanatban Gulag lett az
egész Kárpát-medence, a magyar-pusztítás színhe-
lye. S a puskacsövet vagy a gyilkos husángot nem
(csak) a szovjetek, hanem a szerbek és a románok,
csehek és szlovákok is ránk irányították, ránk zúdí-
tották, és így a Magyar Gulag nemcsak szovjet földön
volt, itt volt mindenütt, itt, a haza vagy a régi haza
földjén. Ott a leszakított területeken, ott a csonka,
maradék ország földjén is ugyanúgy.”

Gazda nem történész, s ezért nem hűvös törté-
nelmi képet rajzol. Az első világháború és Trianon,
majd a második világháború megannyi követke-
zménye (országrészek visszatérése, majd újbóli el-
csatolása stb.) csak annyira foglalkoztatja – jóllehet
nagyon is megvan a véleménye a nagyhatalmak ál-
tali vesszőzésünkről –, amennyire szerepet játszo-
tak (nagyon is azt!) az általa mikrofonvégre ültetett
„hazátlanok” iszonyú sorsában. Minthogy, ahogyan

írja, „megcsonkított sorsú embereket” szólaltat
meg, a személyes sors korbácsos vakvágánya ér-
deklí. Ahogyan „hőseit” kisiklatta a vér és vas hatal-
ma. Ám a szubjektív emlékezet is lehet – mert csak-
nem minden esetben az erkölcs, a valódi kivallása
mozgatta – olyan teher, amelyben a bűnösök és
cselekedeteiknek a megnevezése szinte agyon-
nyomja a hazugságra épült világrendet.

A tíz nagyobb fejezetre osztott mű – *Megper-
szelt föld; Megbolydult lelkek; Front után és front mö-
gött – háborúban; Fogságba esők, elhurcoltak, fogoly-
táborok hazai földön; Lágervilágban – lágerbiroda-
lomban; Elítéltek, büntetettek – a poklok pokla* stb. – a
tematikus egyezést az időrenddel vegyíti. Az író ter-
mészetesen nemcsak riporterként van jelen, ha-
nem „történelmi” meglátásaival is. Hogy jobbra az
ítélkező – a Vörös Pokolra ítéletet mondó – pózban,
félelmetes kritikusként nyilvánul meg, az összekötő
és értelmező, nem kevés érzelmet hordozó szöve-
geit is meghatározza.

A csaknem félezer adatolt vallomás nélkül
ezek a „közbeszúrt”, az emlékező történelmet saját-
ságos, öntörvényű „glosszával” kísért futamok –
mert esszéhalózat feszíti őket – önmagukban is
megállnának, hiszen logikus fölépítésükben, „fölfel-
lődésükben” ott a magyarirtásra felelő kíméletlen
írói ítélet. Íme, egy csokor, hadd lássuk az értelme-
ző gesztus komolyságát! Amely abban ugyancsak
megnyilvánul, hogy egy kissé oldja az oral history, a
tájnelyvi ízek ellenére is az ismétlődéseivel sivatag-
nak tetsző beszéd szürkeségét.

„És abban a pillanatban a világ másik részét
kezében tartó erő számára fontosabb volt a Hitler
nevű sakkfigura leütése a tábláról, mint a Sztálin
nevű másik sakkfiguráé. Így hát a harc tulajdonké-
pen a rossz harca a rossz ellen. S bármelyik is győz,
a rossz fogja lobogtatni zászlaját” (*Itt a háború*). „Te,
dél-erdélyi magyar, még ha érzed is, hogy ez csak
pár napig tartó pünkösdi királyság lesz, akkor sem
tudsz nem boldognak lenni. Hogy huszonhat év
után újra magyar katonák léptek a hazád földjére.
Visszajöttek! Isten hozta őket!” (*Dél-Erdély, Torda...*)
„Előbb a székelyek alól, majd Beszterce-Naszód,
Kolozs, Bihar, Máramaros és Szatmár megyék
magyarjai alól újra kicsúszik a szülőföld!” (*Meg-
bolydult lelkek*) „Nemcsak te szenvedsz, szenved ő
is, az ellenség, aki ugyanúgy távol van az otthonától,

s hazavágyik, hazagondol. És itt összeér a kettő, a te sorsod az ő sorsával, a te szenvedésed az ő szenvedésével” (*Miért harcoljunk tovább?*). „Az egész Kárpát-medencében elindul a hajsza ellened, néped ellen. El Erdélyben, el Délvidéken, Kárpátalján és Felvidéken, mindenütt, ahol magyarok élnek. Bosszú valamiért, csak azt nem tudni, miért. [...] A magyarság bűnös nemzeté nyilvánítatik újra és megint... Ott, a trianoni kereszt árnyékában” (Uo.).

„Itt el kellene vagy lehetne töprengenünk a bűn fogalmán. Mi az, hogy a te bűnöd? Hogy mi volt a kárpátaljaiak bűne vagy az észak-erdélyi magyarság bűne, Budapest ostroma túlélőinek bűne. Itt, Délvidéken mi volt ennek az ezer éven keresztül magyar terület lakóinak a bűne a 23 éves szerb, majd azt követő 3 évig újra Magyarországhoz tartozott terület lakóinak a bűne” (*Délvidéki vérengzések*). „Ami hát Délvidéken vagy Erdélyben vagy Kárpátalján történik, ugyanúgy a folyamat része, mint bármi más. Mint minden! S csak részben a Tito partizánjainak a bűne, ugyanannyira a kor embertelenségéé. Ez az embertelenség tette lehetővé a partizánok számára is, hogy »igenlett« bűneiket elkövessék” (Uo.).

„1944 szeptembere és 1947–48 között sehol sem jó magyarnak lenni. A rossz, mint egy görgeteg, görög tovább... A magyarirtás folyamattá válik... (*Háborús bűnös nemzetrészt*). „S ha lehetne párhuzamot vonni a többi részeken történetekkel, akkor el kell mondanunk, hogy a legkegyetlenebb sors jelöltetett ki az észak-erdélyi magyarság számára” (*Fogoly vagy!*). „A régi Oroszországot a kommunizmus tette tönkre. Az, hogy egy ingyenélő és munka nélkül élni akaró alj vette át a hatalmat, előbb elrabolta és felélte az elődök évszázadokon át felhalmozott javait, majd az embert semmibe vevő rabszolgamunkával pótolta azokat. S mögéje tettek egy rózsaszínűre festett ideológiát, a hazugság ideológiáját” (*Miért?*).

„Maga az ország [a Szovjetunió – Sz. L.]: egy nagy láger. Az országnak szüksége van arra, hogy láger legyen. Csak láger mivoltában tud fennmaradni. És addig marad fenn, ameddig láger-önmagát, emberiségellenes kísérleti telep jellegét megőrzi. Amikor majd elindul az úgynevezett demokratizálási folyamat, illetve a rendszer »emberarcúvá tételének« a kísérlete, meg fog roppanni, majd össze fog roppanni az ország. Az embertelenséget nem lehet emberarcúvá tenni” (*Büntetők és büntettek*). „Ott van az arcodon a szenvedés. Amit átél-

tél, azt, annak a nyomát onnan letörölni nem lehet. Ezekben az években öregebb lett a nemzet” (*Megvisselt arcok*).

Alighanem bőséges a fönti „írói kommentár”, hogy – akár nem tudván a poklok poklát – bepillant-hassunk az 1944–1945-től kezdődő jó pár év történelmébe. Csak úgy zuhognak ránk az emlékezők vádiratai. Akik hazaérkeztek csontsoványan a Gulagokból a szülőföldre, nemcsak testi valójukban voltak megtörve, de lelkileg is. De nekik még szerencsájük volt, hiszen az irdatlan szenvedésözön ellenére is túléltek a megpróbáltatásokat. Hogy a hétszáz ezer munkára kivitt „idegenből” hányan hagyták ott a fogukat – sajnos rengetegen meghaltak, volt közülük, aki temetetlen maradt –, pontosan nem tudhatni. (Gazda: „a magyar holokauszt, mely közel félmillió emberáldozatot követelt, életeket, sorsokat tett tönkre”, valójában egész nemzetünket megnyomortította.)

Ha még egyszer fölillantjuk az írói „kötdőszöveg” (a megrázó vallomásokot kísérő értelmezéssor) egyik legsúlyosabb kitételét – „Magyart megverni, ölni, meggyilkolni nem bűn. Nem bűn sem Erdélyben, sem Délvidéken, sem Felvidéken vagy Kárpátalján, sőt még a csonka országban sem” –, azonnal érzékelhetjük, minő politikailag kifundált büntetéseken ment keresztül az elhurcoltak tábora. A hivatalos indoklás szerint csupán dolgozniuk-építeniük kellett (már amit a németekkel együtt leromboltak), ám „utolsó csatlósként” kijárt nekik – és nem kiskanállal porciózták a megalázást, a szenvedést – akár a halál is.

Természetesen nem mindenki volt ellenség, sokan egy darabka kenyeret nyújtva megkönyörültek az éhezőkön, sőt némely táborparancsnok vagy munkacsoport-vezető is emberibb arcát mutatta – „Nagyapám azt mondta, ne féljete, az oroszok jó emberek. Ő ott volt fogságban négy esztendeig” (Szabó Árpád, Madéfalva) –, ám a kínzások napirenden voltak. Ha a nagy menetelésekben, a mínusz 30-40 fokban elhullott valaki, mit se számított. Ám ezek a szovjet földön történt, noha kikényszerített „természetes” halálok (a latrinába belefulladás nem számított annak) hol voltak a délvidéki vérengzésektől, a középkorra jellemző kínzásoktól (Szabó Dénes plébánosnak „állítólag késsel bevagdosták a hátát és besózták” – Rehák Lászlóné, Pósa Róza, Zombor), vagy hol a szárazajtai tuskón végzett fejelvágásoktól („A kivégzések után kérték, követelték,

hogy álljon át a falu ortodoxnak” – Nagy Gergely, Szárazajta!

„Tele volt a Kárpát-medence – és a Kárpátokon túli részek is – haláltáborokkal. S mindenütt ott voltak a magyarok” – olvassuk a véghetlen panaszáradatot megszakító írói kommentárt. S hogy Temesvárt is ez a különleges státus illette, bizonyítja Szekernyés János (Kajántó) történelmi hűségű közlése: „1944 decemberében, amikor a magyar főváros, Budapest védelme összeomlott, több mint 100 000 magyar és német foglyot tereltek a temesvári lágerbe..”

Arról az irodalomtörténész, publicista és helytörténész Szekernyés Jánosról van szó, aki pár évvel ezelőtt kitűnő könyvet jelentetett meg *A magyarság emlékjelei Bácskában* címmel. Döbbenetes a megannyi névtelen tanú vallomása – a megszólaltatottak Kézdiszentlélektől és Koltótól Nagybecskerekig és Felsőőrig, Bibarcfalvától és Marcellházától Királyhelmeceig és Mezőbergenyéig rajzolják a valomás-térképet –, ám ha „szakember” nyilatkozik a magyarság ellen elkövetett rémségekről, az emlékező fájdalomát a tudós (író) objektivitása talán jobban hitelesíti.

Anélkül, hogy különbséget tennék a személyes sorsot nagymértékben érintő és a történelmi bánásokat általánosító kisebbfajta memoárok között, az írói és tudósi talár mint az összegző tapasztala-

tot érvényesítő eszköz föltehetően valaminő rangot ad. A délvidéki vérengzésekről több forrásértékű kötetben hírt adó Matuska Márton (Temerin) vagy a kisebbségekkel-nemzetiségekkel is behatóan foglalkozó egyetemi tanár, Rehák László (Szabadka), avagy a Szoltsenyicinnel egy táborban szenvedett nagykanizsai Rózsás János (aki mellesleg több emlékezés-regény mellett a kitűnő *Gulag lexikon*nak is szerzője) egyként a Gazda József által megszólaltatottak között van.

Le a kalappal a megszállott, ötven évig vallo-másokat gyűjtő szerző előtt, *A Golgota útján* forrásértékű munka, ám nehéz olvasmány. Mert szinte lapról lapra, sorról sorra a szenvedés, a megaláztatás, az eltipratás, a gyilok ezer fajtája kerül színre, a pokol monotóniája is nehezíti a befogadást. Mint-hogy az oral history ízességét az adja, jóllehet némelykor kolonc is, hogy nincsen stilizálva a beszéd, némelykor a derű, a humor színei is föltűnnek.

Ám ez a kevés fény – noha más irányú, mégis hadd emeljem itt ki a kisbaconi Balló Gyula költői ihletésű szavait az „északi fényről” – csöppet sem tudja feledtetni a Vörös Pokol véghetlen mélységét. Amelybe akárhonnán vezet ama különleges csatorna, a vég nem lesz más, mint a magyarirtás. Gazda József könyve ez ellen pörölve megrázó erejű dokumentum.

KOLOZSI ORSOLYA

Rakovszky Zsuzsa: Célia

Magvető, 2017

Rakovszky Zsuzsa új regénye a korábbiakkal ellentétben nem a távoli vagy a közeli múltba kalauzol, hanem napjaink, a 2010-es évek világát tárja olvasója elé. Főhőse meglepő módon nem a címben megjelenő Célia, hanem az ő feltételezett apja, Ádám, egy középkorú bölcse, aki meglehetősen gyökértelenül, elveszette él a fővárosban. A szöveg narrátora is ő, egyes szám első személyben meséli el a regény által felölelt néhány hónap történetét, így most arra láthatunk példát, mikor női szerző beszélt egy férfiről. A *Célia* a fűszöveg szerint egy „különleges családragény”. Valóban különleges, hiszen egy diszfunkcionális családot mutat be, középpontban az apával, aki éppen elveszítette saját édesanyját, apjával való kapcsolata üres és idegen, lányával annak huszonéves korában veszi fel a kapcsolatot, de abban sem biztos (és ez nem is

derül ki a szövegből), hogy Célia valóban a lánya, a lány anyjától mindig is külön élt és soha nem is szeretette. Az egyedül élő férfi afféle „felesleges ember”, aki tehetségét, nyilvánvaló intellektuális fölényét elpazarolja, baráti kapcsolatai nincsenek, családi élete sincs, csupán egy férjes asszonnyal folytat felszínes, komolyra sohasem forduló viszonyt. Olyan ez a szöveg, mint egy anticsaládragény, egy olyan főhős középpontba helyezésével, akinek minden egyes kapcsolata üres, szeretet nélküli és működésképtelen. Már az első oldalakon kiderül, hogy az anyja meghalt, de a köztük lévő viszony minőségére kevés utalás történik. Apja halálos beteg lesz, meg is hal, de Ádám ezzel sem tud mit kezdeni, nem képes szeretettel, odaadással fordulni felé, csak kínos kötelességének érzi megjelenni a haldokló ágyánál. Féltestvérével szinte csak üzleti kapcsolat tartja

együtt, szeretőjét nem szereti, retteg attól, hogy az esetleg elhagyja érte a férjét. Képtelen elköteleződni, függetlenségét a száználmasságig fokozva őrzi, és száználmasságával tisztában is van. Azért nagyon kivételes „hős”, mert nemcsak hogy elrontja az életét, hanem tisztában is van ezzel. Minden gyengesége, gyávasága ellenére tisztelni való benne, hogy őszintén képes szembenézni boldogtalanságával, és azazal is, hogy ennek ő a forrása. Nem bocsátkozik önáltatásba, hazugságokba, képmutatás nélkül szembenéz hibáival. Talán éppen ennek a szimbóluma a borítón látható római nevezetesség, a Bocca della Verita, az Igazság szája, melynek legendája szerint, ha bárki a kezét a szájába dugja, és hazudik, annak leharapja a kezét. Mintha a Rakovszky-regényben a narrátor lenne ez a kíméletlen őszinteség, aki leleplez minden hazugságot, de ettől maga is boldogtalan. A vele szemben álló emberek (főleg nők) mind menekülnek valamibe. Ki a valóságshow-k világába, ki a transzcendencia felé, ki a horoszkópok, a kuruzslás fájdtóan hazug világába.

Az apa nem keres, lemondott a világról és saját boldogságáról is, a lánya viszont nem képes eszmék, ideák nélkül élni, ezért egy vallási szekta tagja lesz. Célia lázadása ez egy olyan világ ellen, ahol nem maradt érték, ahol őt is a „mindent választatsz”, „bármiben hihetsz” elvei szerint nevelték fel, ahol nem talál biztos kapaszkodót, de még nem eléggé kielégett és cinikus ahhoz, hogy ezt elfogadja. Ezt az ellentétet kiválóan megragadja az az utolsó beszélgetés, amely egy kopott cukrárszámban zajlik Célia és az apja közt. A lány keres valamit, bizonyosságot akar, egy ösvényt, amelyen járhat, nem

károszt és a lehetőségek átláthatatlan sokféleségét. Mire az apa reakciója: „...olyasmit vársz magadtól, amire az egyes ember nem képes: hogy értelmet adj a cselekedeteidnek. A filmek meg a regények félrevezetik az embert: úgy tesznek, mintha lenne világ.” A széttöredezett és az értékek relativitása ellen küzdő Célia a hitet találja meg, de apja szerint a kételkedéshez, a hit elutasításához kell több erő és őszinteség: „Persze megértem: nehéz dolog minden vélt bizonyosságunkat állandóan mérlegre tenni... mert a bizonyosságaink általában

érzelmi természetűek, az érzelmi igényeinkből táplálkoznak, és fájdalmas dolog alávetni őket az eszünk kontrolljának... [...] Mellesleg mindent, ami kellemes az életedben, ennek a kritikus gondolkodás módnak köszönhetsz, amelyet most olyan magabiztosan elutasítasz.” Az apa a kételkedés, a bizalmatlanság és az ész, a lánya a hit, a bizalom és az érzelem, de ahonnan indulnak, amit átláttak, az ugyanaz. Ugyanonnan menekülnek, minden különbségük ellenére nagyon is egyformák. Talán ez is oka annak, hogy Célia az egyetlen lény, akit Ádám képes szeretni, de a megértés – a felszínen legalábbis – nem alakul ki közöttük.

Rakovszky Zsuzsa nagyon sötét képet fest a jelenünkről. Jósokhoz, asztrológiába, munkába, csodavárásba, alkoholba, szektákba menekülő tizenévesek, középkorúak és idősek: csupa megsebzett, menekülő ember, aki nem talál járható ösvényt az életében, és legtöbbször a másik emberhez vezető utat sem leli. Mindez nagyon közvetlen, könnyen olvasható, lírai betétekkel megtűzdelt prózába foglalva. Olvasmányos, de kevés reményt árasztó könyv.

KIS PETRONELLA

Mohai V. Lajos: A drága váza

Savaria University Press, 2016

A kötet Mohai V. Lajos válogatott esszéit és tanulmányait tartalmazza, melyeknek egy része már az 1990-es évek elején napvilágot látott, de magában foglal egészen friss, illetve néhány, korábban még nem publikált szöveget is. A közel ötven írást tematikus csoportokba rendezték a szerkesztők, ami

nagyban segíti az áttekinthetőséget, hiszen a szerző egészen különböző perspektívákból elemzi az egyes alkotásokat, ahogyan vizsgálatuk célja is eltér. Ha végignézünk Mohai V. Lajos eddigi munkásságán, láthatjuk, hogy publikációs listája rendkívül terjedelmes, választott témái pedig mind a korsza-

kokat, mind a magyar és a világirodalmi viszonyokat tekintve különösen szerteágazóak. Jelen kötet legfőbb hiányossága éppen ebből származik: a szövegek egy része felületessé válik. Noha nyilvánvalóan nem is kíván életműveket teljes egészében áttekinteni, az adott – általában három-négy oldalnál nem hosszabb – terjedelmet figyelembe véve érdekesebb lett volna egy-egy mű alaposabb ismertetésére törekedni, mintsem az alkotói pályára és kiragadott részletekre is kitekintő elemzést írni, mert így jóformán csak általános jellegű megállapításokra jutnak az értekezések, újdonságokat alig tudnak felmutatni.

A legelső részben (*Az elsüllyeszthetetlen nagyság*) helyet foglaló három tanulmány mindegyike érdemes arra, hogy felállítsa a kötet alapkompozícióját: összetettebbek, kidolgozottabbak és hosszabbak is az őket követő rövid esszéknél. A Szini Gyula alkotástechnikájával foglalkozó írás különösen fontos, hiszen valóban egy, a századforduló alakulástörténetét igen nagy mértékben meghatározó, keveset méltatott szerzőről van szó, akinek érdeklődése messze túlmutat a hazai kultúrán, tájékozottsága az európai műveltség területein mozog, többek között szerepet játszott Ady felfedezésében is, Mohai V. Lajos pedig éppen a kánonból való kihullottságának okait, illetve indokolatlanságát térképezi fel releváns megközelítésekkel. Krúdy és Kosztolányi kiemelése főként abból a szempontból lényeges, hogy láthassuk, a későbbi esszéekben felsorakoztatott írók, költők sokasága (egészen a 20. század első felétől napjainkig) hogyan nyúl vissza az ő hagyományaikhoz, és tekinti példaértékűnek írásművészetüket (bár ehhez képest a Krúdy-szál lehetett volna hangsúlyosabb is, a róla szóló tanulmány terjedelmében csak töredéke a másik kettőnek).

Általánosságban az őket követő esszék legalapvetőbb hibája, hogy a szerző sokszor keveredik önisméltásba. Mások kapcsán említ olyan költőket vagy írókat is, akikről néhány cikkel azelőtt már olvashattunk, és számos esetben másodsorra vagy harmadszorra is ugyanolyan hangsúlyosan tárgyalja az éppen odaillő részeket. Ezekről érdekesebb lett volna csak egy rövid megjegyzést fűzni az adott szöveghez, hogy hol láthatjuk bővebben kifejtve. Az önisméltás legszembetűnőbb példája azonban a kötetben egymás után következő, Krasznahorkai László és Bánki Éva prózáját boncolgató írások egy-egy bekezdése, ami ugyan csak háttéradalekként szolgál a korszak főbb műveire vonatkozóan, de szó szerint ugyanúgy jelennek meg a két teljesen különböző szövegben. A hátsó függelék szerint az egyik írás eredetileg 2012-es, míg a másik 2015-ös

megjelenésű, e kötetben pedig valószínűleg figyelmetlenségéből kerültek épp egymás mellé, de ez alapján úgy tűnik, mintha a szerző nem tudta volna más, kimondottan az adott szerzőkre vonatkozó információval kitölteni az előírt characterszámot. Szintén ismétlődő, de nem kellően indokolt tényező az Osztrák–Magyar Monarchia – mint állam – beemelése és feltételezése különböző alkotások mögött. Ennek említése felmerül Krúdy-, Kosztolányi-, Mészöly-, Darvasi- és Esterházy-regények hátterében is. A könyvekben megidéződő események és időpontok miatt megalapozott a párhuzam, de ez inkább tulajdonítható a korszak sajátosságának, mint a kizárólagos szerzői szándéknak (például a regényekben érzékelhető szabadságesszményt és a világban magányosan bolygató individuuumok attitűdjét túlzás pusztán innen eredeztetni). További probléma, hogy az írások terjedelméhez képest időnként aránytalanul sok a művekből vett idézet, az indoklás és a szemléltetés mellettük pedig kevés.

Az esszék stílusa többségében nagyon jó érzékkel tud ráhangolódni az elemzett írók egyéniségére, írástechnikájára. A szerző leginkább hatástörténeti szempontból igyekszik egymás mellé állítani őket, ami esetenként túlzásokba és teleologikuságba hajlik, ám rendkívül szépen fűzi egybe például a Kosztolányi Dezső–Csáth Géza–Tolnai Ottó–Vilányi László és Végel László hatástörténeti szálát (a Végel Lászlónak szentelt esszé beemelése főként relevánsnak tekinthető, mivel elenyésző számú írás születik róla az utóbbi időben), azonban Ottlik bevonása ebbe a körbe már csak részben igazolható. A *Kapcsolódás Kosztolányihoz, Csáthhoz* című részben ugyanis kifejtésre kerül a *Buda* kapcsán Ottlik kötődése Monostorhoz, pontosabban a helyi érdekűséghez, s ezt az – egyébként nem vitatható – Kosztolányi-hatással, illetve az ő prózájában megjelenő Szabadka-centrikussággal magyarázza Mohai V. Lajos. Itt kerül a képbe Csáth Géza, akinek szintén bukkannak fel Szabadka tereihez kapcsolódó novellái, ám ezek semmilyen összefüggésben nem állnak az Ottlik-művel, így megalapozottsága sincs a köztük lévő párhuzamnak. A szerző egyébként nem is vet fel konkrét indokot ennek alátámasztására, sőt mi több, maga is elismeri, hogy Csáth tulajdonképpen egyáltalán nem tartozik ide, ennek ellenére egy oldalon át elemzi a Kosztolányi és Csáth Szabadka-szemléletében húzódó differenciákat. Ehhez hasonló példa a Tózsér Árpád versében manifesztálódó Pilinszky-utalás is, amellyel Mohai V. Lajos kezdi és zárja is az írást, a további részekben viszont szinte semmiféle alátámasztást nem ad az említett párhuzamnak – ahogyan a Kertész Imre írói nagyságát lekicsinylő cikkben is

elmarad az indoklás. Vele kapcsolatban az értekező hangneme is hagy némi kívánnivalót maga után. A *végső kocsmból* kiindulva említi azt, hogy Kertész igyekszik megszabadítani önmagát a nagy, Nobel-díjas író maszkjától, mert saját maga számára is „zavarba ejtően egyszerű mindaz, amit gondol magáról (és a környezetéről)”. A kötetről ellenben nem tudunk meg szinte semmit, így arról sem, hogy milyen esztétikai problémák, kritikai észrevételek merülnek fel benne, ami valóban okot adhat Kertész Imre becsmérélsére. „Nehéz a kedvére lenni és tenni, de fölényében ott a védekezés védtelensége, sértettségében ott a szenvedő ember megtörtsége és méltósága; továbbá a zsörtölődése, tettetett vagy valóságos sértődöttsége. A sértettség és sértődöttség: mint jó magyar betegség, amelyből, úgy vehető ki olykor, még neki is képtelenség kigyógyulni és őt is a földhöz tapasztja. [...] szívesen időzik magánál, az élet- és munkakörülményeinél, dűnnyög kedélytelen állapotain, az évtizedek alatt kifejlesztett vagy az újsütetű untságán.” Az idézett sorok mögött valamiféle kifejtetlenül maradt személyes megvetés érzékelhető, amely talán valójában a legkevésbé szól

a cikk tárgyául megjelölt *Végső kocsmanak*, de jobb esetben is erősen elfogulttá teszi a róla alkotott szerzői értelmezést.

A kötet azonban tartalmaz kiemelten fontos és érdekes cikkeket is: Tar Sándorról szót ejteni igen időszerűnek és indokoltnak tűnik, ahogyan Tandori képzőművészeti megragadása is mérvadó, hiszen valószínűleg kevesen tudnak arról, hogy rajzai bárki számára megtekinthetők egy belbudai kocsmban. Ötletesek a könyv végén olvasható, „általánosabb” esszék is, amelyek leginkább a korszakismertetést szolgálják többek között olyan különleges témákban, mint a bordélyházak működése vagy az íróberek alakulása a századok folyamán. Ezenkívül izgalmasak és egyediek a szerző olvasmányélményeiből merítő „*Légy jó és ne szomorkodj sokat*” ciklus személyes jellegű, már-már szépirodalmi stílusba hajló írásai is. A válogatás és a rendszerezés tehát megnyerő, de az összeállítás szinte átfoghatatlan mennyiségű anyagot térképez fel, s emiatt még azelőtt kifulladás az egyes írások, hogy az ember igazán belemerülhetne olvasásukba.

GAZSÓ DÁNIEL

Zelei Miklós: A kettézárt falu

Kortárs, 2017 (Harmadik, javított, bővített kiadás)

GAZSÓ DÁNIEL (1984) Budapest

A *kettézárt falu* műfaját tekintve dokumentumregény, amely valós élettörténeteken, egyéni sorson keresztül mutatja be a szlovák–ukrán határral szétválasztott magyar ikerfalu, Nagyszelmenc és Kisszelmenc népének kollektív történetiségét, közösségként ért szenvedéseit. Feltárul benne az elcsatolás, a kisebbségi lét, az egymást követő önkényes politikai hatalmaknak való kiszolgáltatottság és a kettézártság mindennapi megélése, átélése, túlélése. Módszertani szempontból a regény alapját az élettörténeti elbeszélés, az életútinterjú, angol szaknyelven az *oral history* képezi, amely – Paul Thompson brit szociológust idézve – „miközben saját szavaik felhasználásával visszaadja az embereknek a történelmet, egyúttal segíti is őket egy önmaguk által formált jövő kialakításában”.

Zelei Miklós dokumentumregénye ezt a célt szolgálja: betekintést nyújt egy félig a Felvidékhez, félig Kárpátaljához tartozó magyar ikerfalu történe-

tébe, múltjába és jelenébe, népének mindennapi életébe. Az olvasó a képzelet erejével a regény tartalmát továbbfejlesztheti: az egymást követő élettörténetek részleteit összekapcsolhatja és különválaszthatja, új egységeket teremtve, s ezáltal egyre mélyebben megismerve a határon túli magyar kisebbségi lét különböző szegmenseit, sajátosságait.

Nagyszelmenc és Kisszelmenc majd egy évezreden keresztül a Magyar Királyság szerves része volt, közigazgatásilag Ung vármegyéhez tartozott. Miután 1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia megdőbentő sebességgel széthullott, rövid ideig még Magyarország része volt, azonban az első világháborút lezáró Párizs környéki békek az észak-szláv összefogással létrejött utódállamhoz, Csehszlovákiához csatolták. Két évtized sem telt el, amikor az 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés értelmében visszakerült Magyarországhoz. Ez az állapot sem tartott sokáig, hiszen a második vilá-

háború alatt visszanyert területeket a szövetségesek győzelmével 1945-ben újra elcsatolták Magyarországtól. Ráadásul a Szovjetunió nyugatra tolta határait, bekebelezve Kárpátalját, s ezzel megkaparintva a Csap–Ungvár vasútvonalat. Az új határ kettészelte az ikerfalut: a nagyszelmenci temető Csehszlovákiában maradt, a kisszelmenci római katolikus templom a Szovjetunióhoz került...

A kettézárt falu két oldalán élők a határörök számára kifürkészhetetlen magyar népdalok formájában, a vasfüggönyön áténekelve kommunikáltak egymással. A népköltészet e sajátos és összegyűjtetlen formája – amelyet Zelei Miklós „határdalnak” nevez – jól tükrözi az ikerfalui és egyben Kelet-Közép-Európa határkérdésekből fakadó tragédiáját. Nem véletlen, hogy a most bemutatott kötet is egy ilyen határdallal kezdődik: „Ellopták az apám sírját, odamenni nem lehet, / mert a nagyszelmenci temetőbe temettük az öregot. / Eljutok én úgyis oda, tudom, nem is sokára, / viszek majd egy rózsacsokrot édesapám sírjára.”

Az egymást követő határváltoztatások és rezsimváltások nem csupán a kollektív tudatra és a csoportkohéziót erősítő közös történelmi múltra hatottak. Jelentősen befolyásolták az ikerfaluban élők mindennapjait is, mint ahogyan azt kiválóan szemlélteti az az életkép, amellyel Zelei Miklós *A kettézárt falu* német kiadásának (*Das entzweigeperrte Dorf* [ford. Schäfer Tibor], Gabriele Schäfer Verlag, Herne, 2009) előszavát indítja:

„Ráordítanak a KGB-n a mi emberünkre: »Na, sorolja föl azt is, hogy hány országban lakott!« Rákezd a mi emberünk: »Az Osztrák–Magyar Monarchiában születtem. Utána Magyarországon laktam, aztán Csehszlovákiában, majd újra Magyarországon, a második világháború befejezésekor rövid ideig megint Csehszlovákiában, azután pedig a Szovjetunióban.« Ismét ráordít a KGB-s: »Vén csavargó! Mit követett el, hogy mindenholnan mindig tovább kellett állnia?!« »Én, kérem, egész életemben ki se mozdultam a szülőfalumból.« »Hát hol született maga?!« »Kisszelmencen!« (Mali Szelmenci) – vágja rá a mi emberünk.”

A kétpólusú világrendszer megszűnésével új fejezet kezdődött a „szelmenci históriában” is. Az ikerfalui fejlődéstörténetének ezen új szakasza a határátkelő megnyitásáról, valamint a vasfüggöny elschengenesezéséről szól. Kisszelmenc a Szovjetunió szétesését követően az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna része lett, míg Nagyszelmenc – Csehszlovákia 1993-ban történt kettéválása és az Európai Unió 2004-es keleti bővülése következtében – Szlovákia és ezzel együtt az Európai Unió részévé vált. Miután 2007-ben a szlovák kormány a schen-

geni egyezményt is aláírta, az ikerfalut kettézáró egykori vasfüggöny schengeni határ lett.

Zelei Miklós először 1994 őszén járt a kettézárt faluban. A dokumentumregény elkészítésének gondolata talán már akkor megfogalmazódott benne, amikor a nagyszelmenci sorompónál átnézett Kisszelmencre. Odaatról, az első házból – amelyben Maruszja néni, a falu volt besúgója lakott – moszkvai adásra állított rádió szólt. A senki földje csöndjét megtörte a szovjet esztrád muzsika. A szerző még aznap elkezdte az anyaggyűjtést. Ezzel kapcsolatos munkájának első látványos akciója, *A kettézárt falu* első kiadásának (Ister Kiadó, Budapest, 2000) 2000. április 15-én tartott bemutatója volt. Ez alkalomból megkérték az ukrán és a szlovák hatóságokat, hogy a szelmenciek számára egy napra nyissák meg a határt. Ez akkor nem sikerült. A kötet példányai ellenben hamar elfogytak, így 2001-ben újra kiadták. Két évvel később, 2003. október 18-án nagyszelmenci kezdeményezésre felállították a határon egy kettévágott székykaput – egyik felét Szlovákiában, másik felét Ukrajnában –, amely azóta Szelmenc jelképévé vált. Ezúttal is kérték a határ egynapos megnyitását, de a kérést megint elutasították. Az ügy érdekében folytatott küzdelem azonban korántsem ért véget. Zelei Miklós és társai a kettézárt falu hírért az Újvilágig elkürtölték. Kitarásuknak köszönhetően 2004. április 21-én az Egyesült Államok Kongresszusának emberi jogi frakciója meghallgatást tartott Washingtonban a Nagy- és Kisszelmenc közötti határátkelő megnyitásának ügyében. A meghallgatásra meghívták többek között a nagyszelmenci és a kisszelmenci polgármestert, valamint Zelei Miklóst is mint szakértőt. A három magyar három ország útlevelével érkezett a Ronald Reagan Washington National Airportra.

Végül 2005-ben megszületett a döntés az ikerfalui két részét összekötő gyalogos és kerékpáros határátkelő megnyitásáról. Ebben az évben kapcsolódtam be én a történetbe. A Granadai Egyetem kulturális antropológia szakos hallgatójaként 2005 nyarán etnográfiai terepmunkát végeztem Nagy- és Kisszelmencen, elsősorban arra keresve a választ, hogy mit várnak a határnyitástól a helybeliek. A terepmunka eredménye egy spanyol nyelvű dolgozat lett – amelynek részei magyarul is megjelentek a *Szelmenci álmoskönyvben* –, valamint egy azóta is tartó folyamatos kutatómunka, és természetesen rengeteg új barátság. Ettől kezdve én is visszajáró vendég lettem Szelmencen. Látogatásaim után írt szociográfiai esszéimet megjelenés előtt Zelei Miklós lektorálta. Most először kerülnek együttes közlésre *A kettézárt falu* negyedik, e-book kiadásában.

A 2005 szeptemberére tervezett határnyitást majd karácsonyig húzták. December 21-én kaptuk a hírt, hogy 23-án ünnepélyes keretek között megnyitják a gyalogos-biciklis nemzetközi határátkelőt. „Zelei Miklós egy téglát kivert a trianoni falból” – hangzott el az írónak ítélte Külhoni Magyarságért Díj 2016. augusztus 19-én tartott ünnepélyes átadásán. „Egy téglát kivertünk, de a helyére másik tízet építettek be” – mondta nekem később az író.

A határnyitás nem oldotta fel az ikerfalu kettézártságát, és Zelei Miklós ezzel kapcsolatos munkáinak sem vetett véget. Alig egy évvel később jelent meg második kárpátaljai vonatkozású kötete, *A 342-es határkő – Negyedszázad Kárpátalján* (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006), benne a határnyitás előzményeinek kronológiájával, a korábban már említett *Szelmenci álmoskönyv*vel. A két köteten kívül egy, a kettézárt falu ihlette színdarab is született Zelei Miklós tollából, *Zoltán újratemetve* címmel. A tragigroteszket Vidnyánszky Attila rendezésében, a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház társulatával először 2013. július 25-én, a szabadtéri Zsámbéki Színházi Bázison mutatták be. Ezt követően több hazai és külhoni színházban is játszották: Magyarországon, Budapesten, a Nemzeti Színházban, Gyulán, Debrecenben és Sátoraljaújhelyen; Kárpátalján, Beregszászon és Ungváron; Felvidéken, Révkomáromban; Erdélyben, Gyergyószentmiklóson és Marosvásárhelyen.

A határátkelőt ugyan megnyitották, de a kisszelmencieknek továbbra sem volt egyszerű átjutniuk Nagyszelmencre. Útlevel kellett hozzá, no meg schengeni vízum. A kisszelmenci magyarok szívesebben váltottak magyar vízumot, mert fél évig volt érvényes, és több alkalomra szólt. A szlovák vízummal csak egyszer lehetett Nagyszelmencre átmenni, viszont a vékonyka, harminckét oldalas ukrán útlevelben egy egész oldalt elfoglalt. Az útlevel pedig drága: egy szerényebb havi fizetés összegét is elkéri érte. Egy új szabályzat értelmében a magyar vízumot Szlovákiában tranzitvízumnak nyilvánították. Ennek eredményeképp a kisszelmenci magyarokat, miután átsétáltak a gyalogos határátkelőn, a nagyszelmenci önkormányzat busszal elszállította Sátoraljaújhely mellé, ahol „betranzitáltak” Magyarországra. Miután útlevelükbe begyűjtötték a szükséges bélyegzőket, röpkülhettek vissza busszal oda, ahonnan elindultak, ikerfalujuk szlovák oldalára.

Dél is elmúlt a ki-be járkálással, fél nap maradt a rokonokra. Aki nem „tranzitált”, annak súlyos pénzbüntetésre kellett számítnia.

Újabb abszurditást jelentett, hogy az ikerfalu két oldala eltérő időzónába esik. Kiszszelmencen Kijev szerint jár az óra: amikor ott reggel nyolckor kinyitott a határállomás, akkor Nagyszszelmencen – közép-európai idő szerint – még csak reggel hét óra volt, tehát határnyitásig egy órát kellett várni. Este ugyanígy, csak fordítva. A papíron napi tizenkét órás nyitva tartás két órával megrövidült.

Azóta megszűnt a vízumkényszer (az ukrán oldalról érkezők kilencven napig vízummentesen tartózkodhatnak Szlovákiában), és megszületett a szelmenci idő (a hatóságok nagy nehezen összeigazították órájukat, így mindkét oldalon egy időben nyitják és zárják a sorompókat). Mindemellet a határátkelő gyökeresen megváltoztatta az ikerfalu hétköznapijait. Ahogyan Mitro Ambrus kisszszelmenci kovács korábban véleményezte: „Ez az egész határ körüli úgy kulturális céllal kezdődött, aztán lett belőle politika, és végül gazdasági üggyé lesz.”

Kiszszelmenc néhány év leforgása alatt a parasztplázák birodalmává vált. Több mint hatvan, neonfényekkel díszített kisbottot nyitottak a faluban, főként ukrán kereskedők, akik a környék városai-ból jöttek ide. A határátkelő adta üzleti lehetőséggel élve a falu házai előtt béreltek területeket, amelyeken felállították kiskereskedéseiket. Az olcsó árak vonzották a szlovák vásárlókat: kezdetben naponta többen jöttek át a határon, mint Nagyszszelmenc összlakossága. Autójukat a túloldalon, egy Nagyszszelmencen kialakított parkolóban hagyták megőrzésre, napi egy euróért. A boltokban árusító kisszszelmencieket nem jelentették be, és megfelelő munkakörülményeikről sem gondoskodtak: nyugdíjra, táppénzre nem számíthatnak, télen kabátban fagyoskodnak, nyáron majd megfőnek a konténerboltokban. A tulajdonosok félvállról veszik a felhalmozódott szemét elszállíttatását is: papírfecnik és eldobált nejlonzacsok kavarognak a levegőben. A boltokban általában nőket alkalmaznak, mondván, hogy ők jobban vonzzák a vásárlókat. Következésképp a faluban felborult a nemek közötti munkamegosztás: a férfiak – az új helyzethez alkalmazkodva – otthon maradnak, segítenek a házimunkában és a gyerekeknek a leckeírásban, míg a nők keresik a konyhapénzt. A faluból eltűntek

a tehenek és velük együtt a friss tejtermék is. Míg 2005-ben több mint száz tehenet számoltam, 2010-re alig maradt egy tucat. Az istállókat is átalakították boltokká, raktárakká, no meg – ahogyan egyik kisszelmenci barátom mondta –: „Jön az úri dáma, és akkor ott a nagy lepény. Azt, ugye, mégsem lehet!”

A boltokkal tarkított falurész csak a kisszelmenci római katolikus templomig tart. Mire a vásárlók odáig eljutnának, szatyruk megtelnek, bukszájuk kiürül, fordulnak vissza, és meg sem állnak a nagyszelmenci parkolójig. Ezt a falurészt a helyiek csak úgy hívják: „a sziti”. Azok, akik a határtól messzebbre, a templomon túl nyitottak boltot, pár hónap alatt tönkrementek. A szitiben lakók többsége a vállalkozók által fizetett bérleti díjból él, míg a másik oldalról ide járnak fuszni bolti eladóként. A sors iróniája, hogy a határátkelő megnyitásának következtében – amelynek elsődleges célja az ikerfalú két oldalán élő emberek közötti kapcsolatok megerősítése volt – létrejött egy eddig nem létezett választóvonal Kisszelmenc közepén. Így az évszázadokon át a történelmi Ung vármegyéhez tartozó magyar ikerfalú mára három részre szakadt.

Az ikerfalú mindkét oldala demográfiai mélypontra került már korábban is. Míg 1910-ben több mint 1100 lakója volt (Kisszelmencnek 278, Nagyszelmencnek 844), addig 2007-ben alig több mint 800 (Kisszelmencnek 222, Nagyszelmencnek 600), azaz egy egész kisszelmenci lakossággal kevesebb. Jelenleg Nagyszelmencen több mint hatvan házat árulnak. Vevő csak elvétve akad. Kevesen akarnak az Európai Unió keleti határára költözni. Kisszelmencen a kereskedelem miatt az utóbbi

években ugyan növekedett a lakosság száma, azonban a betelepülők többsége ukrán és orosz származású, ami a falu etnikai összetételének átalakulásához vezethet, és nem a magyarok javára. Az ukrán–oros háború miatt ráadásul Kisszelmencen felmentek az árak: a szlovákoknak már nem éri meg átjönni vásárolni úgy, mint korábban. Akik mégis visszajárnak, közben rájöttek, hogy Ungvár olcsóbb, így inkább a határt átlépve taxiba ülnek, elhajtanak a kisszelmenci parasztplázák mellett, és a legközelebbi városban költik el pénzüket.

A kiskapukat kereső határmentiek leleményessége azonban mindig utat tör magának, ha kell, a föld alatt is. Jól példázza ezt a Kisszelmencről Nagyszelmenc felé vezető föld alatti átjáró, amelyet Ukrajna Biztonsági Szolgálatának kárpátaljai munkatársai 2012. augusztus 16-án tártak fel. Az eset nem volt újszerű: egy hónappal korábban Ungvár mellett bukkantak hasonló csempészalagútra, amely azonban kitűnő állapotban volt, árammal és sínekkel ellátva.

A kettézárt falu története folytatódik, és amíg ott a határ, nem ér véget. Helyzetét – negyed évszázaddal a rendszerváltozások és több mint egy évtizeddel a határátkelő megnyitása után – még mindig jól tükrözi a munkácsi sörgyár jelmondata: „A sör már jobb, de még ihatatlan!”

(Elhangzott 2017. június 14-én a Professzorok Bathyány Körében, Zelei Miklós könyvének bemutatóján. Köszönöm Zelei Miklós írónak és barátomnak, hogy megmutatta nekem Szelmencet, ezzel becsalva a határon túli magyar lét útvesztőjébe, melynek kutatása hivatásommá vált.)

GYULAI LÍVIUSZ

GRAFIKUSMŰVÉSZ
kiállítása

§ o

2017. NOVEMBER 3. – 2018. JANUÁR 28. | PESTI VIGADÓ, V. EMELET

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet
mma.hu

|||mm|||
VIGADÓ